

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AVRUPA BİRLİĞİ’NİN BATI BALKANLAR’DAKİ
DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ: SIRBİSTAN ÖRNEĞİ

DİLEK KÜTÜK
15716019

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. ÇİĞDEM NAS

İSTANBUL
2019

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AVRUPA BİRLİĞİ’NİN BATI BALKANLAR’DAKİ
DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ: SIRBİSTAN ÖRNEĞİ**

DİLEK KÜTÜK

15716019

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. ÇİĞDEM NAS

İSTANBUL

2019

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM
DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BATI
BALKANLAR'DAKİ DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ:
SİRBİSTAN ÖRNEĞİ

DİLEK KÜTÜK
15716019

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:
Tezin Savunulduğu Tarih: 02.07.2019
Tez Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Başarılı Bulunmuştur

Unvan Ad Soyad	
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Çiğdem NAS
Jüri Üyeleri	: Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
	: Doç. Dr. Yonca ÖZER

İmza

İSTANBUL
MAYIS 2019

ÖZ

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BATI BALKANLAR'DAKİ DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ: SİRBİSTAN ÖRNEĞİ

Dilek Kütük

Mayıs, 2019

Batı Balkan ülkeleri AB tarafından çevrelenmiştir. Bu vesileyle oluşan ortak miras ve tarih, Batı Balkan ülkelerinin Avrupa ülkeleriyle uzun yıllar boyunca ilişki kurmasını sağlamıştır. 2003 yılında yapılan Selanik Zirvesi'nde, Batı Balkanların Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olduğuna karar verilmiştir. Uzun yıllar boyunca, Avrupa entegrasyon politikası Balkanlarda işe yaramış, savaş sonrası ülkelerin kurumları ve toplumları yeniden inşa edilmiş, demokratik konsolidasyon başlatılmış ve devletler ve milletler arasında uzlaşma ortamı yaratılmıştır. Fakat son yıllarda ortaya çıkan bazı politik ve ekonomik olumsuzluklar, AB üyelik sürecinde belirsizliklere yol açmıştır. Bu durum AB'nin Batı Balkanlar'daki dönüştürücü gücünü menfi yönde etkilemiştir.

Bu tezde, Balkanlar'daki Avrupalılaşma süreci koşulluluk politikasıyla birlikte açıklanmıştır. Koşulluluk politikası, genişleme sürecinde Batı Balkanlarda dönüşümün sağlanması için kullanılan en önemli araçlardan biridir. AB içindeki; ekonomik kriz, mülteci krizi, aşırı sağ popülizminin artması gibi meseleler, AB'nin Batı Balkanlar'daki koşulluluk politikasına olan güvensizliği artırarak, genişleme stratejisini etkiler. Tez, Sırbistan'ı bir vaka olarak ele alıp, AB üyelik sürecinde AB'nin dönüştürücü gücünün etkisini inceleyecektir.

Bu tezde ele alınan Sırbistan örneğinde; koşulluluk politikasının etkinliği dönem dönem değişmektedir. Sırbistan, AB üyelik sürecinde en önde ilerleyen ve gelecekte yıllarda AB üyesi olmayı bekleyen bir ülkedir, fakat halen daha ekonomik kalkınma, demokrasi, yolsuzluk, bölgesel ilişkiler gibi meselelerde sorunları devam etmektedir. Hem dışarıdaki hem de içerideki sorunlar nedeniyle Sırbistan'daki reform süreci yavaşlamıştır. AB'nin koşulluluğu ve dönüştürücü gücü son yıllarda inişler ve çıkışlar yaşamaktadır. Tezdeki hipotez Sırbistan örneği üzerinden incelenirken, siyasi kriterler ve hukukun üstünlüğü, bölgesel konular ve ekonomik kalkınma boyutları ele alınmıştır. AB norm ve değerlerinin benimsenmesine yardımcı olan dönüştürücü etkinin, iç ve dış faktörlerle nasıl sınırlandırıldığı incelenecektir. Tezde birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: AB, Avrupalılaşma, Genişleme Stratejisi, Batı Balkanlar, Sırbistan, Dönüştürücü Güç, Koşulluluk

ABSTRACT

EU'S TRANSFORMATIVE POWER IN THE WESTERN BALKANS: THE CASE OF SERBIA

Dilek Kütük

May 2019

The Western Balkan countries are surrounded by EU member states and due to the common heritage and history, European countries have long been engaged in the Western Balkans. At the Thessaloniki Summit in 2003, it was decided that the EU was going to support the future of the Western Balkans as an integral part of the EU. So far, the European integration process played a significant role to reestablish post-war institutions and societies, set up democratic consolidation and to start reconciliation between states and nations in the Western Balkans. However, in recent years, a number of political and economic factors are contributing uncertainty regarding the EU membership process and as a result, the lack of EU's transformative power in the region has come to the fore.

In this thesis, the concept of Western Balkans' Europeanisation is explained accompanied by the concept of conditionality. The conditional policy is one of the main policies of the EU used for the transformation of the Western Balkans during the enlargement processes. Nevertheless, the EU's conditionality currently has fragile credibility because of the EU's internal crises, i.e. economic crisis, the refugee crisis, the rise of the right-wing populism, etc. This thesis will investigate the case of Serbia, the effectiveness of political conditionality shows different patterns periodically. As a result, the hypothesis of this research investigates the influence of the EU's transformative power in Serbia.

Serbia, a front-runner for EU membership, still awaits to be a member of the EU and it has many problematic issues such as economic backwardness, corruption, regional conflicts, democratic decline. For these two-sided reasons from internal to international dissonance, the functioning of the EU's conditionality and transformative power are characterized by ups-and-downs in recent years. However, the thesis concludes that both internal and external factors have an intense impact on the transformative power of the EU in Serbia. these arguments for Serbia are examined on the basis of three dimensions. These are political criteria and rule of law, economic development, and regional issues. However, the approach applied in this thesis is the qualitative research approach. Sources used in order to answer the research question are primary sources from the EU. Also, secondary sources investigated in this research are journal articles, books, and online articles.

Key Words: European Union, Europeanisation, Enlargement Strategy, Western Balkans, Serbia, Transformative Power, Conditionality

ÖN SÖZ

Tez danışmanlığımı üstlenerek araştırma konusunun seçimi ve çalışmanın yürütülmesi konusunda önerilerini benden esirgemeyen sayın Doç. Dr. Çiğdem Nas'a çok teşekkür ediyorum. Balkanlar bölge çalışmalarına yönelmemi sağlayan ve böylelikle akademik kariyerimin şekillenmesinde bana yardımcı olan Trakya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü ve Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü değerli akademisyenlerine şükranlarımı sunarım. Çalışmamda manevi desteklerini benden esirgemeyen biricik aileme teşekkürü borç bilirim.

İstanbul; Mayıs, 2019

Dilek Kütük

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	vii
1. GİRİŞ	1
2. AVRUPALILAŞMA	5
2.1. Koşulluluk Politikası ve Dönüştürücü Güç.....	14
3. AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEME POLİTİKASI.....	26
3.1. AB Genişlemesinin Amacı.....	26
3.2 AB Genişlemesinin Tarihçesi	27
3.3 AB Genişlemesinin Aşamaları.....	31
3.4. AB Genişleme Politikasındaki Değişimler	38
3.4.1 Tartışılan Bütünleşme Modelleri.....	42
4. AB’NİN BATI BALKANLAR GENİŞLEMESİ VE SÜRECİ ENGELLEYEN TEMEL MESELELER	46
4.1. AB’nin Batı Balkanlar’daki Genişleme Stratejisi ve Amacı.....	51
4.2. Batı Balkan Ülkelerinin Benzer Sorunları	55
5. SIRBİTAN’IN ÜYELİK SÜRECİNDE AB’NİN DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ .	58
5.1. Sırbistan’ın AB Üyelik Süreci Tarihçesi	58
5.2 AB’nin Sırbistan’daki Dönüştürücü Günün Sınırlı Etkisi	65
5.2.1 AB’nin Dönüştürücü Gücünü Sınırlayan Temel Meseleler	71
6. SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA	100
ÖZ GEÇMİŞ.....	111

KISALTMALAR

AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	: AB
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
DOS	: Sırbistan Demokratik Muhalefeti
DS	: Demokrat Parti
DSS	: Sırbistan Demokrat Partisi
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IPA	: Katılım Öncesi Yardım Aracı
İOA	: İstikrar ve Ortaklık Anlaşması
İOS	: İstikrar ve Ortaklık Süreci
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
PASOK	: Panhellenik Sosyalist Hareket
SNS	: Sırp İlerlemeci Partisi
SPS	: Sırbistan Sosyalist Partisi
SRS	: Sırp Radikal Partisi
UNODC	: Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi
YUCM	: Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'daki entegrasyon hareketleri 1990'lardaki Avrupalılaşma çalışmalarının temelini oluşturmuştur. Avrupalılaşma kavramı çok farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kavram, içinde barındırdığı muğlaklıklara rağmen ülkelerin reform süreçlerine katkı sunmaktadır. AB, Avrupalılaşma kavramını, genişleme sürecine eklemleyerek kıta Avrupası'nda bir bütünleşme süreci yaratmak istemiştir. Ekonomik olarak bütünleşmiş bir Avrupa'nın dünya siyasetinde önemli bir yeri olacağı düşünülmüştür. Böylelikle AB, kendi değer ve normlarını doğuya doğru genişleyerek, yaymıştır. Avrupalılaşma süreci, hem aday ülkelerin hem de üye ülkelerin ekonomik, siyasi, hukuki ve sosyal dönüşümleri bakımından yararlı olmuştur. Ekonomik krizin, hem Avrupalılaşma sürecini hem de genişleme sürecini olumsuz etkilemesinden dolayı AB, 2008 ekonomik krizinden sonra genişleme sürecini yavaşlatmıştır.

AB'nin koşulluluk politikasında dönemsel farklılıklar göze çarpmaktadır. AB ekonomik kriz sonrasında koşulluluk politikasında daha dikkatli davranmaya özen göstermiştir. Üyelik sürecini zorlaştırarak aday ülkenin üyelik koşullarını yerine getirip, getirmediğini daha dikkatli takip etmeye başlamıştır. Koşulluluk politikasıyla birlikte hem kendi toplumuna hem de aday ülkelere AB üyesi olmanın kolay olmadığı, reformların sağlam ve inandırıcı bir şekilde üstesinden gelinmesi gerektiğinin mesajını vermiştir, günümüzde de bu mesajı vermeye devam etmektedir. AB'nin koşulluluk politikası; aday ülkelerin katılım için gerekli aşamaları tamamlaması ve AB norm ve değerleriyle uyumlu hale gelmeleri için gerekli görülmektedir. Koşulluluk politikası sayesinde AB'nin aday ülkelerdeki dönüştürücü etkisinin daha yoğun olması ve böylelikle ülkelerin üye olduktan sonra AB içinde sorun çıkarmamaları istenmektedir. Koşulluluk politikası, 1993 yılında yayınlanan Kopenhag kriterlerinde yer alan; demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, azınlıkların korunması, ekonomik kalkınma gibi temel prensipleri kendi içinde barındırmaktadır.

Batı Balkanların üyelik süreci diğer genişleme dalgalarına göre çok zorlu geçmektedir. AB, 2005 yılında katılım müzakerelerine başlayan Hırvatistan'ı ancak 2013 yılında bünyesine dahil edebilmiştir. Bu ülkelerin kendi aralarındaki sıkıntıları, sınır sorunları ve liberal demokrasi değerlerinden uzak olmaları AB'yi endişelendirmektedir. Batı Balkanların gelecekteki üyelikleri konusu muğlak kalmaktadır, sürecin ne zaman sonlanacağı bilinmemektedir. Bu nedenle Batı Balkanların AB üyelik süreci, genişleme politikasının değişiminde önemli bir örnektir. AB, ülkelerin iç reformlarını destekleyerek koşulluluk politikasının da verdiği güçle, aday ülkelerde ciddi bir etki yaratmaktadır. Süreç ne kadar inandırıcı ise; verilen ödül o kadar değerlidir.

Son yıllarda, Batı Balkanlar üzerinde sıkı bir şekilde uygulanan koşulluluk politikası, ülkedeki siyasi elitlerce ve toplum tarafından tartışılmaktadır. Örneğin; Sırbistan'da reform yorgunluğu başlamış, toplumun AB'ye olan güveni azalmaktadır. Sırbistan ve diğer Batı Balkan ülkeleri için AB, 2000'li yılların başında güvenilir, inandırıcı ve verilen sözleri yerine getiren bir yapı olarak görülmekteydi. 2008 yılı itibariyle ekonomik krizin ortaya çıkması, yeni üye ülkelerin AB sistemine uyum sorunu ve hazmedilememesi, genişleme politikasını tartışmaya açmıştır.

Yapılan bu tartışmalar ışığında bu teze, AB'nin Batı Balkanlarda dönüştürücü gücünün etkisi nedir ve nasıl tanımlanabilir sorusuyla başlanmıştır. Tez incelenirken Sırbistan örnek alınarak, seçilen demokrasi, ekonomik kalkınma, kamu yönetimi vs. gibi önemli olgular tek tek incelenmiştir. Tümevarım yöntemiyle ele alınan tezde AB'nin dönüştürücü gücünün sınırlı olduğu görülmüştür. Bu sınırlılığı ortaya koymak için Sırbistan vakası seçilmiştir. Sırbistan'ın incelenmesinin sebebi ise; AB üyelik sürecinde önde ilerleyen bir ülke olmasından kaynaklanmaktadır. Sırbistan gelecekte üyeliğe en yakın ülke olmasına rağmen ülkenin son yıllarda Avrupalılaşmasında geriye gidişler olmuştur. Toplum ve siyasetin AB'ye tepkisinin arttığı görülmektedir, ayrıca reform süreci yavaşlamıştır. Bu sorunların nedenleri bazı başlıklarda ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve AB'nin Sırbistan'da sınırlı bir etkisinin olduğu görülmüştür.

Sırbistan, 2012 yılında reformist hükümetin göreve başlamasıyla iç reformlarda ciddi adımlar atmıştır. AB içindeki tartışmalara rağmen Hırvatistan'ın üyelik süreci ise Batı Balkanlara umut olmuş, fakat etkisi kısa sürmüştür. AB içinde mülteci sorunuyla birlikte aşırı sağ partilerin popülerleşmesiyle genişleme sürecine olan

inanç azalmaktadır. AB'nin 2017 yılında yaptığı; "2025'e kadar herhangi bir ülkenin AB'ye katılmayacağı" açıklaması AB'nin ülkeleri oyaladığı yönünde bir algı yaratmıştır. Toplumun AB'ye tepkisi, AB ülkelerinin de genişlemeye tepkisi aday ülkelerde reform isteksizliğine, üyelik sürecinde yavaşlamalara sebep olmuştur. Aday ülkelerde AB üyeliği konusundaki inanç ve toplumsal sahiplenme azalmaya başlamıştır.

Neticede koşulluluk politikasının da gücüyle iç reformlara etki eden AB'nin, Sırbistan'daki dönüştürücü etkisi azalmaktadır. Reformcu hükümet Avrupa norm ve değerlerine uymayan eylemlerde bulunmaya başlamıştır. Sırbistan, ekonomik ve siyasi olarak ülkesini destekleyecek AB dışında alternatifler aramaya başlamıştır.

Avrupalılaşıma çalışmalarında meseleler daha çok tek boyutlu ele alınmaktadır. Bu tezde Batı Balkan ülkelerinin üyelik süreçlerine giden dönemde yaşanan değişimler ve dönüşümler ele alınmakta, bunların Batı Balkanlar'daki yansıması incelenmektedir. Sırbistan, AB'nin Batı Balkanlar'daki sınırlı etkisinin en önemli örneklerinden biridir. Bu nedenle Sırbistan örnek vaka olarak incelenmektedir. Üyelik sürecinde AB'nin dönüştürücü gücünün iç reformlara etkisi kapsamlı ve bütüncül bir şekilde incelenmemiştir. Değişimler ve gerilemeler yaşanırken AB'nin koşulluluk politikası görmezden gelinmemiştir. Böylelikle tez literatüre güncel bir katkı sunmayı ve AB'nin etkisinin sorgulanmasına sebep olmayı hedeflemektedir.

Bu bağlamda tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde, tezin kavramsal çerçevesi ortaya koyulmuştur. Avrupalılaşıma kavramının kuramsal çerçevesi araştırılmıştır. Çeşitli akademisyenlerin Avrupalılaşıma kavramları ve literatüre katkıları incelenmiştir. Bu başlık altında AB'nin koşulluluk politikası ve dönüştürücü gücü araştırılmıştır. AB'nin koşulluluğu, dönüştürücü etkisini beslediğinden beraber anlatılmıştır. Böylelikle, tezde kullanılan kavramların anlamlarının ve kapsamlarının daha anlaşılır hale gelmesi amaçlanmıştır.

Tezin ikinci bölümünde ise genişleme politikası incelenmiştir. AB'nin genişleme politikasındaki amacı ele alınmıştır. Sürecin tarihçesi ve geçirdiği aşamalar kısaca anlatılmış, genişleme politikasındaki değişimler de ele alınarak Balkan ülkelerine giriş yapılmıştır. Ayrıca, ek olarak ve kısaca Avrupa'nın tartıştığı, Batı Balkanların AB'ye entegrasyonuna yarayacak bütünleşme modelleri kısaca incelenmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde Batı Balkanların AB üyelik süreçleri ele alınarak Sırbistan vakasına geçiş yapılmıştır. AB'nin Batı Balkanlar'daki stratejisi ve amacı irdelenmiştir. AB'nin dönüştürücü etkisinin sınırlı olduğu meseleler ele alınmış, Sırbistan dahil Batı Balkan ülkelerinin temel sorunları anlatılmıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise Sırbistan vakası incelenmiştir. İlk olarak Sırbistan'ın AB üyelik süresi anlatılmıştır. Diğer başlıkta AB'nin dönüştürücü gücünü etkileyen temel meseleler ele alınmıştır. Meseleler; siyasi kriterler ve hukukun üstünlüğü, bölgesel konular ve ekonomik kalkınma başlıklarıyla üç boyutta incelenerek, AB'nin Sırbistan'daki sınırlı etkisi ortaya koyulmuştur. Bu bölümde, AB'nin kendi sorunlarının Sırbistan'a yansıyan etkileri göz ardı edilmemiştir. Sırbistan incelenirken 2001 ve 2018 yılları göz önünde bulundurulmuştur. Sırbistan ilk demokratik seçimini 2001 yılında yapmıştır. Sırbistan'daki AB tarafından desteklenen Sırbistan İlerlemeci Partisi (SNS)'ne daha fazla yer verilmiştir. Çünkü bu dönemde hızlı reformlar yapıldığı gibi hızlı gerilemeler de yaşanmıştır.

Tez hazırlanırken nitel araştırma yöntemi kullanılmış, birincil kaynaklardan yararlanılmıştır. En önemli birincil kaynaklar AB kurumlarının resmi belgeleri ve resmi açıklamalarıdır. Ayrıca ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır.

2. AVRUPALILAŞMA

Avrupalılaşma; uluslararası ilişkiler literatüründe *Avrupa Entegrasyonu* olarak kullanılmaktadır. Avrupa entegrasyonu, AB politikasını devletlerin ulusal politikalarına ve ulusal yönetim şekillerine yükleyebilme becerisi ve ayrıca ulusal yönetişimin Avrupa kural ve normlarına uyarlanma süreci olarak tanımlanmaktadır. Bazı durumlarda da ulusal tercihlerin AB seviyesinde değerlendirilmesi anlamına gelmektedir.¹ Avrupalılaşma; en alt tabakadan en üst tabakaya kadar tesir etmesi gereken bir süreç olarak, ülkelerdeki biçimsel ve yapısal değişikliklerin yanı sıra kimlik ve söylemlerdeki değişimi de ifade etmektedir. Avrupalılaşma; inşaat (*contruction*), difüzyon (*diffusion*) ve kurumsallaşmadan (*institutionalism*) ibarettir. Kısacası bir devletteki bir şeyleri yapma biçiminin Avrupa değer ve normlarına uygun olarak kurumsallaşmasıdır.² Avrupalılaşma; Berlin Duvarı yıkıldıktan ve Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ülkelerin AB'ye dönüşünü ve üye olmasını ifade etmeye başlamıştır.

Radaelli Avrupalılaşma literatürüne katkı olarak yazdığı, “*Europeanization: Solution or problem?*” adlı makalesinde Avrupalılaşmanın bir çözüm mü yoksa sorunlar yaratacak bir düzen mi olduğundan bahsetmektedir. Avrupalılaşma kavramının akademik çevreler tarafından dinamik bir tartışma konusu olduğuna değinen Radaelli, çözüm mü yoksa bir problem mi olduğu tartışmasını yaparken, bu konunun göreceli olarak cevaplanmasının zor olduğunu ifade etmektedir. Terim olarak Avrupalılaşmanın belirsiz bir kavramsal çerçevesinin olduğundan bahseden Radaelli'ye göre; Avrupalılaşma sürecinde yenilikçi ve ileriye dönük bir gündem belirlemek için Avrupalılaşmayı bir çözüm olarak değil, bir problem olarak görmek gerekmektedir. Radaelli'ye göre; Avrupalılaşma, ampirik ve teorik sorunlara basit bir çözüm üretmeden çeşitli yazarlar tarafından çeşitli boyutlarıyla açıklanmaktadır.

¹ Tanja A. Börzel, “Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanisation in Germany and Spain”, **Journal of Common Market Studies**, c. 37, s. 4, (1999): 573–596.

² Heather Grabbe, **The EU's Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe**, (Londra: Palgrave Macmillan, 2006), 46.

Örneğin; Avrupalılaşıma sürecini tarihçiler irdelediğinde; Rönesans'tan itibaren başlatarak, Avrupa kıtasında ticaretin ve bireyselliğin yayıldığı dönemlere taşımaktadırlar. Radaelli ise Avrupalılaşımayı; post-ontolojik bir yapboz dizisi olarak tarif ederek, siyaset bilimindeki bütünleşme ve yönetim kuramları gibi klasik kavramları içeren ve yöneten post-ontolojik bir yapbozun parçası olarak görmektedir. Devam etmekte olan Avrupa entegrasyon süreciyle birlikte kavramın başladığını ve böylece AB'nin son elli yılda kendi kurumlarını ve politikalarını geliştirebildiğinden bahsetmektedir.³ Avrupalılaşıma kavramıyla ulusötesi bir politikanın iç politikayı nasıl etkilediğini anlamaya çalışarak, Avrupalılaşımayı bir süreç olarak irdelemektedir.

Radaelli "*Europeanisation of Public Policy*" isimli makalesinde Avrupalılaşıma kavramını çok boyutlu ele almaktadır. Ona göre; Avrupalılaşıma süreci içindeki politik davranış mantığında değişimin önemi vurgulanmalıdır. Avrupalılaşıma, AB politika ve tutumlarının iç asimilasyonunu içerdiğinden, Avrupalılaşıma kavramı kurumsallaşıma sürecini ifade etmektedir fakat bir sonuç değildir. Süreç önemlidir çünkü değişiklikler süreç boyunca yapılan uygulamalarda gözlemlenebilir. Süreci irderken Avrupalılaşımanın farklı boyutları ayyuka çıkar. Bu nedenle Radaelli, sürecin farklı boyutlarını üç farklı kategoride incelemektedir. Birincisi; yönetsel olarak Avrupalılaşıma, ikincisi; kurumsallaşıma olarak Avrupalılaşıma ve son olarak söylemsel olarak Avrupalılaşımadır. Bu boyutlar arasındaki sebep sonuç ilişkisinin doğru bir şekilde aktarılması gerektiğinden bahsedilmektedir. Eğer süreç doğru bir şekilde gözlemlenmezse aday ve üye ülkeler arasındaki etkileşimin doğru tespit edilemeyeceğinden söz etmektedir.⁴ Avrupalılaşımayı; AB politika yapım sürecinde devletlerin ulusal söylemleri, Avrupalılaşıma sürecinde devletlerin kurumlarına işleyen normlar, kurumların Avrupalılaşıma sürecini yönetebilmesi, işleyiş biçimlerini kurumsallaştırabilme, yayabilme süreci ve anlayışıyla birlikte ele almaktadır. AB'nin resmi ve resmi olmayan kuralların, paylaşılan norm ve değerlerin ilk olarak AB politika yapım sürecinde tanımlanması ve pekiştirilmesi gerekmektedir. Sonrasında ulusal söylemlerin, devlet içindeki özel ve kamu kurumlarının ve sosyal kimliklerin, Avrupalılaşıma sürecinin genel mantığına dahil

³ Claudio M. Radaelli, "Europeanization: Solution or problem?", **European Integration Online Papers (EIoP)**, c.8, s.16, (2004): 1-3.

⁴ Claudio M. Radaelli, "Europeanisation of Public Policy", **The Politics of Europeanization**, ed. Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli (Newyork: Oxford University Press, 2003): 30-35.

edilmesi beklenmektedir. Radaelli'ye göre; siyasi davranışlar değişmektedir bu nedenle Avrupalılaşma sürecinde yönetim önemlidir.⁵

Radaelli, bir ülkedeki Avrupalılaşma sürecinin üç farklı alanda etkisinin incelenebileceğinden bahsetmektedir. Bunlar; iç yapılar (*domestic structures*), kamu politikası alanları (*public policy*), bilişsel ve normatif yapılarıdır (*cognitive-normative structure*). Radaelli'nin iç yapılar diyerek kastettiği; devlet içi kurumlar, kamu yönetimi, kurumlar arası ilişkiler ve hukuk sistemi, siyasi partiler ve baskı guruplarıdır. Kamu politika alanları olarak kastettiği de; aktörler ve kaynaklardır. Bilişsel ve normatif yapılar ise; norm ve değerler, resmi ve resmi olmayan söylemler, siyasi meşruluk ve siyasi bakış açıları, sosyal kimlikler ve devlet geleneğidir.⁶

Radaelli, Avrupalılaşma sürecindeki değişimi zamanına ve süresine dikkat ederek dört aşamada incelemektedir. Birinci aşama, değişimin olmadığı, durağanlığın yaşandığı dönemdir (*inertia*). İkinci aşama, ulusal politika ve iç devlet yapısı korunarak AB mevzuatlarına uygun değişikliklerin yapıldığı, AB kurallarının sindirilmeye başlandığı adaptasyon ve hazmetme dönemidir (*absorption*). Üçüncü aşama, ulusal politika ve iç devlet yapısının değişmesiyle oluşan dönüşüm dönemidir (*transformation*). Dördüncü aşama, Avrupalılaşmanın olumsuz yönde tesir ettiği tersine Avrupalılaşma dönemidir (*retrenchment*). AB'nin genişleme sürecini kapsamlı ve değerli bir Avrupalılaşma süreci olarak görmektedir.⁷

Avrupalılaşma kavramına katkıda bulunan bir diğer araştırmacı Olsen ise; Avrupalılaşmayı beş farklı boyutta ele alıp tanımlamaktadır. Temel olarak; Avrupalılaşma kavramının, ulusal ve ulus-üstü bir etkileşim olduğundan bahsetmektedir. Olsen, Avrupalılaşma çalışmalarının tertipsiz ve sistemsiz olduğundan bahsetmektedir, bunu Avrupalılaşmanın kavramsallaştırılmaya çalışılması olarak açıklamaktadır. Ona göre Avrupalılaşma; Avrupa siyasetindeki iç ve dış dinamiklerin anlaşılmasıdır. Bu bakış açısıyla, ülkedeki kurumsallaşma sürecinin, karar alma mekanizmalarının Avrupalılaşma sürecinden etkilendiğinden bahsetmektedir. Ortak vatandaşlık bilinci ve üyelik anlayışı gibi teşvik mekanizmalarında, organizasyon kapasitesinin kolektif bir anlayışla geliştirilmesini,

⁵ age, 28-35.

⁶ age, 35-36.

⁷ age, 36-38.

ortak fikirlerin üretilmesini istemektedir.⁸ Olsen, Avrupalılaşmayı anlatırken değişim süreçlerini dikkate almaktadır. Bir ülkeyi incelerken, Avrupalılaştan ülkedeki değişimi başlatan ve bu değişimi sürdüren dinamikleri ele almaktadır. Olsen değişim sürecini iki başlıkta incelemektedir. Birincisi; organizasyon, kurumsal yapı ve yönetim anlamındaki değişimdir. İkincisi ise; zihinsel değişimdir. AB koşulluluk stratejisiyle ülkelerin iç devlet yapılarına etki ederken, AB'nin ortaya koyduğu kurallar toplum tarafından içselleştirilmelidir. Böylelikle AB kapasitesini, ülkelerdeki yönetsel ve kurumsal yapıyı değiştirmek yönünde kullanabildiği gibi toplumsal düzeyde de ulusal kapasiteleri değiştirebilmektedir.⁹ Olsen yaptığı çalışmada Avrupalılaşma kavramını beş farklı açıdan incelemektedir. Bunlar; genişleme süreci, kurumsallaşma ve yönetim kapasitesi, örgütlenme ve yönetim kapasitesinin Avrupa'nın dışına yayılması, birleşmiş ve güçlü bir Avrupa'nın olması, Avrupa kurumlarının ülkelerin ulusal ve yerel kurumlarına tesir edebilmesidir.¹⁰

Bütünleşme kuramlarının çoğu 1960'larda ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş sonrası ise genişleme literatürü gelişmiştir. Bütünleşme çalışmaları Avrupalılaşma çalışmalarından daha eskidir. Genişleme literatürünün en önemli temsilcilerinden olan Schimmelfennig ve Sedelmeier'a göre; bölgesel bütünleşme kuramları, genişlemeyi ihmal etmektedir. Teorisyenlere göre; konuları tek tek ele alanlar AB üyelik sürecinin veyahut kurumun belirli parçalarını açıklamak için çok katmanlı bir analiz çabası göstermektedirler. Sürecin veyahut kurumun tüm boyutlarını ele alma iddiasında olan ve büyütülen teorilerden vazgeçmektedirler.¹¹ Bu tezde de AB'nin Balkanlar'daki genişleme sürecindeki en önemli temalara değinilerek çok katmanlı bir araştırma yapılmak istenmektedir.

Schimmelfennig ve Sedelmeier'a göre bütünleşme sürecinde; aday veyahut potansiyel aday ülkelerin tercihlerini üyelikten bekledikleri fayda ve maliyet belirlemektedir. Fayda ve maliyetler; siyaset, yönetim ve özerklik alanındaki gelişmelerdir. Özerklikten kastedilen; genişleme sonrasında yeni üyenin ve eski üyelerin siyaset belirleme konusundaki serbestliklerinde görece kısıtlamaların yaşanmasıdır. Aday veyahut potansiyel aday ülkeler bu üç konudaki fayda ve maliyet

⁸ Johan P. Olsen, "The Many Faces of Europeanization" **Journal of Common Market Studies**, c.40, s.5 (2002): 921-952.

⁹ James G. March, Johan P. Olsen, "The Institutional Dynamics of International Political Orders", **International Organization**, c.52, s.4, (1998): 943-969.

¹⁰ Olsen, 2003, 506-531.

¹¹ Andrew Jordan, "The European Union: An Evolving System of Multi-Level Governance..or Government?", **Policy&Politics**, c.29, s.2, (2001): 194 -198.

analizini hesaplayarak üyelik sürecinde hızlı veya yavaş ilerlemeyi tercih etmektedir.¹² Economides ve Ker-Lindsay'e göre de bütünleşme süreci; maliyet-fayda hesaplamasına dayanmaktadır. Avrupalılaşıma ayrıca, havuç ve sopa ile AB koşulluluğunu destekleyen güvenilir dış teşviklere dayanan bilinçli bir politikadır.¹³

Schimmelfennig'e göre Avrupa bütünleşmesi; Avrupa kıtasında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen siyaset ve ortam neticesinde demokratik Avrupa devletlerinden oluşan bir birliğin kalıcı barışı sağlayabileceği düşüncesi etrafında şekillenen bir "kurucu efsane" olarak literatürde yer etmektedir. Avrupa Ekonomik Topluluğu; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendini Avrupa halklarından oluşan ve savaş zayıfları nedeniyle birbirlerine daha da yakınlaşan bir birlik olarak tanımlamıştır. Bu ideal etrafında birleşen, bu ideali paylaşan, topluluğun çabalarına katkı sağlayan ve sağlamak isteyen diğer Avrupa ülkelerini de topluluğa davet ederek, Avrupa ülkelerinin topluluğa katılma hakkının olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca topluluk, 1989'da yapılan Strazburg Zirvesi'nde; hedefinin Avrupa'nın bölünmüşlüğüne son vermek olduğunu duyurmuştur.¹⁴ Böylelikle, Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa kıtasındaki tüm ülkelere retoriksel bir taahhütte bulunmuştur. Schimmelfennig, Avrupa'nın verdiği retoriksel sözlerin 1993 Kopenhag Zirvesi'nde de yapıldığına dikkat çekerek, Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye üye olabileceklerinin ifade edilmesi, bu ülkeleri yapılan zirvede katılıma hazırlama kararının alınması, Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelikleri için bağlayıcı bir durumun oluşmaya başladığına işaret etmektedir.¹⁵ Balkan ülkeleri için de aynı sözler verilmiştir.

Bu verilen sözler Fierke ve Wiener tarafından eleştirilmiştir. İki düşünöre göre; Soğuk Savaş sırasında Avrupa'yı bölünmüşlükten kurtarmaya dair verilen tüm sözler, bütünleşmeci bir yaklaşımla Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Batı Avrupa ile Doğu Avrupa'yı birleştirme sözüne evrilmiştir. Yani; Avrupalılık kimliği sınırlı tutulmuştur. Batı Avrupa'nın, verdiği sözleriyle tutarlı hareket etmemesi

¹²Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, "Theorizing EU enlargement: research focus, hypotheses, and the state of research", **Journal of European Public Policy**, c. 9, s. 4, (2002): 500-506.

¹³Spyros Economides, James Ker-Lindsay, "Pre-Accession Europeanization: The Case of Serbia and Kosovo", **Journal of Common Market Studies**, c.53, s.5, (2015): 1027-1030.

¹⁴Frank Schimmelfennig, **The EU, NATO and the Integration of Europe: Rules and Rhetoric**, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 267-268.

¹⁵Frank Schimmelfennig, "The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union", **International Organization**, c.55, s.1, (2001): 55-67.

eleştirilmiştir. Bu durumun Avrupa'ya zarar vereceğini düşünen Fierke ve Weiner; demokratik kurumlardan ve serbest piyasa ekonomisinden toplumun desteğini çekebileceğine işaret ederek, milliyetçi gerilimleri artırabileceğini ve böylelikle Avrupa'nın genelinde direk olarak Avrupa kimliğini hedef alan bir tehdit oluşturabileceğini söylemişlerdir.¹⁶

Ülkelerin geleceklerinin AB içinde olduğunun vurgulandığı Selanik Zirvesi de retoriksel sözlerin verildiği yerlerden biridir. Schimmelfennig, retoriksel sözlerin bağlayıcı bir duruma evrildiğine işaret etmektedir. Bunu bir eylem planı çerçevesinde anlatmaktadır. Schimmelfennig retoriksel eylem planında; aktör davranışlarının güdülerinin neler olduğunu ve güdülerin oluşturduğu aktörlerin birbirleriyle olan etkileşimlerinin sonuçlarının neler olabileceğini incelemiştir. Bu eylem planıyla düşünür; aktörlerin rasyonel nedenlerle bir tercihte bulunduğunu ve böylelikle aktörün tercihlerini kurumsal, kültürel veyahut normatif çevrenin etkilediğini savunmaktadır. Tercihlerin rasyonalist mikro seviyede, yani bireyin temel eylemine yönelik bir beklenti ile analiz edilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁷ Yani Schimmelfennig, aktörlerin bireysel davranış biçimlerinin toplu olarak bazı tercihlere yol açabileceğini savunarak, topluluk normları aktör için araçsal olduğundan bahsetmektedir.

Aktörü motive eden mekanizmaların temelde rasyonel olduğunu söyleyen Elster, aktörlerin kendi çıkarlarına yarayacak bir eylem içinde olduklarını ve tartışmalarını dahi bu düşünce etrafında tasarlayarak oluşturduklarını söylemektedir.¹⁸ Kendi çıkarlarını göz önünde bulunduran aktör; bir retorik inşa ederek etrafındakileri kendi tercihi yönünde seçim yapmaya, eylemde bulunmaya ikna etme çabasında olurken, stratejik davranarak eylemlerine meşru zemin oluşturmaktadır.

Stanley Hoffmann, AB'nin ileri sürdüğü bütünleşme sürecini egemen devletlerin kendi çıkarlarını sürdürebilmek için yaptıkları pazarlıklar olarak yorumlamaktadır. Aslında Hoffmann'a göre; ulusüstü aktörler devletlerin egemenlik anlayışlarını

¹⁶K.M. Fierke, Antje Wiener, "Constructing Institutional Interests: EU and NATO Enlargement", **Journal of European Public Policy**, c.6, s.5, (1999): 725-729.

¹⁷Frank Schimmelfennig, "The Double Puzzle of EU Enlargement, Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Decision to Expand to the East", **ECSA Sixth Biennial International Conference**, 3-5 Haziran 1999 (Pittsburgh: Darmstadt University of Technology, 1999): 20 - 25.

¹⁸Jon Elster, "Social Norms and Economic Theory", **The Journal of Economic Perspectives**, c.3, s.4, (1989): 100-107.

eritemez¹⁹ ve bu söylem, günümüzki AB'yi açıklamaktadır. AB ülkelerinin her birinin kararlara tepki gösterme ve veto etme hakkı bulunmaktadır. Birlik, ulus üstü bir kuruluş olmasının yanı sıra devletlerin egemenlik haklarına zarar vermemektedir.

Wayne Sandholtz ve John Zysman'ın görüşlerine bakarsak; Avrupalılaşıma tartışmalarında iki farklı düşünen kanadın olduğundan bahsedilmektedir. Onlara göre birinci kanat; AB düzeyinde karar almanın, ulus devletin AB yönetim sürecinde gücünü azalttığını düşünürken, ikinci kanat; AB politikalarının ulus devletler tarafından kontrol edildiğini düşünmektedir. Ulus devletler, ulusüstü kurumları veyahut işbirliği mekanizmalarını tek başlarına ulaşamayacakları hedefler için kullanmaktadırlar.²⁰ İkinci kanattaki kesimin görüşleri Sırbistan özelinde değerlendirildiğinde; Sırbistan, Kosova meselesinde uluslararası toplumu tek başına ikna edemeyeceği için AB üyelik sürecini uluslararası toplumu ikna etmek için kullanmaktadır. AB üyelik süreci ile imajını düzeltmeye çalışan Sırbistan, uluslararası kurum ve kuruluşlarda lobi yapabilmektedir.

Avrupalılaşıma terimi Kevin Featherstone²¹, Tanja A. Börzel²² ve Robert Ladrech²³ tarafından bir süreç olarak tanımlanmıştır. Bu yazarlara göre; üyelik olsa da olmasa da Avrupalılaşıma bir süreç olarak çok değerlidir. Avrupalılaşıma süreci ülkelere demokratik kazanımlar elde ettirerek, istikrar ve refah sağlamaktadır. Örneğin; Featherstone yaptığı araştırmada, Avrupalılaşıma sürecinde dört temel alandan bahsetmektedir. Bunlar, tarihsel süreç, kültürel difüzyon, kurumsal uyum ve politik süreçtir. Ladrech, 1994 yılında yaptığı “*Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France*” isimli çalışmasıyla Avrupalılaşımayı ilk değerlendiren akademisyenlerdendir. Ladrech'e göre Avrupalılaşıma; ülkelerin siyasetinin yönünü ve biçimini belirlemektedir. Ayrıca Avrupalılaşıma; Avrupa Komisyonu'nun, siyasi ve ekonomik direktiflerinin devletlerin ulusal politikası ve politika yapım eyleminin mantığı haline dönüştüğü bir süreçtir. Börzel'e göre; aday ülkeler bir şart olarak Avrupalılaşıyor, üyeliğin bir sonucu olarak

¹⁹Stanley Hoffmann, **The European Sisyphus: Essays on Europe, 1964-1994**, (Boulder: Westview Press, 1995): 111 – 120.

²⁰Wayne Sandholtz; John Zysman, “Recasting the European Bargain”, **World Politics**, c.42, s.1. (1989): 95-128.

²¹Kevin Featherstone, “Introduction: In the Name of ‘Europe’”, **The Politics of Europeanization**, ed. Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli (Newyork: Oxford University Press, 2003): 10-35.

²²Tanja A. Börzel, “Member State Responses to Europeanization”, **Journal of Common Market Studies**, c.40, s.2, (2002): 193-214.

²³Robert Ladrech, “Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France”, **Journal of Common Market Studies**, c.32, s.1, (1994): 69-88.

Avrupalılaşılmamaktadırlar. Börzel'in Avrupalılaşıma tanımına göre; ulusal politika alanları AB politika yapım süreçlerinin bir parçası haline gelmektedir.²⁴

Börzel ve Risse, Avrupalılaşımanın devletler üzerindeki etkisini üçe ayırarak incelemektedir. Yazarlara göre bunlar; AB'nin siyaset, sivil toplum ve çeşitli çıkar gurupları üzerindeki etkisini ilgilendiren siyasi meseleler (*politics*), AB'nin etkisi ile değişime tabi olan siyasayı ilgilendiren meseleler (*policy*) ve AB'nin ulusal bürokrasiyi ve yöneticileri etkilediği kurumsal yapı meseleler (*polity*) olarak adlandırılmaktadır.²⁵

Heather Grabbe²⁶, Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier²⁷ gibi yazarlar Avrupalılaşıma sürecinde üye devletlerdeki dönüşüme odaklanmışlardır. Bu yazarlar, Avrupalılaşıma literatürünü geliştirerek henüz üye olmamış ülkeleri literatüre katmışlardır. Aday veyahut potansiyel aday ülkelerin reform süreçleri, sorunlar ve gelişmeler ön planda tutularak, değişiklikler incelenmektedir. Böylelikle Avrupalılaşıma literatüründeki dikkatleri üye Slovenya'dan veyahut Macaristan'dan alarak, henüz üye olmamış Arnavutluk'a, Bosna Hersek'e çevirmişlerdir. Batı Balkanlar ilgi odağı haline gelmiştir. Avrupalılaşıma sürecinin seyri de değişmiştir. Batı Balkanların Avrupalılaşıma süreci Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden farklı olarak değerlendirilmiştir. Örneğin; koşulluluk politikası üyelik öncesinde uygulanarak, aday ülkeleri zorlayacak derecede sıkı hale getirilmiştir. Bu yeni sürecin adı da genişleme yoluyla Avrupalılaşıma (*Europeanization via enlargement*) olarak tanımlanmaktadır.²⁸

Heather Grabbe, AB'nin kendi içindeki politika oluşturma süreci ile bu politikaların aday ülkelerde uygulanma sürecini birbirinden ayırmaktadır.²⁹ Bu ayrıma göre Grabbe; Avrupalılaşıma'nın AB genişleme teorisi olmadığını iddia etmektedir. Çünkü genişleme teorileri *AB genişlemeye neden karar verdi? ya da aday ülkeler neden aday olmak istedi?* gibi soruların cevabını arayarak; genişlemenin nedeni, ontolojik olarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Avrupalılaşıma ise *post-ontolojik* bir kavramdır

²⁴Tanja A. Börzel, "Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanisation in Germany and Spain", **Journal of Common Market Studies**, c. 37, s. 4, (1999): 574-575.

²⁵Tanja A. Börzel, Thomas Risse, "When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change", <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2000-015.pdf> [09.05.2019].

²⁶Heather Grabbe, "Europeanisation Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process", **The Politics of Europeanization**, ed. Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli (Newyork: Oxford University Press, 2003): 303-320.

²⁷ Schimmelfennig, Sedelmeier, 2005, 1-29.

²⁸Economides, Ker-Lindsay, **age**, 1029-1033.

²⁹ Grabbe, 2006, 47-50.

ve genişleme sürecinin etkileriyle ilgilenmektedir. Diğer taraftan Avrupalılaşmayı anlamak için tür ve derece farklılıkları arasında ayırım yapılmalıdır. Bu ilke dikkate alınmadığında Avrupalılaşmanın mertebesinin anlaşılmaması tehlikesiyle karşılaşıldığından bahsetmektedir. Eğer sadece Avrupalılaşmanın kapsamına bakılırsa, diğer süreçlerin etkisi görülmemektedir. Böylelikle, politika yapıcılar tarafından AB'nin etkisinin kapsamı abartılarak hataya düşülmektedir. Grabbe'ye göre; AB'nin kasıtlı ve kasıtsız etkileri arasında ayırım yapmak gerekmektedir. AB'nin kasıtlı etkisi; getirilerinin genişliğiyle ve koşulluluk politikasıyla elde ettiği güç ilişkisiyle açıkça hedeflediği etkilerdir. Başlangıçta, AB'nin etkisi çok açık bir kavram değilken, AB her zaman politika ve kurumsal yapısı bakımından politik aktörler için önemli bir model kaynağıdır.³⁰ Ayrıca Grabbe, AB'nin etkisinin tam olarak ölçüleceğine de inanmamaktadır. Avrupalılaşma çalışmalarındaki en önemli sorunun metodolojik olduğunu iddia etmektedir. Bir test alanı oluşturarak AB'nin etkisinin anlaşılma çalışıldığına değinerek, aslında AB'nin etkisinin kesin ölçümlere meydan okuduğunu söylemektedir. AB'nin etkisinin iç politika ve diğer dış etkiler ile iç içe geçtiğinden bahseden yazar, Avrupalılaşma çalışmalarının birçoğunda sebep-sonuç, bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki sınırların bulanık olduğunu açıklamaktadır.³¹

Bu çalışmada, Avrupalılaşma çalışmalarının zorluğu dikkate alınarak, Batı Balkan ülkelerinin genişleme süreçleri ve vaka olarak alınan Sırbistan'daki Avrupalılaşma etkisi, AB'nin dönüştürücü gücü de ele alınarak incelenmektedir. Ülkelerin AB üyelik yolunda ne kadar dönüştüğü net bir şekilde ölçülememiştir. Sadece bazı temel başlıklar üzerinden ilerleme kaydedilip, kaydedilmediği incelenebilmiştir. Avrupalılaşma literatürünün yaşadığı en büyük sıkıntılardan biri de etkisinin kısa sürede değil, ancak uzun sürede değerlendirilebilir hale gelmesidir. Literatürdeki farklı yazarların da belirttiği gibi retoriksel söylemlerin karşılık bulması gerekmektedir. AB ve adaylar tarafında yaşanan bazı temel sıkıntılar bu durumu zorlaştırarak, Avrupalılaşma sürecini kısıtlı hale getirmektedir.

³⁰ age, 48.

³¹ age, 49.

2.1. Koşulluluk Politikası ve Dönüştürücü Güç

Genel tabirle Avrupalılaşmadan dönüştürücü bir etki olarak bahsedilebilir. 1990'larda AB; Orta ve Doğu Avrupa'da tam üyeliğe hazırlanan ülkeler için kapsamlı dönüşüm sağlayabilmiştir. Bu nedenle AB, dönüştürücü bir güç olarak kabul edilmiştir. AB'nin aday devlet üzerindeki bu dönüştürücü gücü; ülkelere üyelik perspektifi sunması, bu perspektifin yerel elitlerin tercihlerine uyması, iç reformların teşvik edilebilmesi, Rusya gibi dış aktörlerin müdahalelerine karşı koyabilmesi gibi birçok mesele ile sınırlandırılabilir. Etkileşim tek yönlü olmamıştır.³² Börzel, Avrupalılaşma etkisini AB ülkesinden aday ülkeye doğru tek yönlü inceleyen çalışmaları eleştirmektedir, fakat yine de Avrupalılaşma sürecinin, AB'nin aday ülkelerle geliştirdiği asimetrik ilişki sayesinde etkisinin incelenebileceği en uygun yöntem olduğunu söylemektedir.³³ Börzel ve Risse, aday ülkelerde reformlar sayesinde iç değişimin sağlanabilmesi için AB koşulluluk ilkesinin desteklenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.³⁴ Ayrıca Börzel, aday ülkelerin AB'ye üyeliklerinin bir sonucu olarak değil de üyelik sürecinin bir koşulu olarak Avrupalılaşmaları gerektiğinden bahsetmektedir.³⁵

Dönüştürücü gücün sınırları ve genişliği irdelendiğinde şöyle bir sonuca varılmaktadır: AB'nin dönüştürücü gücü komşularla ve aday ülkelerle sınırlıyken, yumuşak ve normatif gücünün sınırları aşkın ve daha geniştir. Ian Manners, 2002 yılında Avrupa'nın normatif gücü (*normative power Europe*) konseptini ele alan isimlerden biri olmuştur. Manners, Avrupa'nın normatif gücünden bahsetmektedirken bazı kilit normlar belirlemiştir. Ona göre; ekonomik dayanaklar, hukukun üstünlüğü, insan hakları, sosyal dayanışma, ayrımcılık karşıtlığı, sürdürülebilir kalkınma, iyi yönetim, barış ve özgürlük gibi kavramlar AB'nin temsil ettiği kilit normlardır.³⁶ Manners, belirlediği normların AB'nin kurucu anlaşmalarının bir parçası olduğunu ve Birlik için herhangi bir ulus devletten çok

³²Tanja A.Börzel, "The Transformative Power of Europe Reloaded The Limits of External Europeanization" http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_11.pdf [27.11.2018].

³³ *age*, 5.

³⁴ *age*, 7.

³⁵ *age*, 15.

³⁶Antoaneta Dimitrova ve diğ., "Soft, Normative or Transformative Power: What Do the EU's Communications with Eastern Partners Reveal About its Influence?", <http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2017/04/EU-STRAT-Working-Paper-No.-1-1.pdf> [02.03.2019].

daha önemli olduğunu vurgulamıştır.³⁷ Manners, değerlerin ulus üstü ve ulus ötesi niteliğinden bahsetmektedirek Avrupa'nın normatif gücünü coğrafik sınırlara sığdırmamıştır. Normatif güç; yumuşak gücün ele aldığı aktörün yani fikirlerin, ideolojinin, kurumların ve normların ne yansıtabileceğinden farklı olarak aktörün tam olarak ne olduğunu irdelerken, dönüştürücü güç adayların entegrasyonuna bağlı kalmaktadır.³⁸ Aday ülke entegre olabildiği müddetçe dönüştürücü gücün varlığından bahsedilebilir.

AB'nin koşulluluk politikası, genişleme politikasında yaşanan değişikliklerin bir ürünüdür. AB ilk kurulduğunda yeni üyeliklerde süreç daha rahat ilerlerken genişleme dalgasının sonlarına doğru üyelik şartları artırılmış ve daha zor hale getirilmiştir. AB dışındaki ülkelerin demokratikleşme süreçleri, literatürde tartışılan konulardan biridir. Dış aktörlerin demokratikleşme deneyimlerini etkileme çabasını açıklamak için çeşitli yöntemlerden bahsedilmektedir.

Vachudova'ya göre; AB'nin dönüştürücü gücünün temelinde üye ve aday ülkelerin geleceklerini etkileyen pasif ve aktif kaldıraçlar bulunmaktadır. Yazara göre pasif kaldıraç; AB üyeliğinin gerektirdiği ekonomik ve politik faydalara yansımakta ve neticede bu faydalar diğer ülkeler için AB'yi çekici kılmaktadır. Aktif kaldıraç ise; AB'nin aday ülkelere katılım öncesi sunduğu kasıtlı koşulluluktur. Aktif kaldıracı göre, üye ülkenin tamamlaması gereken üç farklı kriter bulunmaktadır. Bunlar; Kopenhag kriterleri (*siyasi ve ekonomik*) ve topluluk müktesebatı veyahut AB mevzuatıdır (*acquis communautaire*). Belli bir süre sonra üç mekanizma nedeniyle AB'nin aktif kaldıracı devlet ve ekonomi reformlarına dönüşmüştür. Bu mekanizmalar; AB koşulluluğu, güvenilir taahhüdü, belirli toplum gruplarının güçlendirilmesidir. Olsen de destekleyici bir tanımlama yaparak; AB'nin koşulluluk politikasının kendi sınırları içinde kalmadığını Avrupa'nın dışına çıktığını söyleyerek, AB'nin norm ve değerlerini transfer etmesinin AB'nin en önemli cazibesi olduğunu savunmaktadır.³⁹

Vachudova'ya göre AB'nin koşulluluğunda, aday ülkelerin üyelikten önce AB'nin şartlarını yerine getirme kapasitesi çok önemlidir. Kapasitesini kullanan ve şartları yerine getiren ülkeler ödüllendirilmektedirler (*meritocracy*). Bu ilişki neticesinde

³⁷ age, 3.

³⁸ age, 10.

³⁹ Olsen, age, 921-952.

aday ülke AB'nin istediği reformları yerine getirme isteği içine girer, aslında AB daha çekici hale gelmektedir.⁴⁰ Güvenilir taahhütte ise; aday ülke, reformları kabul ederek ülkenin reform yapmaya kararlı olduğunu, yerli ve yabancı aktörlere göstermektedir. Bu kararlılık, istikrarlı bir ekonomik ortam için gelecekteki hükümetlerin de reformlara devam etmesi yönünde umut verici bir sinyaldir. Belirli toplum guruplarının güçlendirilmesi mevzusu ise; AB'nin üyelikten faydalanacağını düşündüğü farklı gurupları güçlendirme girişimidir ve bu sivil gurupların devlete reform çağrısı yapması istenir.⁴¹ Hem resmi hem de sivil alanlarda devlet baskı ve kontrol altında tutulmak istenmektedir. Bu üç mekanizma da böylelikle AB'nin dönüştürücü gücü haline gelmektedir. Yazar bunu dönüştürücü koşulluluk olarak (*transformative conditionality*) adlandırmaktadır. AB, dönüştürücü gücü sayesinde aday ülkelerin reform süreçlerini tamamlamalarını veyahut iyi bir seviyeye gelmelerini sağlamaktadır. Elbette ki bu süreç kolektif bir çalışmayla ancak tamamlanabilir. Sürecin başından itibaren devlet, toplum ve ekonominin dönüştürülmeye başlandığı uzun ve meşakkatli bir gelişmedir.⁴²

Börzel'in yanı sıra Ann-Kristin Jonasson gibi bazı Avrupa çalışan uzmanlar, Avrupalılaştırmanın sınırlı bir dönüştürücü etkisi olduğundan bahsetmektedir. Örneğin, Jonasson 2013 yılında yaptığı çalışmaya göre; eğer aday devletin Avrupa normlarına yönelik olumlu bir eğilimi (*orientation*), Avrupa normlarına yönelik yerel sahiplenme durumu (*local ownership*) ve aday ülke ile Birlik arasında olumlu bir diyalog (*dialogue*) süreci yoksa AB'nin koşulluluk politikası tek başına başarılı olamayacaktır. Böyle durumlarda koşulluluk, demokrasinin teşviki için yeterli bir mekanizma olarak görülmemektedir. Elbetteki bu sayılanlar bir ülkede demokrasinin varlığı için gerekli tek ve temel şartlar değildir ama demokrasinin teşvikinde başarı sağlamaktadır.⁴³ Börzel ve Yasemin Pamuk'da Avrupalılaştırmanın sınırlı dönüştürücü etkisi olduğundan bahsetmektedir.⁴⁴ Hatta AB reformlarının yozlaşmış hükümetleri (*corrupt government*) güçlendirdiğini bile iddia etmektedirler. Çünkü hükümetler

⁴⁰Milada Anna Vachudova, **Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism**, (Newyork: Oxford University Press, 2005): 110.

⁴¹ **age**, 187, 191, 194, 196.

⁴² **age**, 183.

⁴³Ann-Kristin Jonasson, **The EU's Democracy Promotion and the Mediterranean Neighbours: Orientation, Ownership and Dialogue in Jordan and Turkey**, (Londra: Routledge, 2013), 3, 240, 34.

⁴⁴Tanja A Börzel, Yasemin Pamuk, "Pathologies of Europeanisation: Fighting Corruption in the Southern Caucasus", **West European Politics**, c.35, s.1 (2012): 1-11.

yolsuzlukla mücadelede reformları araçsallaştırarak, politik muhaliflerinin gücünü azaltmak için kullanılmaktadırlar. Yazarlara göre; ne yazık ki Avrupalılaşıma ülkelerdeki patronaj (*patronage*) ve klientalist - kayırmacı faaliyetleri (*clientelistic networks*) azaltmayı başaramamıştır. Hatta yazarlar Avrupalılaşımanın bu negatif etkisini Avrupalılaşıma patolojileri (*pathologies of Europeanisation*) olarak adlandırmaktadır. Bu kavramsallaştırma ile anlatılmak istenen; Avrupalılaşımanın devletlerin içyapılarında istenmeyen ve olumsuz etkilerinin olabileceğidir. AB, politika ve kurumlarının hali hazırda görevde bulunan otoriter ve yozlaşmış siyasi elitlerin gücünü artırabileceğinden bahsetmektedir.⁴⁵

AB'nin patolojik etkisini farklı bir alanda değerlendiren yazarlar da bulunmaktadır. Avrupa çalışmalarında hukukun üstünlüğü en önemli koşulluluk politikalarından biri olarak bahsedilmektedir, fakat Mendelski bir çalışmasında, hukukun üstünlüğü (*rule of law*) veyahut yargı reformları olarak adlandırılacak normu, AB'nin dönüştürücü gücünden ziyade güçlendirici-takviye edici (*reinforcing effect*) bir etki olarak açıklamaktadır. AB'nin güçlendirici etkisini mevcut ülke koşullarına bağlı olarak sağlıklı (*pozitif*) ya da patolojik (*negatif*) olarak açıklamaya çalışmaktadır.⁴⁶ Örneğin; hukuk kurallarının katı uygulandığı ülkelerde reformlar sağlıklı ve politik olmayan (*non-politised*) yolla uygulanmaktadır. Bu ülkelerde AB'nin koşulluluğu sağlıklı reform (*healthy reform*) yollarını güçlendirmektedir (*reinforcing*). Diğer taraftan, hukuk kurallarının zayıf olduğu, iç reformların eksik yapıldığı ülkelerde, AB'nin patolojik gücünden/etkisinden dolayı; AB'nin koşulluluk politikası olumsuz eğilimleri veya patolojileri pekiştirmekte ve güçlendirmektedir. Mendelski bu durumu AB'nin patolojik gücü olarak tanımlamaktadır (*EU's pathological Powers*). Mendelski'ye göre; hukuk kurallarının zayıf veya güçlü olduğu ülkelerde, AB'nin koşulluluk politikasının olumlu ve olumsuz etkilerinin olması, gerekli kurumların yetersiz ve işlevsiz kalmasından dolayıdır. Yerel reformcuların ve AB'nin gerekli reformları yanlış kullandığına dair *Ombudsman*, *Yargı Konseyi* gibi kurumların olmamasından kaynaklanır.⁴⁷ Mendelski AB'nin patolojik gücünü, AB ve ülkenin iç koşulları arasındaki etkileşime bağlamaktadır. Hukuk kurallarının, ülkenin hukuk

⁴⁵Tanja A. Börzel, Yasemin Pamuk, "Pathologies of Europeanisation: Fighting Corruption in the Southern Caucasus", **West European Politics**, c.35, s.1, (2012): 1-2, 5-6,11.

⁴⁶Martin Mendelski, "The Limits of the European Union's Transformative Power: Pathologies of Europeanization and Rule of Law Reform in Central and Eastern Europe", https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2728226 [15.02.2019].

⁴⁷ *age*, 12.

yapısının AB'nin pozitif veya negatif etkisini ayyuka çıkaracağını söylemektedir. Sırbistan'daki hukukun üstünlüğü anlayışı ve bu konudaki gelişmeler Mendelski'nin tezini doğrulamaktadır.

Ülkelerin iç dinamiklerinin AB'nin dönüştürücü gücü bakımından neden önemli olduğu kısaca beş maddede açıklanabilir. Bu maddeler, AB'nin dönüştürücü gücünü hem artırmakta hem de azaltmaktadır:⁴⁸

1. AB müktesebatının gerektirdikleri (EU Requirements) ve ülkelerin kendi iç koşulları arasında uyumsuzluklar olabilir. Bu da adaptasyon maliyeti oluşturur. Örneğin; ekonomik problemler.
2. AB, müktesebatının gerektirdiklerini aday ülkelere uygulamak için dışarıdan baskı oluşturur, itici güçtür. Bunun zedelenmesini istemez.
3. AB'nin adaptasyon baskısı, muhattap alınan aday ülkenin kapasitesi ve potansiyeli kadardır.
4. AB'nin aday ülkeden beklentilerine ve isteklerine cevap verebilecek bir iradenin olması gereklidir. Çünkü; aday ülke Avrupa perspektifine sahip olmadığında, AB'nin stratejik ve ekonomik hedefleri aday ülke üzerinde baskı oluşturmaktadır.⁴⁹
5. Son olarak, aday ülkenin AB'nin baskılarını geri çevirecek veya geri püskürtecek iradesi bulunabilir. AB, ülke ile etkileşirken bunu dikkate almalıdır.

AB için demokratikleşme Avrupalılaşıma sürecinin en önemli ayağını oluşturmaktadır. Dış faktörün uluslararası/bölgesel konjonktürde inşa etmeye çalıştığı demokratikleşme etkisini Whitehead; tesir etme (*contagion*), kontrol (*control*) ve rıza (*consent*) olarak gruplamıştır.⁵⁰ Avrupalılaşıma sürecinin en önemli yazarlarından biri olan Schmitter ise buna dördüncü bir faktör olarak koşulluluğun (*conditionality*) eklenmesi gerektiğini öne sürmüştür.⁵¹ Schimmelfennig; tesir, kontrol, rıza ve koşulluluk kavramlarını açıklamaya çalışmıştır. Ona göre tesir etme;

⁴⁸Tanja A.Börzel, "The Transformative Power of Europe Reloaded The Limits of External Europeanization" http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_11.pdf [27.11.2018].

⁴⁹ *age*, 17.

⁵⁰Laurence Whitehead, "Three International Dimensions of Democratization", **The International Dimensions of Democratization: Europe and Americas**, ed. Laurence Whitehead, (Newyork: Oxford University Press, 2002): 3-25.

⁵¹Philippe C Schmitter, "The Influence of the International Context Upon the Choice of National Institutions and Policies in Neo-Democracies", **The International Dimensions of Democratization: Europe and the Americas**, der. Laurence Whitehead, (Newyork, Oxford University Press, 2001): 29.

bir tecrübenin herhangi bir zorlama veya baskı olmaksızın hatta bazen kasıtsızca bir ülkeden başka bir ülkeye yayılmasıdır. Rıza; toplumun dış aktörle girdiği uluslararası süreçten etkilenmesini, böylelikle demokratik değerlerin kendisi ve ülkesi için uygulanmasına yönelik beklentisidir. Schimmelfennig'e göre kontrol; demokrasinin dış aktör veya aktörler tarafından bir ülkeye veya ülkelere zorunlu yaptırımlar ve istek aracılığıyla desteklenerek inşa edilmeye çalışılmasıdır. Koşulluluk ise, AB gibi bir dış aktöre dahil olmak isteyen ülkelerin, söz konusu kurumun temel değerler ve kurallarını kabul etmesi ve gerekli görülen uygulamalar için şartların yerine getirilmesidir. Koşulluluk, aday ülkelerin AB üyelik yolundaki davranışlarını şekillendirmesine yardımcı olan en güçlü araçlardandır.⁵²

Demokratik dönüşüm, AB'nin dönüştürücü gücünü tetkik ettiği önemli alanlardan birini oluşturmaktadır, fakat demokratik dönüşüm; iyi bir yönetişimin garantisi değildir. Ülkeler demokratik rejimlere geçiş sağlasa da, liberal demokrasi anlayışı ve iyi yönetim konusunda sıkıntılar mevcuttur. Çünkü AB'nin demokrasilere ve yönetişime olan etkisi, hukuk ve yargıya nazaran daha sınırlıdır. Örneğin; İtalya ve Yunanistan'da AB demokrasi sorunları yaşamaktadır. Ayrıca üye ülkeler, AB kurumlarının kendi demokrasileri hakkında yorum yapmasına karşı çıkmaktadırlar.⁵³ Bu durum Balkanlarda görülen en önemli sorunlardan biri olarak kabul edilebilir. Görünürde aday ülkelerin devlet organları ve birimleri AB yasalarına uymaya devam etmektedir. Ancak, AB'nin ülkelerin siyasi kültürü üzerindeki etkisi yüzeyseldir. Siyasi kültür, AB'nin dönüştürücü gücünün zayıf kaldığı bir alan olarak görülebilir.⁵⁴

Örneğin; Macaristan, 1998 – 2002 yılları arasında Victor Orban (*Fidesz parti*) yönetiminde reform süreçlerini hızlı bir şekilde tamamlamış ve o dönemlerde komisyonun hazırladığı genişleme raporlarında övgüyle bahsedilen bir ülke olmuştur. Fakat üyelik gerçekleştikten sonra ülkedeki Avrupa kurumları aynı parti ve kişi tarafından ele geçirilmiştir. AB raporlarında bahsedildiği gibi anti demokratik ve anayasal olmayan eylemler ülkede artış göstermeye başlamıştır. Görüldüğü gibi AB'nin en önemli sorunu; komisyonun, bir üye devlette anti-demokratik ve hatta anayasaya aykırı önlemleri ve eylemleri engelleme konusundaki yaptırımlarının zayıf

⁵²Frank Schimmelfennig, Stefan Engert, Heikn Knob, "The Impact of EU Political Conditionality", **Europeanization of Central and Eastern Europe**, ed. Frank Schimmelfennig, Ulrich sedelmeier, (Ithaca: Cornell University Press, 2005), 30-49.

⁵³Heather Grabbe, "Six Lessons of Enlargement Ten Years On: The EU's Transformative Power in Retrospect and Prospect", **Journal of Common Market Studies**, c.52, s.1 (2014): 40-56.

⁵⁴age, 35.

ve yetkilerinin sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁵ Ayrıca AB, normatif olarak zayıf bir fikir birliğinin olması nedeniyle yeterli iradeyi oluşturamamaktadır.⁵⁶ Bu nedenle, AB devletin anti-demokratik yönetimler tarafından ele geçirilmesini ve süreci kontrol edebilmeyi becerememektedir.

Genel olarak bütünleşme yazarları, demokratikleşmeyi etkileyen dış faktörleri; kontrol, yayma, uyum ve koşulluluk olarak 4 farklı şekilde incelemektedir.⁵⁷ Kontrol yönteminde, AB gibi dış aktör ilgili devletin tüm siyasi kurumlarını doğrudan kontrolü altına almaktadır. Yayma yönteminde, 1945 sonrası ve 1990'ların başındaki demokratikleşme dalgaları örnek olarak verilebilir. Uyum yönteminde, demokratik değerlere uyum sağlanmaktadır. Uyum yöntemi ile demokratikleşme çabasının altında iki neden aranmaktadır; birincisi *havuç* elde etmek için gösterilen uyum çabası ve ikincisi inşacı yaklaşımın üzerinde durduğu içselleştirme. Koşulluluk (*conditionality*) yöntemi ise; ilgili ülkenin demokratik ilkeleri uygulaması koşuluyla bazı ödüllere sahip olmasıdır. Havuç olarak da nitelendirilebilecek bu ödüller; ekonomik yardım, üyelik sürecinde ilerleme kaydetme veya tam üyelik şeklinde olabilir. Koşullulukta, verilen ödüller teşvik niyetiyle yapılabileceği gibi ilgili ülkeleri ikna etmek veya zorlamak amacıyla da kullanılabilir. AB'nin tam üyelik müzakerelerine başlamak için yerine getirilmesini şart koştuğu Kopenhag kriterleri, yine AB'nin üçüncü ülkelerle anlaşmalarına dahil ettiği insan hakları kriterleriyle ilgili madde, vize serbestliği için öne sürdüğü koşullar, koşulluluk politikasına örnek olarak verilebilir.⁵⁸

Kopenhag'da üç temel kriter (siyasal kriterler, ekonomik kriterler, topluluk müktesebatına (*obligations of membership*) uyum) belirlenmiştir. Bu kriterlerdeki muğlaklıklar koşulluluk politikasının yorumlanmasını engellemektedir. Heather Grabbe; ödül ve ceza ikileminin ötesinde yaptığı çalışmada, koşulluluk politikasına engel olabilecek bazı muğlakları öne sürmüştür. Grabbe'ye göre;

1. Aday ülkelerin üyelik öncesi tam olarak ne yapmaları gerektiği, hangi hedefe nasıl yönelecekleri konusu en önemli sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu meseleyi İngilizce olarak "*The moving target problem*"

⁵⁵ age, 46.

⁵⁶ age, 47.

⁵⁷ Birgül Demirtaş, "AB'nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlar'da Demokratikleşme Süreci: Başarılanlar ve Başarılamayanlar", <http://ataum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/360/2018/12/Demirtas-30.-Yil-Armagani.pdf> [15.01.2019].

⁵⁸ age, 21.

şeklinde ifade etmektedir. Örneğin; Kopenhag kriterlerinin AB özelinde varmak istediği hedef ile IFI (*International Financial Institutions*), IMF, Dünya Bankası gibi kurumların varmak istediği hedefler farklılık göstermektedir. Bu kurumlar uyguladıkları koşulluluk politikasında spesifik olarak ekonomi ve mali politikaları gündemlerine almaktadır. Kopenhag kriterlerinde varılmak istenen hedef Komisyon'un yıllık raporlarında bahsedilmektedir. Çözülmesi gereken problemlerin temelinde; demokrasi, pazar ekonomisi, rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle başa çıkma sorunları yatmaktadır. Fakat, bu kavramlar açık ve net olamadığı gibi sınırları da belli değildir.⁵⁹

2. Üyelik yükümlülükleri (*obligations of membership*), katılım müktesebatındaki (*accession acquis*) belirsizlikler nedeniyle koşulluluk anlayışında sıkıntılara neden olmaktadır. Katılım müktesebatı tanımından kastedilen; AB üyelik sürecindeki hak ve yükümlülükler ve kurumsal çerçevedir. Katılım müktesebatının sınırları ve içeriği belli değildir. Aday ülkeler, %100 uyumu (%100 *acquis*) nasıl sağlayacakları konusunda şüphelidirler. Muğlaklıklar, Komisyona yorumlama alanı bırakmaktadır. Bu da hassas konularda sıkıntı yaratmaktadır. Bazı üye devletler Komisyona bırakılmayacak hassaslıktaki konular için, adalet ve içişleri alanındaki üyelik müktesebatını (*acquis*) oluşturmak ve değerlendirmek için kendi çalışma gruplarını kurmuşlardır.
3. AB'nin diğer bir muğlaklığı ise iki yönlü politika anlayışını benimsemesidir. Yani AB hem bağışçı (*aid donor*) hem de kulüp sahibi (*club owner*) olmak istemektedir. Hem yardımsever hem emir veren konumundadır. Bu sorun daha çok Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde görülmüştür. AB, komünizmin çöküşünden sonra ülkelerin, toplumların ve ekonominin dönüşümü için bir taraftan bağışçı ve yardım eden konumunda olmuştur diğer taraftan ülkeleri, bu teşvikleri almak ve ilerlemek konusunda yönlendirmiştir, iteklemiştir.⁶⁰
4. AB, üyelik süreci boyunca aday ülkelerle dört resmi belge etrafında ilişkisini şekillendirmektedir. Bunlar; katılım ortaklığı belgesi, müzakere çerçeve belgesi, ulusal program, ilerleme raporudur. Katılım Ortaklığı Belgesi (*Accession Partnerships*) genişlemenin son aşamalarına doğru önemini belli

⁵⁹ Grabbe, 2006, 35-36.

⁶⁰ *age*, 36-40.

etmeye başlamıştır. Katılım ortaklığı; aday ülkelerin müzakere süreçlerini ve AB'nin nispi pazarlık gücünü en fazla etkileyen belgedir. Müzakere süreci boyunca, adayların AB taleplerine karşı çıkması çok düşük bir ihtimaldir. Çünkü katılım ortaklığında belirlenen şartların yerine getirilmesiyle, yardım ve bağış hizmeti devreye girmektedir. Katılım Ortaklığı belgesi aday ülkelerle istişare yapılarak işbirliklerinin artırılmasını hedeflemektedir. İstişare mekanizması; AB'nin taleplerine karşı, aday ülkelerin itirazlarının dikkate alınmasını içermektedir. Fakat Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliklerini içeren beşinci genişleme dalgasıyla birlikte, Katılım Ortaklığı belgesine yeni talepler ve şartlar eklenmiştir. Bu durum, AB'ne şartlar yerine getirilmezse yardım fonlarını geri çekebilecek bir güç verdi.⁶¹ Böylelikle üyelik görüşmelerinde aday ülkelerin pazarlık veyahut itiraz etme hakları zayıflatılmıştır.

Grabbe, yukarıda bahsedilen başlıklardaki endişelerini dile getirirken, Avrupalılaşıma yazarlarının önemli bir kısmı AB'nin koşulluluk politikasını; aday ülkelerdeki insan hakları ve demokrasi standartlarındaki uyumu ödül yoluyla güçlendirmek, eğer istenilen uyum gerçekleşmezse ödülün mahrum etmek şeklinde yorumlamaktadır. Schimmelfennig bu durumu şöyle açıklamaktadır. AB, teknik ve mali yardımlar yaparak aday ülkelerin AB'ye uyumlu olarak piyasa ekonomisine geçmesini, yapısal sorunlarının azalmasını sağlamaktadır. Aday ülkelerin yaptığı demokratik ve ekonomik reformlar oranında verilen ödüller artırılmaktadır. Uyum gerçekleşmiyor veyahut yavaş ilerliyorsa ödüller askıya alınmaktadır.⁶² Schimmelfennig'e göre; koşulluluğun tam manasıyla işe yaraması için AB'nin net bir üyelik perspektifi sunması gerekmektedir. Üyelik sürecinde muğlaklıklar yaşandığı takdirde aday ülke ve ülkelerin uyum süreçlerinde geriye gidişler başlamaktadır.⁶³ Günümüzde Batı Balkan ülkelerinin AB ile yaşadığı sorunların temelinde; üyeliğin gerçekleşmeyeceği konusunda şüpheler bulunmaktadır.

AB, genişleme sürecinde aşamalı olarak çıkardığı dersler ve kendi iç sorunları nedeniyle Balkanlarda farklı koşulluluk politikası uygulamaktadır. AB'nin

⁶¹Grabbe, 2006, 37.

⁶²Schimmelfennig, *age*, 396-398.

⁶³Oğuz Mayda, "Uluslararası İlişkiler Kuramlarında Sentez Metodu: AB'nin Doğu Genişlemesi ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c.68, s.4, (2013): 204-205.

Balkanlara yönelik yapısal olarak değişen ve dönüşen koşulluluk politikası kronolojik olarak bazı aşamalardan geçmektedir.

Maastricht Antlaşması'nda, demokratik prensipler üzerinde anlaşılmış, ortak dış ve güvenlik politikaları belirlenmiştir. Ortak politikaların amacı Maastricht anlaşmasında demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, temel özgürlüklerin geliştirilmesi olarak açıklanmıştır.⁶⁴ Ortak dış politika ve güvenlik anlayışını sekteye uğratan ilk bölgesel gelişme; Yugoslavya'nın dağılmasıyla Balkanlar'daki savaş ortamında görülmüştür. Çünkü AB savaşın neden olduğu olumsuzluklarla mücadele etmekte ve barış ortamının bir an önce sağlanmasında başarılı olamamıştır. Savaş ancak, ABD'nin Avrupa kıtasına dikkatini yöneltmesiyle son bulabilmiştir.

ABD'nin bölgeye gelmesi ile birlikte bazı yeni girişimler başlamıştır. 1997'de Balkan ülkelerini içine alan Bölgesel Yaklaşım (*Regional Approach*) politikası geliştirilmiştir. Savaş sonrası ortaya atılan bu yaklaşımın amacı; bölge ülkelerinin AB ile ekonomik ve siyasi ilişkilerinin gelişmesi ve demokrasinin güçlendirilmesi olmuştur. Bölgesel yaklaşımın yanı sıra AB, 1997'de Batı Balkanlara yönelik uyguladığı politikalarda bir tutarlılık olması ve ekonomik – siyasi meselelerde dönüştürücü gücünü kullanabilmesi için koşulluluk/şarta bağlılık ilkesi geliştirmiştir. Bu ilkenin temel amacı Batı Balkanlara yönelik olarak geliştirilen stratejide bir tutarlılık olmasıdır.⁶⁵

AB'nin Batı Balkan ülkelerinde tutarlı bir strateji geliştirmek amacıyla uygulamaya koyduğu koşulluluk politikası, ülkelere bazı yükümlülükler yüklemektedir. Özel ve genel olarak kategorileştirebileceğimiz bu yükümlülükler şu şekilde sıralanabilir: İçerde ve dışarda yerinden edilmiş kişilerin yerlerine geri dönmelerinin sağlanması, AB ülkelerine yönelik illegal göçün ortadan kaldırılması için çalışmaların yapılması, ülkelere geri kabullerinin sağlanması, barış anlaşmalarında imzası bulunan devletlerin savaş suçlarıyla mücadele edebilmek için Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği yürütmesi, demokratik reformların yapılması, insan hakları ve azınlık haklarına saygı gösterilmesi, seçimlerin özgür ve düzenli hale gelmesi, kamu otoritelerinin ayrımcılıktan uzak olması, ekonomik reformların başlatılması,

⁶⁴ Demirtaş, **age**, 5.

⁶⁵“Treaty on European Union”, Council of the European Communities Commission of the European Communities, https://europa.eu/european-union/index_en [24.04.2019].

komşularla iyi ve istikrarlı ilişkilerin kurulmasıdır.⁶⁶ Bu yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediği AGİT, BM gibi kurumların raporlarından takip edilmektedir.

Bosna Savaşı'ndan sonra kısa süreli yaşanan istikrar 1998'deki Kosova Savaşı'yla tekrar bozulmuştur. Bölgesel Yaklaşım girişimi de sekteye uğramış olmuştur.⁶⁷ Kosova Savaşı, AB ve ABD öncülüğünde NATO'nun içindeki fikir ayrılıklarını ayyuka çıkarmaya başlamıştır. Ortak bir tutumdan bahsedilemeyeceği gibi, bölgenin Avro-Atlantik geleceği de çeşitli şartlar öne sürülerek ertelenmeye başlamıştır. Kosova Savaşı'nı sona erdirmek için diplomatik görüşmeler yapılmıştır. Kosova'ya yönelik askeri operasyonların durdurulması aksi halde Yugoslavya'ya yaptırımların uygulanabileceği sopası gösterilmiştir.⁶⁸ Diplomasi, Miloşević karşısında başarısız olunca ABD öncülüğünde NATO güçleri belirlenen Sırp hedeflerine 24 Mart 1999'da hava saldırısı düzenlemiştir. Kosova'nın bağımsızlığı, AB içerisinde bazı görüş ayrılıklarını ayyuka çıkarmıştır. AB üyesi Yunanistan, Güney Kıbrıs, Slovakya, Romanya ve İspanya, Kosova'nın bağımsızlığını kabul etmemiştir. Bu mesele, AB'nin dış politika içerikli mevzularda ortak bir karar almasının zor olduğunu göstermiştir.

NATO bombardımanı ile birlikte sonra eren Kosova Savaşı, Balkanlara yönelik yeni politikaların geliştirilmesini ve üyelik sürecinin temellerinin sağlam atılmasını sağlamıştır. 19 – 20 Haziran 2000 tarihinde Feira Zirvesi yapılmıştır. Bu Zirve'de Balkanlar, Avrupa'nın bir parçası olarak tanımlanmış ve Balkanların AB üyeliği konusunda meşru beklentilerinin olmasına karar verilmiştir. Batı Balkan ülkelerinin AB'ye üye olma potansiyellerinin olduğu konusu üzerinde durulmuştur.

2003 yılında yapılan Selanik Zirvesi'nde ise Balkanlar ve AB'nin bağları güçlendirilmiş, 2003 yılında Avrupa Konseyi'nin Selanik'te yaptığı toplantıda AB ülkelerinin Balkanlara doğru genişleme sürecinin kararı alınmıştır. Selanik Zirvesi, bölge ülkelerine AB üyeliği konusunda Batı Balkanlara açıkça umut vermiş, yapılması gerekenler konuşularak üyelik perspektifi sunulmuştur. Zirve bildirgesinde Balkanların geleceğinin AB içinde olduğu beyan edilmiş,⁶⁹ İstikrar ve Ortaklık süreci

⁶⁶Murat Kavalalı, "AB'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkez Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri", Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı AB ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ekim 2005, <http://www.sbb.gov.tr/> [27.08.2018].

⁶⁷ Demirtaş, **age**, 191.

⁶⁸ Demirtaş, **age**, 3.

⁶⁹ Aydın Babuna, "European Integration, Bosnia-Herzegovina and Stability in the Western Balkans: A New Strategy", **Perceptions**, c.19, s.2, (2014): 1-32.

başlatılmıştır. Kopenhag kriterlerinde bahsedilen demokrasi ve insan hakları, işleyen piyasa ekonomisi, müktesebata uyum gibi kriterlerin yanı sıra Balkanlar'daki sorunlar göz önünde tutularak yeni kriterler belirlenmiştir. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'yle işbirliği, mültecilerin dönüşüne olanak sağlama, Dayton Anlaşması hükümlerine bağlılık ile bölgesel işbirliği ve iyi komşuluk ilişkileri gibi ek şartlar üretilmiştir.⁷⁰

AB, 2004 yılındaki genişlemesinden dersler çıkarmıştır. Çünkü AB, ülkelerin üyeliğe kabul edildikten sonra dönüştürücü gücünde azalma olduğunu farketmiştir. Böylelikle, AB aday ülkenin önüne daha sıkı ve zor şartlar sunmaya başlamıştır. Koşulluluk politikasını her üyelik dalgasında geliştiren AB, yeni üyelerin AB hukukuna eski üyelerden daha iyi uyum sağladığını analiz etmiştir. Bunun en önemli örneği; Romanya ve Hırvatistan'dır. Bu iki ülkede; hukukun üstünlüğü ve mahkemelerin kapasitelerinin artırılması konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır.

Örneğin Romanya'da; reform süreci tamamlanmasa da hükümet yargıda yolsuzluk yapan kişileri bertaraf etmiştir.⁷¹ Hırvatistan'da ise yargı reformu süreci Romanya'ya nazaran biraz daha meşakkatli geçmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri Avrupa'nın genişlemeye sıcak bakmaması ve Hırvatistan'ın komisyonu ikna etmekte zorlanması olmuştur. Komisyon, Hırvatistan'da yargının yeterince temiz olduğuna ve üyelikten sonra hukukun üstünlüğü anlayışının uygulanabileceğine ikna olmakta zorlanmıştır. Bu nedenle Hırvatistan; Bulgaristan ve Romanya'dan daha fazla engelle karşılaşmış ve bunları birer birer aşmak zorunda kalmıştır. Örneğin; yolsuzluk ve yargı reformunun yanı sıra Yugoslavya'nın dağılmasıyla çıkan savaşta suç işleyenlerin Lahey'e teslim edilerek yargılanmalarını sağlamıştır.⁷²

AB, ekonomik kriz sonrasında dönüştürücü gücünü kullanmak konusunda zayıf kalmıştır. Birlik ülkeleri kendi iç mutabakatlarına öncelik vererek Rusya, Çin gibi dışarıdan gelen tehditlere karşı kendilerini korumak istemiştir. İçeride kapanmak genişleme sürecinde durgunluğa sebep olmuştur. Genişleme sürecinde yaşanabilecek herhangi bir kopma, entegrasyon sürecine zarar verebileceği gibi komşularla geliştirilen karşılıklı bağımlılığı ve ilişkileri zayıflatabilme potansiyeline sahiptir. Bu riskler dolayısıyla, AB dış risklerden korunmak, dönüştürücü gücünü kullanmak için

⁷⁰ Demirtaş, **age**, 193.

⁷¹ Grabbe, 2014, 22.

⁷² Grabbe, 2014, 26.

evre lkeleri güçlendirmeyi amaçlamaktadır. İlişkileri güçlendirmek için; üyelik politikası ve karşılıklı bağımlılık yaratan komşuluk ilişkileri gibi araçlarla (*tool*) etkisini sürdürmeye çalışmaktadır. Fakat son yıllarda zarar gören dönüştürücü gücün canlanması için; vizyon, sabır, tutarlılık ve güvenilirlik gerekmektedir. Bu sayılanlar kriz sonrası Avrupa siyasetinde yetersiz gözükmeğedir.⁷³

⁷³ Grabbe, 2014, 55.

3. AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEME POLİTİKASI

3.1. AB Genişlemesinin Amacı

1989 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Avrupa Topluluğu, Sovyet etkisinde kalan ülkelerle iyi ilişkiler kurmak için çaba harcamıştır. Bu çabanın komşuluk ilişkileriyle sınırlı kalmasını istemeyen Topluluk, bu ülkeleri Avrupa değerleriyle bütünleştirmek istemiştir. 1990 yılında yapılan Dublin Zirvesi'yle Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkileri geliştirmenin önemli bir adımı atılmıştır. İlişkilerin hukuksal zeminde kurulmasını isteyen Topluluk, bu ülkelerle ticari ve ekonomik alanlarda *Avrupa Anlaşmaları* imzalamıştır. Ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendiren ve derinleştiren bu anlaşmalar kısa sürede kıta Avrupasına yayılmıştır. 1995 yılına gelindiğinde Avrupa Anlaşmaları 10 ülkeyi kapsamıştır.⁷⁴

Genişleme dalgaları hızlandırılarak Sovyetler Birliği etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Birlik 2013 yılında 28 üyesi olan bir ulus üstü yapı haline gelmiştir. Ekonomik, siyasi, toplumsal olarak ve güvenlik bağlamında çekiciliğe sahip olan AB, dışarıda kalan ülkelere model olmayı sürdürmektedir.

AB'nin genişleme politikasındaki amacı ekonomik, toplumsal, siyasi ve güvenlik olarak çeşitli boyutlarla değerlendirilmektedir. **Ekonomik** olarak değerlendirildiğinde, AB kendi içindeki refah düzeyini eşitleyerek ve ülkelerin refah düzeyini birbirine yakın hale getirerek ortak pazarın güçlenmesini sağlamaktadır. **Toplumsal** olarak değerlendirildiğinde; AB, bir değerler topluluğu olarak kendini tanımladığından üye ve aday ülke toplumlarında Avrupa değerlerinin kabul gören değerler olmasını sağlamak istemektedir. Avrupa, uygarlık tarihinin getirdiği değerleri evrenselleştirmek istemektedir. AB'nin değer kavramı; bir toplumun kendi varlığını ve birliğini sağlamak, devletin işleyişine ve devamına katkı sunmak için AB üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli kabul edilmektedir ve ortak düşünce, amaç, temel ahlaki ilke ve inançlar toplamı olarak görülmektedir. Yani

⁷⁴Başak Cıvcık, "AB'nin Genişleme Stratejisinin Üç Ülke (Romanya, Bulgaristan, Türkiye) Açısından Analizi", (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2004).

değerler; bir toplumun belli bir olay veya olgu karşısında gösterdiği tavır neticesinde ortaya çıkan yargılardan oluşmaktadır. Ortak kimlik oluşturmada yardımcı olmaktadır.⁷⁵ **Siyasi** olarak değerlendirildiğinde; istikrarın sağlanması önemlidir. Ülke hükümetleri ve iç siyasetteki diyalog kanallarının açılması, yasalara uygun bir siyasetin yapılması en çok istenen konulardan bazıları olarak sayılabilir. Birbirlerine entegre olan AB ülkelerinde ve entegre olmaya çalışan aday ülkelerde siyasi, ekonomik ve toplumsal entegrasyonun getirdiği istikrar önemli görülmektedir. **Güvenlik** bakımından değerlendirdiğimizde; AB içinde olmak bazı güvenlik mekanizmalarını da beraberinde getirmektedir. Devletler arasında karşılıklı bağımlılık yaratılarak, entegrasyon sağlanarak barış ortamı oluşturulmakta, hatta Birlik içindeki demokratik rejimler birbirlerine savaş açmama ilkesine bağlı hareket etmektedirler. AB, devletlerdeki gücü dengelemektedir.

3.2 AB Genişlemesinin Tarihçesi

AB'nin kurucu anlaşmaları önemlidir. AB'nin temelleri 1951 yılında Fransa, Belçika, İtalya, Almanya, Lüksemburg ve Hollanda'nın Paris Anlaşmasıyla kurduğu Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ile atılmıştır. 1957 yılında Roma Anlaşmasıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) kurulmuştur. Bu üç topluluk 1965 yılında imzaladıkları Füzyon Anlaşması (*Merger Treaty ya da Brussels Treaty*) ile Avrupa Toplulukları adı altında birleşmiştir. Füzyon Anlaşması'na *Birleşme Anlaşması* da denmektedir. Üç topluluk için tek bir konsey ve komisyon oluşturulmuştur. 1 Temmuz 1968'de Gümrük Birliği oluşturularak işlenmiş ürünlerin Avrupa Topluluğu içindeki dolaşımı konusundaki vergiler kaldırılmıştır.⁷⁶

Avrupa Topluluğu kendi içinde yeni uygulamalar ve kurallar geliştirmeye çalışırken birlikleşme, bir arada hareket etme fikri diğer ülkelerin de ilgisini çekmeye başlamıştır. Toplam altı (6) olan genişleme dalgasının ilki gerçekleşerek; Birleşik Krallık, Danimarka ve İrlanda, 1973 yılında topluluğa dahil olmuştur. Bu dalgadan sonra ikinci ve üçüncü dalga da gerçekleşmiştir. 1981 yılında Yunanistan, 1986 yılında İspanya ve Portekiz topluluğa üye olmuştur. Topluluk genişledikçe ülkelerin ekonomik olarak beklentileri artmıştır. Böylelikle ortak bir pazarın oluşturulması

⁷⁵Ahmet M.Güneş, "AB'nin Temel Değerleri Üzerine", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, c.29, s.125 (2016): 309-315.

⁷⁶ "AB Genişlemesi", İktisadi Kalkınma Vakfı, <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281> [17.05.2018].

hedefi koyulmuştur. Şubat 1986'da Avrupa Tek Senedi (*Single European Act*) imzalanmış, böylelikle Avrupa iç pazarı kurularak; mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımı için adımlar atılmıştır. 1992 yılında Tek Pazar'a geçilmesi hedeflenmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması, Almanya'nın birleşmesi ve dünyadaki tehdit algısının yeniden şekillenmesiyle birlikte Avrupa Topluluğu, kendi içinde bir inşa sürecine girmiştir. Siyasi, ekonomik ve sosyal olarak daha sağlam bir birliğin kurulması için temeller atılmıştır. 1992 yılında Maastricht Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma 1993 yılında yürürlüğe girmiştir.

Maastricht Anlaşması'nın yapılmasının nedenleri, iç ve dış olarak ikiye ayrılmaktadır. İç nedenler; iç pazarın tamamlanarak, ekonomik ve parasal birliğe geçişin sağlanması ve yapılması planlanan diğer reformlara başlanmak istenmesidir. Dış nedenler ise; Doğu Bloku'nun yıkılması ve AB'ne girmek isteyen ülkelerin artması olarak tanımlanabilir. Maastricht, Doğu Bloku'nun çökmesiyle birlikte oluşan yeni düzende, AB'nin kendine çeki düzen vermesi için atılmış en önemli adım olarak görülmektedir. Bu anlaşma literatüre; *üç sütunlu yapıyı* dahil etmektedir. Birinci sütun; topluluklar sütunu, ikinci sütun; ortak dış ve güvenlik politikası sütunu, üçüncü sütun; adalet ve içişleri alanında işbirliği sütunu olmaktadır. Sonraki yıllarda yapılan revizyonlarla bu sütunların her birinin teker teker ortadan kalkmaya başladığı görülmektedir. Maastricht'le birlikte Avrupa Topluluğu, AB adını almış ve Anlaşma bir şemsiye görevi görerek, üç farklı topluluğu bir araya getirmiştir. Bu nedenle bu anlaşmaya AB Anlaşması da denmektedir. Anlaşmayla birlikte; ortak para biriminin kullanılması, Avrupa vatandaşlığı fikrinin temellerinin atılması, ortak dış ve güvenlik politikasının oluşturulması, hukuk ve iç işlerinde işbirliğin sağlanması kararlaştırılmıştır. 1 Ocak 1993'te Tek Pazar oluşturulmuştur. İnsanların, sermayenin, malların ve hizmetlerin tam anlamıyla birlik içinde serbest dolaşımı sağlanmıştır.⁷⁷

1993 yılında Kopenhag Zirvesi yapılmış ve Birliğin daha fazla genişlemesi hedeflenmiştir. Kopenhag Zirvesi, AB'nin demokrasi teşviki politikalarının dönüm noktalarından biri olmuştur. Çünkü Birliğe üye olmak isteyen ülkelere yol haritası sunulmuş, üyelik kriterleri belirlenmiştir. Bu kriterler; siyasi kriterler, ekonomik

⁷⁷“Enlargement Strategy and Main Challenges”, European Commission, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=celex%3A52014DC0700> [23.09.2018].

kriterler ve topluluk müktesebatına uyum kriterleri olarak üçe ayrılmıştır. Siyasi kriterler; demokrasinin güvence altına alındığı istikrarlı kurumsal yapıları, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygıyı içinde barındırmaktadır. Ekonomik kriterler; iyi işleyen bir pazar ekonomisini, rekabet gücünü ve kapasitesini kapsamaktadır. Topluluk müktesebatına uyum kriteri ise; ekonomik, siyasi ve parasal hedeflere bağlılığı ifade etmektedir. Bu da aday ülkenin Birlik müktesebatını kendi ulusal sistemine dâhil etmesi anlamına gelmektedir. Hedeflenen genişleme ile birlikte 1995 yılında Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in üyelikleriyle dördüncü dalga gerçekleşmiştir.⁷⁸

1997 Aralık ayında Lüksemburg ve 1999 Aralık ayında Helsinki zirveleri yapılmıştır. Bu zirvelerde ilerleyen yıllarda yapılacak olan beşinci genişlemenin çerçevesi çizilerek, Avrupa kıtasında bütünleşme sağlanması hedeflenmiştir. Ükelere eşit kriterler ve şartlar sunulurken aday olmaları teşvik edilmiştir. 1997 yılında Amsterdam Anlaşması imzalanmıştır. AB'nin yeni üyelere hazırlıklı olması gerektiği üzerine uzlaşmıştır. Bu nedenle birliğin siyasal ve kurumsal altyapısının güçlendirilmesine karar verilmiştir. Para birimi olarak *Euro*'nun kullanılması kararlaştırılmıştır. 2000 yılında Lizbon Zirvesi yapılmıştır. Zirvede; istihdam, ekonomik kurumların güçlendirilmesi, sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması gibi alanlarda yeni stratejiler üretilmiştir. 2001'de Nice Anlaşması imzalanmıştır. Genişleme süreci bu anlaşmada ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Anlaşma neticesinde Parlamento, Komisyon ve Konsey'de sistemsel değişimler yapılmış, yeni üyelere hazırlık yapılması uyarısında bulunulmuştur. 12 – 13 Aralık 2002'de ikinci Kopenhag Zirvesi yapılmıştır. Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Slovenya, Estonya, Slovakya, Litvanya, Letonya gibi sekiz (8) tane Merkez ve Doğu Avrupa ülkesinin ve Malta ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin üyelik müzakereleri tamamlanmıştır. 2002 yılında toplam oniki (12) ülkede (Almanya, İspanya, Avusturya, Finlandiya, İrlanda, Fransa, Hollanda Belçika, İtalya, Portekiz, Lüksemburg Yunanistan) Euro'ya geçiş süreci tamamlanmıştır.⁷⁹

2005 itibarıyla Avrupa Anayasası yapılmaya çalışılmış, fakat ülkelerin mutabakata varamamaları yüzünden iptal edilmiştir. Düşünülen anayasanın temel maddeleri ele

⁷⁸ “AB Genişlemesi”, İktisadi Kalkınma Vakfı, <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281> [17.05.2018].

⁷⁹ “Enlargement”, European Commission, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5c93a9e3-f5b7-4567-88aa-eea55451a0a1> [10.08.2018].

alınarak 2007 yılında Lizbon Anlaşması imzalanmıştır. Lizbon Anlaşması 2009 yılında yürürlüğe girmiştir. Lizbon Anlaşması'nda alınan kararlar şu şekildedir:

1. AB üyesi ülkeler tarafından 2.5 yıl görevini yerine getirecek AB Konsey Başkanı pozisyonu oluşturulmuştur.
2. Nitelikli çoğunluk oylama sistemi getirilmiştir. Üye ülke sayısı ve sahip olunan ağırlıklı oyun yanı sıra, ülkelerin nüfusları da oylama sisteminin içine katılmıştır.
3. Avrupa Parlamentosu'ndaki üye sayısı 750 + 1 (başkan) ile sınırlandırılmıştır. Ülkelerin Avrupa Parlamentosu'ndaki temsilci sayıları 6'dan 96'ya kadar değişebilir.
4. AB Konseyi, Komisyon Başkanı'nın onayını alarak nitelikli çoğunlukla AB Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi atayabilecektir.
5. AB Komiserlerinin sayısı azaltılacaktır.
6. İnsan hakları konusu hukuki olarak bağlayıcı hale getirilmiştir.⁸⁰

Genişlemenin beşinci dalgasında 2005 yılında, yukarıda sayılan ve katılım müzakereleri tamamlanmış olan 10 ülke birliğe üye olurken, 2007 yılında da Bulgaristan ve Romanya da üye olmuştur. Böylelikle üye sayısı 27 olmuştur. 2007'de beşinci dalgasını tamamlayan AB, altıncı genişleme dalgasını yıllar sonra tamamlayabilecektir.⁸¹

AB içinde altıncı genişleme dalgasına hazır olup olunmadığı konusunda tartışmalar yaşanırken, Hırvatistan 3 Ekim 2005'te katılım müzakerelerine başlamış, 9 Aralık 2011'de katılım anlaşmasını imzalamıştır. Özgürlük, adalet, yargı, temel haklar, güvenlik gibi alanlarda gerekli koşulları yerine getirerek, Temmuz 2013'te AB'nin 28.üyesi olmuştur. Böylelikle AB, altıncı genişleme dalgasını da tamamlamıştır.

AB genişleme süreci irdelendiğinde; AB'nin her genişleme dalgası bir sonraki dalgadaki ülkeler için çekici hale gelmiştir. AB'nin bu çekiciliği Vachudova tarafından açıklanmıştır. Vachudova'ya göre AB'nin Doğu genişlemesi; siyasi tarihteki en başarılı girişim olmuştur. Çünkü hiçbir uluslararası aktörün başaramadığı

⁸⁰“Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community”, European Commission, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT> [05.07.2018].

⁸¹“How does the EU Accession Process Work?”, European Commission, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/publication/factsheet_en.pdf [15.04.2019].

demokratik ve ekonomik reform teşvikleri bu dönemde yapılmıştır.⁸² Bu başarı AB'ye; üyeliğin faydalı, birliğin dışında kalmanın da maliyetli olduğuna dair bir algı oluşturmuştur. Kurumsallaşmış AB'nin yaydığı fayda onu demokrasi, Avrupalılık ideali ve ekonomik bütünleşme bakımından müthiş bir güce erdirmiştir. Bu durum AB'yi çekici kılmıştır. Yaratılan bu çekicilik; üye olmamış Balkanlar ve Türkiye gibi üçüncü ülkeler tarafından üyelik için sunulan koşul ve şartlara uyum sağlamaya yönelik motivasyonu artırmış, buna direnç gösteren iç siyasi ve toplumsal aktörlerin de yumuşamasını sağlamıştır.⁸³

3.3 AB Genişlemesinin Aşamaları

AB, Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik genişlemesinden dersler çıkarmıştır. Bu genişleme sürecindeki yöntemler, Balkanların genişleme sürecini de etkilemiştir. AB'nin Merkez ve Doğu Avrupa'daki genişlemesi iki aşamada gerçekleşmektedir:

Birinci aşama çok çetrefilli geçen bir aşamadır. Bu aşama bir pazarlık safhası olarak tanımlanabilir, bu süreçte genişleme yanlısı ve karşıtı ülkeler arasında pazarlık yapılmaktadır. Bu pazarlık süreci rasyonalist varsayımlarla açıklanmaktadır. AB üyesi ülkelerin genişlemeye yönelik tercihleri aday ülkenin sınır yakınlığı, coğrafi konumu, ekonomik durumu gibi imkanları belirlemektedir. Eğer bu avantajlar genişleme yanlısı ülkeler için geçerli görülürse, aday ülkenin üyelik sürecinin bir an önce tamamlanması istenmektedir. Genişleme yanlısı olmayan ülkeler ki bu ülkeler *frenleyiciler* olarak adlandırılarak, süreci ve kararları ertelemek istemektedirler. Frenleyiciler; hükümetlerarası verilmesi gereken bir karar olan genişleme sürecini, çıkarlarına aykırı gördükleri zaman veto edebilmektedirler. Bu nedenle genişleme sürecinde öncelik sırası ve kapsam belirleme sürecinde ülkeler arasındaki pazarlıklar önemli bir yer tutmaktadır.

İkinci aşama ise; katılıma yönelik kararın alınma sürecidir. Bu süreçte de çeşitli prosedürler söz konusu olmaktadır. AB'nin üyelik mekanizması genişleme

⁸²Milada Anna Vachudova, "Historical Institutionalism and the EU's Eastward Enlargement", **Making History European Integration and Institutional Change at Fifty**, ed. Sophie Meunier, Kathleen R. McNamara, (Newyork: Oxford University Press, 2007): 92.

⁸³ *age*, 96.

politikasından doğmaktadır. Aday ülke, AB'ye üyelik sürecinde çeşitli basamakları geçmelidir. Bu aşamalar şu şekilde sıralanabilir⁸⁴:

- I. AB'ye katılmak isteyen ülke, Avrupa Konseyi'ne üyelik başvurusunda bulunur.
- II. Başvuru geçici olarak görüş alınması ve ülke hakkında fikir elde edilmesi için Komisyon'a iletilir.
- III. Komisyon başvurunun sahibi ülke hakkında Konsey'e geçici bir görüş sunar. Bu görüşte; ülkenin üyeliğe uygun olup olmadığı detaylı bir şekilde incelenir. Bu incelemede aday ülkenin sorunlu alanları belirlenerek AB kurallarına uyulması gereken noktalar listelenir. Bu geçici görüşle, Konsey'in ülke hakkında fikir sahibi olması, üyeliğe uygunluğu ve müzakerelere başlama potansiyelinin anlaşılması amaçlanmaktadır.
- IV. Ülke, komisyonun onayını aldıktan sonra Avrupa Parlamentosu'nda müzakereye başlanıp başlanılmaması konusunda oylama yapılır.
- V. Ülkenin müzakere süreci, Avrupa Parlamentosu'nda oy birliği ile kabul edildikten sonra müzakereler başlar.

Müzakereler 35 başlıkta toplanmıştır. Her bir başlık "fasıl" adını almaktadır. Bu başlıklar sırasıyla şu şekildedir: 1) Malların Serbest Dolaşımı 2) İşçilerin Serbest Dolaşımı 3) İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi 4) Sermayenin Serbest Dolaşımı 5) Kamu Alımları 6) Şirketler Hukuku 7) Fikri Mülkiyet Hukuku 8) Rekabet Politikası 9) Mali Hizmetler 10) Bilgi Toplumu ve Medya 11) Tarım ve Kırsal Kalkınma 12) Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı 13) Balıkçılık 14) Taşımacılık Politikası 15) Enerji 16) Vergilendirme 17) Ekonomik ve Parasal Politika 18) İstatistik 19) Sosyal Politika ve İstihdam 20) İşletme ve Sanayi Politikası 21) Trans-Avrupa Ağları 22) Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu 23) Yargı ve Temel Haklar 24) Adalet, Özgürlük ve Güvenlik 25) Bilim ve Araştırma 26) Eğitim ve Kültür 27) Çevre 28) Tüketicinin ve Sağlığın Korunması

⁸⁴"Steps towards joining", European Commission, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/steps-towards-joining_en [07.01.2019].

29) Gümrük Birliği 30) Dış İlişkiler 31) Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası³²⁾
Mali Kontrol 33) Mali ve Bütçesel Hükümler 34) Kurumlar 35) Diğer Konular⁸⁵

- VI. Aday ülke ile AB üyesi ülkeler, bütün fasıllarla ilgili görüşmeler yapar. Bu görüşmelerde açılan fasıllar değerlendirilir, bir sonraki faslın açılıp açılmayacağına karar verilir.
- VII. Tüm başlıklarda uzlaşa sağlandıktan sonra Konsey, Komisyon ve aday ülke tarafından taslak bir katılım anlaşması metni hazırlanır.
- VIII. Katılım Antlaşması Komisyon tarafından, Konsey'e ve Avrupa Parlamentosu'na sunulur.
- IX. Konsey ve Parlamento'dan olumlu görüş alındıktan sonra; Avrupa Parlamentosu, Katılım Antlaşmasını basit çoğunlukla onaylar.
- X. Hazırlanan bu metin onaylandıktan sonra Komisyon'a görüş bildirmesi için tekrar gönderilir. Komisyon'un bu aşamadaki görüşü geçici değildir, kesin görüş niteliğindedir.
- XI. Komisyon'un kesin görüşünü alan Konsey, anlaşma metnini oy çokluğuyla onaylanması için Avrupa Parlamentosu'na gönderir.
- XII. Üyelik oylamasından olumlu sonuç alındıktan sonra AB Konseyi aday ülkenin üyelik sözleşmesini imzalar.
- XIII. AB Konseyi tarafından imzalanan bu sözleşmenin, bütün AB üyesi ülkeler tarafından da onaylanması gereklidir.

AB, üyelik süreci boyunca aday ülkelerle; katılım ortaklığı belgesi, müzakere çerçeve belgesi, ulusal program ve ilerleme raporları olarak sıralanabilecek dört (4) resmi belge etrafında ilişkisini şekillendirmektedir.

AB'nin genişleme sürecine yönelik genel çerçevenin yanı sıra Avrupalılaşma konusunda uzmanlaşan yazarların da süreç konusunda bazı farklı görüşleri bulunmaktadır. Hemen hemen literatüre katkı sunan her akademisyen, genişleme sürecini kendi araştırmalarının bağlamında değerlendirerek, sürecin haritasını çizmektedir. Örneğin; Heater Grabbe'ye göre genişleme süreci 6 aşamadan geçmektedir. Heater Grabbe, genişleme sürecini politika transferi, Avrupalılaşma

⁸⁵“Conditions for membership”, European Commission, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership/chapters-of-the-acquis_en [08.01.2019].

formunun iyiliği, politika türleri, politika paradigmaları, kurumsal izomorfizm, gündem ayarları olarak altı aşamada incelemektedir.⁸⁶ Grabbe'nin genişleme aşamaları şu şekilde sıralanabilir:

1.Aşama: Politika Transferi (Policy Transfer)

Politika transferi, Vaka analizlerinin vazgeçilmezi ve Avrupalılaşma sürecinin en temel mekanizmalarından biri olarak tanımlanabilir. Politika transferi, müktesebata (Acquis) dayandırılmaktadır. İç ve uluslararası meseleleri tek bir mercekten görmemize yaramaktadır. Grabbe'ye göre; *meso – level* bir süreçtir. Yani; mikro seviyede politika kararlarını (*policy decisions*), makro seviyede ise daha geniş bir soruya cevap vererek, AB ve aday ülkeler arasındaki güç ilişkisi sorununu ele almaktadır. AB, araç ve amaçlarıyla yarattığı çekicilik sayesinde, üyelik sürecinde koşulluluğunu kullanarak politika transferi yapmaktadır. Politika transferinin dört (4) farklı süreci şu şekilde sıralanabilir:

Bunlardan ilki; *sert ve yumuşak transferdir (hard and soft transfer)*. Bunlar, politika transferinin iki farklı çeşidini oluşturmaktadır. Sert transfer; AB'nin kendi programlarının ve uygulamalarının transferi olarak tanımlanabilir. 1973'teki ilk genişlemeden beri sert transfer AB üyeliği için temel şartlardan birini oluşturmaktadır. AB; Doğu Avrupa'daki aday ülkelere (*eastern applicants*), varolan müktesebata daha fazla entegre olabilmeleri için ek siyasi ve ekonomik şartlar koymuştur. Sert transfer ise; fikirler, konseptler (*concept*) ve tutumların (*attitude*) transferi olarak görülmektedir. Politika transferinde; yardım, politika belgeleri, yasal anlaşmalar dâhil olmak üzere resmi yollar ve kurumsal temaslar, politika transferinde aktif olarak kullanılmıştır.

Politika transferinin diğer bir süreci *transferin tam ve eksiksiz olması (Completeness of transfer) şeklinde* yorumlanabilir. Politika transferinin tam ve eksiksiz olması nedir? ya da Üyelikleri tamamlanan Doğu Avrupa ülkeleri Avrupa ile bütünleştğinde, hangi bağlamda Avrupalılaştığından bahsedebiliriz? gibi sorular sorulabilir. Bu aşama metodolojik olarak zorlayıcı olabilir. Örneğin; Balkan ülkelerine politika transferinin tam ve eksiksiz olduğu veyahut olmadığı nasıl söylenebilir? Grabbe, bu soruları politika çıktıları üzerinden incelemektedir. Politika çıktılarının ölçümünün zor olduğundan bahsetmektedir. Bu zorluğu yaratan karşı-

⁸⁶ Grabbe, 2006, 55-73.

olgusallığın yokluğu (*absence of a counter-factual*) ve Avrupalılaştırmanın derinliğinin ölçülemezliğidir. Aday devlet içindeki tüm mekanizmaların Avrupalılaştırma dilini kullansa dahi uygulamada yeterli olmadığı görülmektedir. Bu nedenle devlet organlarının AB'nin taleplerinden ne kadar etkilendiğine dikkat edilmelidir.

Diğer bir süreç *zorlayıcının gönüllü transfere karşı* olduğu durumlardır (*coercive versus voluntary transfer* veya *a false dichotomy*). AB, kendisine uyumu reddeden ülkelerde politika değişikliğini zorlamak için koşulluluğu kullanmamaktadır. Çünkü AB'nin yaptırımları öncelikli olarak yumuşaktır, havuç stratejisini kullanmaktadır. Hükümet veya hükümet üstü kurumlar (*supra-national*) ise temel prensipleri gereği aday ülkelere AB'nin müktesebatını, programlarını ve kurallarını kabul ettirmek için zorlayıcı davranmaktadırlar. Diğer taraftan, aday ülkelerde de güçlü bir politika öğrenme talebinin (*demand-pull for policy learning*) olması, koşulluluk sürecini gönüllü bir transfer haline getirmektedir. Bu da zorlayıcılık ve gönüllülük arasında bir etkileşim sağlamaktadır.

Politika transferinde *uygulama ve uygunluk* süreci de önemlidir. AB talep eden bir oluşum olduğu gibi aday ülkeler de AB'ye bir çıktı sunmaktadır. Bu nedenle talep ve çıktılar arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiği önemlidir. Üyelik süreci boyunca yapılan pazarlıklar AB'nin koşulluluğunu anlatmak için yapılmaktadır. Uygulama aşaması AB'nin politika yapım sürecindeki etkisini anlamak için ve yukarıda da bahsedildiği gibi AB'nin devlet mekanizmalarına ve topluma ne kadar sirayet ettiği bakımından önemli görülmektedir. Böylelikle, uygulama aşaması iç ve dış politika arasındaki arayüz olarak koşulluluğun etkisini belirlememizi sağlamaktadır. AB, politika uygulama aşamasında yerel aktörlerden yardım aldığı gibi Komisyon'dan da tavsiyeler almaktadır. Bunlar dikkate değer eylemlerdir. Komisyon, Kopenhag kriterlerinin ne aşamada olduğunu gösteren ve kriterlerin tamamlanması gerektiğine vurgu yapan teknik bir rapor olarak yorumlanabilir. Ayrıca, müzakerelere başlayıp başlamayacağı konusunda tavsiye de vermektedir. Genişleme sürecinde Komisyon, politik bir oyuncudan başkası olmamakta ve üye devletlerden etkilenmektedir.

2. Aşama: AB iç ve dış mekanizmaları arasındaki düzen uyumu (Goodness of fit)

Başlangıçta Avrupalılaştırma süreci kendi içinde rahatsız ve elverişsiz bir süreç olarak değerlendirilebilir. Belli bir noktaya kadar, AB kurumlarının süreç ve politikaları ve aday ülkelerin kendi içindeki süreç ve politikaları arasındaki uyumsuzluk görmezden

gelinebilir. Böylelikle oluşan uyum ve uyumsuzluk dilemması adaptasyonel baskılar yaratmaktadır. Bu baskılar aday ülke için gerekli görülebilir fakat beklenen değişiklikler gerçekleştiğinde yetersiz bir koşulluluk haline dönüşmektedir. Bu aşamada, koşulluluğun uyarlama baskılarına yanıt veren bazı kolaylaştırıcı aktör veyahut kurum gibi bazı faktörlerin olması beklenmektedir.

3.Aşama: Politika Türleri (Policy types)

Üyelik sürecinde ülkelerdeki bu aşama entegrasyon için önemli gözükmetedir. Knill and Lehmkuhl yapmış oldukları “*The National Impact of EU Regulatory Policy: Three Europeanization Mechanisms*” isimli çalışmada bu aşamayı geliştirmişlerdir. Bu aşamada Avrupa politikalarının farklı türlerini incelemişlerdir. Bu türler; pozitif, negatif ve çevreleyici (*framing*) entegrasyon olarak üçe ayrılmaktadır.⁸⁷ Pozitif entegrasyon; AB'nin, üye devletlerin uyması gereken somut kurumsal gereklilikleri öngördüğü bir entegrasyon türü olarak tanımlanmaktadır. Örneğin; çevre, sağlık, tüketici haklarının korunması vs. verilebilir. Negatif entegrasyon ise; düzenleyici rekabet (*regulatory competition*) mekanizmaları ile kurumsal düzenlemeleri değiştirmek için hükümetlere baskı yapılan bir politika türü olmaktadır. Karayolu taşımacılığı politikası buna örnektir. Çerçeveleme entegrasyonu; AB'nin, yerel aktörlerin inanç ve beklentilerini değiştirdiği aşama olmaktadır. Aktörlerin bilişsel mantıklarını değiştirmek hedef alınmaktadır ve demiryolları politikası buna örnek gözükmetedir. Knill and Lehmkuhl'un bu düşünsel yolculuğu, Avrupa'daki tek Pazar (*single market*) öngörüsünden yola çıkılarak ortaya atılmıştır. Tek Pazar düşüncesinin dışına çıkamamışlardır.

Grabbe'ye göre AB; bu iki yazarın anlayışından esinlenerek entegrasyon politika türlerini üç kategoriye ayırmaktadır. Açıklamaları, Knill ve Lehmkuhl'unkine çok benzemektedir. Entegrasyon politika türlerinin ilki; *kuralcı politikalar (prescriptive policies)*'dır. AB, mevcut yerel düzenlemelerin mevzuata uygun bir şekilde düzenlenmesi ve değiştirilmesi için kurumsal gereksinimleri ortaya koymaktadır. Politik ve kurumsal değişimleri etkileyebilmek için bazı modeller ve şablonlar önermekte ve kullanmaktadır. İkincisi ise *yasaklayıcı politikalar (prohibitive policies)*'dır. AB, tek pazar politikasıyla çelişen düzenlemeleri kaldırmaya zorlamaktadır fakat yerine hangi düzenlemelerin gerekli olduğunu ayrıntılı olarak

⁸⁷Christoph Knill, Dirk Lehmkuhl, “The National Impact of EU Regulatory Policy: Three Europeanization Mechanisms”, **European Journal of Political Research**, c.41, s.2, (2002): 255-280.

belirtmemektedir. AB'nin ana hedefi; serbestleşme (*liberalisation*) ve kuralsızlaşmadır (*deregulation*). Üye devletlerde yerel aktörler aday ülkelerdeki yerel aktörlere göre daha fazla takdir yetkisine sahiptir. Çünkü AB'nin üye devlerde öngördüğü gereklilikler üye olmayanlardan daha az talepkardır. Yasaklayıcı politikalar, AB'nin vize serbestliği politikasında yaptığı gibi taviz elde etmek için çalıştığı ve yerel aktörleri zorladığı (*push*) bir politika olarak değerlendirilmemelidir. Üçüncüsü ise *çerçeveleme politikaları (Framing policies)*'dir. AB'nin iç etkisi, bilişsel mantığı değiştirmeye yöneliktir. AB, yerli aktörlerin inanç ve beklentilerini değiştirmektedir. Bu politika; iç siyasi iklimi Avrupa hedefleri için değiştirmeyi amaçlamaktadır.

4.Aşama: Politika Paradigmaları (*Policy paradigms*)

Politika paradigmalarında, her bir politika alanının normatif kurumsal yapısı içinde ayırt edici özellikler bulunmaktadır. Üyelik sürecinde politika paradigmaları anlayışı Sedelmeier tarafından geliştirilmiştir.⁸⁸ Politika paradigmaları, AB'nin insan dolaşımını sağladığı Şengen ve tek market (*the single market and Schengen*) alanlarından farklıdır, çünkü tek pazar politikası, emeğin serbest dolaşımını (*liberalizing*) sağlamaktadır. AB içindeki herhangi bir yerde bireylerin seyahat etme, çalışma, kendilerini geliştirme gibi imkanlarındaki engelleri kaldırmaktadır. Tek Pazar'daki amaç, ekonomiktir ama kullanılan araçlar, düzenleyicidir. Şengen'de ise politika paradigması, bireylerin hareketlerini düzenlemektedir. Sınır ötesi seyahatler kontrol edilip, izlenmekte ve AB vatandaşı olmayanların hareketleri kısıtlanmaktadır. Şengen'deki amaç, güvenlidir ve kullanılan araç, sınır kontrolüdür.

5.Aşama: Kurumsal İzomorfizm (*Institutional isomorphism*)

Örgüt teorisinden (*organizational theory*) uyarlanmıştır. Politikaların AB'ye nasıl transfer edildiğinin analiz edilmesine yaramaktadır, ayrıca yayılmayı (*diffusion*) analiz etmek için önemlidir. Kurumsal izomorfizm, kaynak ve güç arasında bir bağlantı kurmaktadır. Kurumlar (*organizations*) yalnızca kaynaklar ve müşteriler için rekabet etmemekte, politik güç ve kurumsal meşruiyet (*institutional legitimacy*) için de rekabet etmektedirler. AB üye devletlerde politika transferini teşvik ederken, zorlama, mimetizm ve normatif basınçlar gibi izomorfik işlemleri katalize etmektedir. Orta ve Doğu Avrupa'nın üyelik sürecinde farklı şekillerde izomorfizm

⁸⁸Schimmelfennig, Sedelmeier, 2002, 500-528.

sağlanmıştır. Rekabet otoriteleri, çevre ile ilgili kurumlar, tarım bakanlıkları, sınır koruma rejimleri, AB'nin kendi modelleriyle farklı derecelerde yakınlaşma göstermektedir.

6.Aşama: Gündem (Agenda-setting)

1997'de John Kingdon, politika yapım sürecindeki takvimi dört aşamada incelemektedir. Bunlar; gündemi belirlemek, yapılacak bir seçimin alternatiflerini belirlemek, oy ve karar (*authoritative choice*) aşaması olarak bilinen yetkili seçim yapmak, ve kararı uygulamaktır.⁸⁹

3.4. AB Genişleme Politikasındaki Değişimler

AB, her bir genişleme dalgasında bir sonrakinin daha iyi ve sağlam olması için çabalamıştır. Özellikle beşinci genişlemesinden sonra AB içindeki ekonomik ve idari sıkıntıların getirdiği olumsuzluklarla bünyesine katılacak yeni ülkeler konusunda daha dikkatli olmaya başlamıştır. Koşulluluk politikasını güçlendirmiş, aday ülkelerin aşması gereken bazı öncelikler belirlemiştir. Batı Balkan ülkelerinin AB üyelik süreci de koşulluluk politikası çerçevesinde değerlendirilmelidir. Genişleme sürecinde AB iç reformları destekleyerek koşulluluk politikasının da etkisiyle devlet mekanizmalarına ve topluma etki etmektedir. Batı Balkanların genişleme süreci AB'nin değişim sürecine örnek olarak verilebilir.

AB ilk genişlemesinde; İngiltere, İrlanda ve Danimarka'yı bünyesine dahil etmiştir. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile müzakerelere başlayan İngiltere, kendi koşullarını kabul ettirmek isteyerek Topluluk müktesebatını tartışmaya açmıştır. Çünkü İngiltere, egemenlik haklarını uluslar-üstü bir kuruma devretmeyi istememiştir. Bu genişleme süreci, AB'in ilk genişlemesi olduğundan, ekonomik ve siyasi meseleler de göz önüne alınarak, İngiltere'nin AB içinde farklı bir konumda olmasına onay verilmiştir. Bu deneyim AB'ye bir ders olmuş ve sonraki genişleme dalgalarında hiçbir aday ülkeye Topluluk müktesebatını tartışma imkanı verilmemiştir. Müzakerelerde yalnızca topluluk müktesebatına uyum, koşullar ve üyelik süreleri tartışılmıştır.⁹⁰

⁸⁹ Grabbe, 2006, 55-73.

AB, kendi içindeki sistemi oturtana kadar Avrupalılık koşulunu göze alarak genişleme sürecine yaklaşmıştır. Bu yüzden Birlik ilk genişlemesinde, Avrupa kıtasında olan her ülkenin AB'ye dahil olacağını beyan ederek hareket etmiştir. Fakat aşağıda da bahsedileceği gibi genişleme dalgaları gerçekleştikçe Avrupalılık koşulunun yeterli olmadığı anlaşılmış ve bir sonraki genişleme için yeni koşullar ortaya atılmıştır. İlk genişlemesinden sonra yapılan zirvelerde yeni koşullar tartışılmıştır. Örneğin; 1975 yılının Kasım ayı, Paris'te zirve yapılmıştır. Bu zirvede AB üyeliği tartışılmış ve Avrupa idealinin, Avrupalılığın temeli; demokrasi, insan haklarına saygı ve sosyal adalet olarak açıklanmıştır. 7-8 Nisan 1978'de yapılan Kopenhag Zirvesi'nde ise; bu sayılan temel öğeler; *üye devletlerin her birinde yer alan; ulusal demokratik ilkelerin ve insan haklarının korunması yönündeki hüküm, Topluluğa katılmanın ana unsurunu oluşturur* şeklinde yer almıştır. Böylelikle kurucu anlaşmada (birincil mevzuat) ya da ikincil mevzuatta bu öğeler hakkında bir hüküm bulunmamasına rağmen demokrasi ve insan hakları konusu, üyelik için bir koşul haline getirilmiştir.⁹¹

İkinci genişleme dalgasında Yunanistan'ın üyeliği çok tartışılmıştır. Yunanistan; ekonomik, siyasi ve kurumsal olarak hazır olmamasına rağmen üyelik onayı verilmiştir. 1976 yılındaki komisyon raporunda Yunanistan'ın üyelik süreci ekonomik gerekçelerle olumsuz değerlendirilmiştir. Her nasılsa, aynı komisyon raporu aynı yıl Konsey'de tekrar değerlendirilmiş ve siyasi sebeplerle olumlu görüş bildirilmiştir. Bunun en önemli nedeni; ülkenin demokratik olarak geriye gidiş ihtimali olarak görülebilir. Çünkü Batı karşıtı politikalarıyla bilinen ve Yunanistan'da demokratik gelişimi engelleyecek olan PASOK'un iktidara gelme ihtimali bulunmaktaydı. AB, PASOK hükümetindeki bir Yunanistan'ın Avrupa değerlerinden kopacağı düşüncesiyle ülkenin üyelik sürecini hızlandırmıştır. Böylelikle ülke, 1981'de üye olmuştur. Yunanistan üye olduktan sonra, AB Yunanistan'a Topluluk Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyum sağlayabilmesi için 5 yıl uyumlaştırma süresi imkanı vermiştir.⁹² İkinci genişleme dalgasında AB, müktesebatına henüz uyum sağlayamamış fakat siyasi olarak önemli gördüğü bir ülkeyi bünyesine dahil ederek, uyumlaştırma sürecini üyelik sonrasında da devam

⁹¹ Cıvcık, **age**, 30.

⁹² Coşkun Güllü, "Soğuk Savaş Sonrası AB'nde Genişleme-Derinleşme İkilemi", (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010), 20.

ettirmeye çabalamıştır. Yunanistan'ın üyeliği de AB'nin değişen genişleme politikasına örnektir.⁹³

AB, İber yarımadası genişlemesi olarak da anılan üçüncü genişlemesinde bünyesine İspanya ve Portekiz'i dahil etmiştir. 1986'da gerçekleşen bu genişlemede, birliğin odak noktası yeni üyeler ile eski üyeler arasındaki ekonomik ve yönetsel farklılıkları gidermeye çalışmak olmuştur. Çünkü bu ülkeler demokratik olmayan, diktatörlük rejiminden çıkmış, ekonomik olarak da kötü durumda olan ülkelerdir. Bu iki ülkeye yedi yıllık bir uyumlaştırma süresi tanınarak, sosyal, ekonomik ve siyasi olarak Avrupa değerleriyle uyumlu hale gelmeleri istenmiştir. Bu süreçte AB, ekonomik ve demokratik olarak bünyesindeki ülkelerin birbirlerine eşit veyahut yakın olması gerektiğini düşünmeye başlamıştır. Fakat AB, yine siyasi gerekçelerle aynı hataları ilerleyen süreçteki genişleme dalgalarında yapmaya devam etmiştir.

AB; birinci, ikinci ve üçüncü genişlemelerinde bazı dersler çıkararak muhtemel dördüncü genişlemesi için, 21 – 22 Haziran 1993 tarihinde Kopenhag Zirvesi'ni yapmıştır. Bu Zirve, hem yeni koşullar hem de AB'nin kendi iç sistemi için en önemli zirvelerden biridir. Kopenhag Zirvesi'nde AB daha somut bir genişleme stratejisine ihtiyaç duymuştur. Zirve'de alınan somut kararlar Kopenhag Kriterleri olarak adlandırılmıştır. Bu kriterler; siyasi kriterler, ekonomik kriterler, kurumsal kriterler olarak başlıklandırılmıştır.

Kopenhag Zirvesi'nde elde edilen somut kararlarla dördüncü genişleme süreci diğerlerine göre daha rahat geçmiştir. Genişleme, hâlihazırda ekonomik ilişkiler kurulmuş olan Avrupa Serbest Bölge Birliği (*EFTA*) üyesi ülkelerle gerçekleşmiştir. Bu nedenle, bu genişleme süreci sorunsuz gerçekleşmiştir. Çünkü İsveç, Avusturya, Finlandiya ekonomik ve siyasi olarak gelişmiş ve güçlü ülkelerdir.

AB'nin beşinci genişlemesi en zor geçen süreç olmuştur. Üyelikler öncesinde birçok zirve yapılmış ve bu zirvelerde bazı kararlar alınmıştır. Aralık 1995'te yapılan Madrid Zirvesi'nde Kopenhag'da alınan kararlara bazı yeni gelişmeler eklenmiştir. Zirve'de Topluluk mektebatının en iyi şekilde uygulanması istenmiştir. 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'nde Kopenhag kriterlerine uyum istenmiştir. Zirve'de;

⁹³ Melek M. Fırat, "Helsinki Zirvesinden Günümüze AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Gelişmeleri", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, c.4, s.1 (2004): 47-79.

aday ülkelerin AB'nin anlaşmalarda öngörülen değerlerini ve amaçlarını paylaşımları gerektiği vurgulanmıştır.⁹⁴

2004 ve 2007 yılında büyük patlama (*big bang*) olarak da bilinen AB'nin beşinci genişlemesinde on (10) ülke (Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi – 2004) + 2 ülke (Bulgaristan ve Romanya - 2007) AB üyesi olmuştur. AB Doğu'ya doğru genişlemesini hızlandırmıştır. Ekonomik, siyasi ve sosyal olarak gelişmeyen ve Sovyetlerin etkisinde kalan bu ülkelerle ilgilenmek ve ülkeleri üye ülkelerle eşit veyahut yakın düzeye getirmek, AB için zor bir süreç olmuştur. Bu süreç günümüzde halen daha tamamlanmamıştır. Esasında Birlik, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkileri artırmayı hedeflemiştir. Şehirlerin yeniden yapılandırılması, ülkedeki yapısal sorunların giderilmesi gibi birçok problem çözülmeye çalışılmıştır. Bu ülkelerin uzun yıllar Sovyetler Birliği'nin etkisinde kalması toplumsal reformların yapılmasını da zorunlu kılmıştır. Bu süreç AB'ye birçok şey öğretmiştir. Bazı analistler büyük patlama genişlemesinin AB'nin dış politikasını değiştirdiğini düşünmektedir. Sovyetler Birliği'nin etkisinin o yıllarda henüz dağılmadığı ve AB ile uyumlu olduğunu göstermek isteyen ülkeler, AB'nin Irak Savaşı'nda ABD'nin yanında olması için destek vermiştir.⁹⁵

Kendi içindeki bu hızlı büyümeyi ve değişimi hazmedemeyen Birlik, Balkanlara yönelik başlattığı altıncı genişlemesinde daha yavaş ilerlemiştir. Bu yüzden Hırvatistan ancak 2013 yılında üye olabilmiş, diğer Batı Balkan ülkeleri ise halen daha üye olamamıştır. Altıncı genişleme dalgasına kadar Birlik, üye olan ülkelerdeki sorunları tamamen çözememiş, üyelikten sonra sorunların hafifletilmesi, çözülmesi için çabalamıştır. Bu nedenle Hırvatistan, diğer üyeliklere nazaran daha zorlu ve koşulların artırıldığı bir süreç yaşamıştır. Genişleme sürecinin en sıkı değişimini Balkanlar hissetmiştir.

Hırvatistan'ın üyeliğinden sonra 2014 yılında görevi devralan AB Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker, önümüzdeki beş (5) yıl boyunca yeni bir genişleme olmayacağını ifade etmiştir. Brüksel'in bu karardaki temel çabası; tam üyeliği belirsiz bir geleceğe öteleyerek, günümüzde yapılması istenen uyum reformlarının

⁹⁴ Civcik, **age**, 32.

⁹⁵ Steven Blockmans, "How the EU's 'big bang' enlargement changed foreign policy" <https://euobserver.com/opinion/123983> [23.07.2018].

kısmen de olsa ilerlemesini, uygulamaya konmasını sağlamaya çalışmaktır. Vadedilen belirsiz süreçte, vize liberalleşmesi gibi ara ödülleri (*havauç-lar*) sunulmakta ve aday ülkelerin tam üyelik hayalleri canlı tutulmaya çalışılmaktadır.

Son yıllarda sıkça gündeme gelen farklılaştırılmış entegrasyon modeli AB'nin genişleme sürecindeki tıkanıklığını gidermek için ortaya atılmıştır. AB'ye üye olmadan Birlik'in çeşitli imkanlarından yararlanmayı sağlayan, esnek bir birlik modeli olduğu söylenebilir. AB'nin hazmetme kapasitesindeki yetersizlik düşünüldüğünde Batı Balkanların üyelik sürecinin farklı bir modelde gerçekleştirilmeye çalışılacağı düşünülebilir.

AB Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker, yapmış olduğu açıklamada Batı Balkan ülkelerinin 2025'e kadar üye olmayacaklarını, 2025'ten sonra ise gerekli şartları yerine getirip getirmediüklerinin dikkate alınacağını duyurmuştur.⁹⁶ Bu durum, AB'nin Batı Balkanlar için farklı bir strateji izlediğini göstermektedir. AB, 6 Şubat 2018 tarihinde yeni bir strateji belgesi yayınlamıştır.

AB'nin yeni strateji belgesini açıklamasındaki amacı güvenilir bir AB üyelik sürecinin devam ettiğini duyurmaktır. Balkanlar'daki ilgiyi ve umudu yeniden canlandırmaktır. Bu belgede işbirliklerinin artırılmasına vurgu yapılmış; hukukun üstünlüğünün sağlanması ve güçlendirilmesi, sınır ve siber alanlarda güvenlik ve göç konusunda yeni inisiyatiflerin alınabilmesi, sosyo-ekonomik gelişmelerin desteklenmesi, enerji ve ulaşım işbirliğinin sağlanması, dijital yeniliklerin gündeme alınması, uzlaşma ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır.⁹⁷

3.4.1 Tartışılan Bütünleşme Modelleri

AB'nin genel yapısı hep tartışılan bir konudur. Simon Hix'in 2011'de yaptığı "*The Political System of the European Union*" adlı çalışmasına göre⁹⁸ AB, devlet dışı politik bir sistemdir. Paul Magette 2005'te yaptığı "*What is the European Union?*"

⁹⁶ "Q&A: A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans", European Commission, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-18-562_en.htm [15 Şubat 2018].

⁹⁷ "A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans", European Union External Action, https://eeas.europa.eu/regions/western-balkans/39711/credible-enlargement-perspective-and-enhanced-eu-engagement-western-balkans_en [17.03.2018].

⁹⁸ Simon Hix, **The Political System of the European Union**, (Newyork: Palgrave Macmillan, 2005), 15.

Nature and Prospects” adlı çalışmasında ise⁹⁹; AB uluslararası bir organizasyondan daha fazlası olarak tanımlamaktadır. Moravcsik, kült çalışmalarından olan “*Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach*” adlı çalışmasında¹⁰⁰, AB’nin uluslararası organizasyondan daha az orijinal bir tür yapılanma olduğundan bahsetmektedir. Vivien Schmidt’in 2004 yılında yaptığı “*The European Union: Democratic Legitimacy in a Regional State*” adlı çalışmasında ise¹⁰¹ AB bir devlet olarak tanımlanmış, fakat diğer devletlerden farklı bir yapısı olduğu belirtilmiştir.

Genişleme politikasında yukarıda bahsedilen değişimler de göz önüne alındığında 1992 yılı öncesi AB ile 1992 yılı sonrası AB arasında tek bir kurumsal düzen ve yapı olması bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Yönetimsel olarak da farklı dönemlerde farklı kararların alındığını söyleyen yazarlar bulunmaktadır. Bazı yazarlar; AB içinde politik aktörlerin, yönetim yapılarının ve karar alma süreçlerinin birbirinden farklı olduğunu savunmaktadır. Bu yazarlara göre; AB’nin birden fazla AB ideali vardır. Örneğin; Fabbrini kitabında kaç tane AB olduğuna dair çalışma yapmıştır. Ona göre AB’nin üç farklı yönetimsel birlik formu bulunmaktadır. Bunlar; ekonomik birlik, devletlerarası yapısı olan birlik ve parlamenter birliktir.¹⁰²

Bu tartışmalar, AB’nin kendi içindeki sistemsel tartışmalarını gözler önüne sermektedir. Farklılaştırılmış entegrasyon modeli de bu tartışmaların bir başka boyutu olup, genişleme stratejisine getirilen yenilikler üzerinden kurumsal bir çerçeve oturtulmaya çalışılmaktadır. AB; yaşadığı ekonomik ve değerler kriziyle birlikte terör ve mülteci krizleri neticesinde kendi modelini tartışmaktadır. Farklılaştırılmış Avrupa entegrasyonu, çok vitesli Avrupa (*multi-speed EU*), değişken geometrili Avrupa (*Europe of variable geometry*), à la carte Europe, derecelendirilmiş bütünleşme (*graduated integration*), güçlendirilmiş işbirliği (*enhanced cooperation*) gibi yeni kavramlar ortaya atılmıştır. Aday ve üye ülkelerin farklı entegrasyon modellerini takip edebileceği sıkça gündeme gelmiştir. Farklı modeller üretilmeye çalışılarak entegrasyon sürecinin taze tutulması ve işbirliklerinin artırılması hedeflenmektedir.

⁹⁹ Paul Magette, *What is the European Union: Nature and Prospects*, Palgrave, 2005.

¹⁰⁰ Andrew Moravcsik, “Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach”, *Journal of Common Market Studies*, c.31, s.4, (1993): 480-489.

¹⁰¹ Vivien A. Schmidt, “The European Union: Democratic Legitimacy in a Regional State?”, *Journal of Common Market Studies*, c.42, s.5, (2004):976-977.

¹⁰² Sergio Fabbrini, *Which European Union? Europe after the Euro Crisis*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 16-32.

Bu tartışılan yeni Avrupa modelleri, AB'nin esnek yapısını pekiştiren ve yeni sorunlara çözümler üretmeye çalışan kavramlardır. Esnek bir Birlik'ten kastedilen; aday ülkeler, üye ülkeler ve öncü ülkeler arasındaki ilişki bağlarının farklı ve çeşitli seviyelerde güçlendirilmesi olarak tanımlanabilir. Örneğin; İngiltere, AB'ne üye olurken ekonomik birliğe katılmamıştır, Danimarka AB'nin vatandaşlık uygulamalarında yer almamıştır. Ekonomik meselelerin yanı sıra savunma konusunda da ortak bir tutum sergilenmemiştir. Örneğin; AB'ye üye birçok ülke savunma işbirliği alanı olan Batı Avrupa Birliği'ne (*Western European Union*) üye olmamıştır.¹⁰³ Birlik, 2010'ların başında işlevsiz kalarak, tarih olmuştur. Günümüzde yaşanan sorunlar neticesinde de Türkiye ve Balkanlar için yeni bir model geliştirilmeye çalışılmaktadır. Örneğin; Sırbistan, savunma alanında bazı konularda AB ile ortak bir tutum sergilememektedir. Ayrıca Avro-Atlantik kurumlarından NATO'ya üyeliği reddeder. Rusya ile işbirliklerini artırmaktadır. Bu nedenle yapılan son toplantılarda; Sırbistan, Rusya ile savunma alanında işbirliğini devam ettirse de, siber güvenlik gibi alanlarda AB ve NATO ile işbirlikleri yapması istenir. Sırbistan'a bu alanda bir esneklik uygulanmaktadır.

Bu terimlerin hepsi aynı anlama geliyormuş gibi gözükse de birbirlerinden farklı nüansları bulunmaktadır. Örneğin; *çok vitesli Avrupa* teriminde süre önemlidir. Çünkü üye ülkeler AB'nin değer ve kurallarını benimserler fakat uygulamaya geçiş aşamalarında sarfettikleri süreler birbirlerinden farklı olarak değerlendirilmelidir.

Değişken geometrili Avrupa yaklaşımında ise üye ülkelerin dahil oldukları yer, gurup, ilgili cenah önemlidir. Bu yaklaşıma göre, AB içinde öncü ülkeler ve bütünleşme sürecini daha gevşek bir bağ ile devam ettiren ülkeler bulunmaktadır. Ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel farklılıklar ülkelerin bütünleşme süreçlerini farklı idrak etmelerine sebep olmaktadır. Bu nedenle ülkeler kurucu, ana çekirdek ülkeler ile çevre ülkeler olarak ikiye ayrılabilir.

A la carte Avrupa yaklaşımında ise önemli olan mahiyettir. Üye ülkeler AB'nin sunduğu amaç ve politikalar bütünü içinden istediklerini seçebilmektedir.¹⁰⁴

Farklılaştırılmış entegrasyon modeli; AB üyesi olmamış üçüncü ülkelerle olan işbirliklerini ve ilişkilerde derinleşme stratejisini içermektedir. Daha esnek yapı bir

¹⁰³ Batı AB; 17 Mart 1948 Brüksel Anlaşması ile kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortak savunma anlayışıyla kurulmuştur.

¹⁰⁴ Elif Uçkan Dağdemir, "AB'nin Bütünleşme Sürecinde Esneklik Kavramı: Amsterdam Antlaşması Çerçevesinde Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c.56, s.2, (2001).

AB'yi önermektedir. Modelin AB'ye üye olmamış üçüncü ülkelerle olan kısmı, harici veyahut dış boyutu şeklinde okunabilir. Bu model, ülkelerle olan ilişkileri ele almaktadır. Buna daha spesifik olarak harici farklılaşmış entegrasyon (*external differentiated integration*) denmektedir. Yani, AB'nin belirli bir politika alanında gerçekleşen entegrasyon sürecine, en az bir AB'ye üye olmayan üçüncü bir ülkenin katılımı durumunda ilgili politika alanında harici farklılaştırılmış entegrasyon vuku bulmaktadır.¹⁰⁵ Gstöhl'e göre harici farklılaşmış entegrasyon, AB üyesi olmayan üçüncü ülkelerin AB içerisindeki karar alma süreç ve mekanizmalarına dahil olmadan, AB müktesebatının farklı bölümleri ile farklı derecelerde uyum yakalamaya çalışmasıdır. Bünyesinde farklı derecelerde kurumsallaşmaları içeren bir diyalog mekanizmasıdır.¹⁰⁶ Bir yandan üçüncü ülkelerin AB içerisindeki karar alma süreçlerine dâhil edilmemeleri, öte yandan bu ülkelerin AB müktesebatına kısmi olarak uyum sağlamaları gerekmektedir. Böylelikle iki taraf arasında işbirlikleri derinleşerek, karşılıklı fayda söz konusu olmaktadır. Asimetrik bir diyalog anlayışının oluşmasına sebep olmaktadır.¹⁰⁷

Birçok araştırmacı, AB'nin Balkan ülkelerini ve Türkiye'yi bünyesine dahil edemeyeceğini bu nedenle karşılıklı ilişkileri geliştirmek ve Birlik ile olan bağların kopmaması için yeni ve farklı bir sürecin başlaması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü bu ülkelerin AB'ye karşı şüpheli olması ve Avrupa değerlerinden uzaklaşması geri dönülmez ve anti-demokratik gelişmelere yol açmaktadır.

¹⁰⁵ Frank Schimmelfennig, Dirk Leuffen, Berthold Rittberger “The European Union as a system of differentiated integration: interdependence, politicization and differentiation”, **Journal of European Public Policy**, c.22, s.6, (2015): 765 – 769.

¹⁰⁶ Heiko Prange-Gstöhl, “Eroding societal trust: a game-changer for EU policies and institutions?”, **Innovation: The European Journal of Social Science Research**, c.29, s.4, (2016): 376 – 385.

¹⁰⁷ Ebru Turhan, “AB'nin Üçüncü Ülkelerle Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon Modelleri ve Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği: Neoliberal Bir Yaklaşım”, **Siyasal: Journal of Political Sciences**, c.27, s.1 (2018): 95–120.

4. AB'NİN BATI BALKANLAR GENİŞLEMESİ VE SÜRECİ ENGELLEYEN TEMEL MESELELER

Bazı analistler ülkelerdeki Avrupalılaşma süreçlerini incelerken; kurumsal yapının zayıf olduğu, demokrasi anlayışının gerilediği ve otoriterleşme olan ülkelere yönelik olarak *shallow Europeanization* veya *Potemkin harmonization* gibi kavramlar kullanmaktadır. Potemkin Harmonizasyon; siyasi ve ekonomik anlamda, bir durumu başkalarına olduğundan farklı gösteren sahte ve göz boyayan reform çabaları manasında kullanılmaktadır. Bu ülkelerde; Avrupa değerlerinin sığ bir şekilde ele alındığı görülmektedir.¹⁰⁸ Balkan ülkelerine ait siyasi istikrarsızlık, organize suç ve yasadışı göç gibi AB Kopenhag kriterlerine aykırı olan durumların yayılma korkusu AB'yi; kendi sınırlarının ötesine geçmeye ve dönüştürücü gücünü dağıtmaya/genişletmeye teşvik etmiştir.¹⁰⁹ Sosyal ihtiyaçları gidermek için yapılan insani yardımlar, havuç stratejisi olarak kullanılan üyelik süreci, ticaretteki kolaylıklar ve çeşitli konularda ortaklık anlaşmaları, istikrar sağlamak için yapılan paktlar (*1999'daki İstikrar Paktı*), Berlin Süreci vs. Balkanlar'daki entegrasyon sürecini yönetebilmenin araçları olarak sayılabilir.¹¹⁰

13 Aralık 1995 tarihinde Batı Balkanlar genişleme sürecinde Royaumont süreci önemlidir. Bu toplantılar Batı Balkanların AB içindeki geleceği bakımından önemlidir. Balkan ülkelerinin istikrarı, komşuluk ilişkileri ve geleceği tartışılarak, kapsamlı bir politika yaklaşımı kurulmuştur. Bu toplantılara; AB ülkeleri ve Balkan ülkelerinin yanı sıra Türkiye, ABD ve Rusya'da katılmıştır.¹¹¹ Bu toplantılarda; Balkanlarda demokrasi ve sivil toplumun gelişimi ve Dayton Anlaşması'nın işlevi gibi konularda yardımcı olunmuştur. 1996 yılında AB Komisyon'u, Batı Balkanlara yönelik kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Bu raporla birlikte Bölgesel Yaklaşım adı

¹⁰⁸ Tanja Börzel, "European Governance: Negotiation and Competition in the Shadow of Hierarchy", *Journal of Common Market Studies*, c.48, s.2 (2010): 191 – 219.

¹⁰⁹ *age*, 197-199.

¹¹⁰ Vesna Bojicic-Dzelilovic, Denisa Kostovicova, Elisa Randazzo, "EU in the Western Balkans: Hybrid Development, Hybrid Security and Hybrid Justice", *Security in Transition*, Mart 2016, https://www.fes-london.org/fileadmin/user_upload/publications/files/FES_LSE_EU-in-the-Western-Balkans_Dzelilovic_160223.pdf [12.04.2018].

¹¹¹ Kavalalı, *age*, 38.

altında Batı Balkanlara yönelik yeni bir anlayış geliştirilmiştir. Yaklaşımın siyasi ve ekonomik olarak iki temel amacı bulunmaktadır.¹¹² Bu amaçlar Komisyon'un ilerleme raporlarında ele alınanlarla benzemektedir.

Royaumont ve geliştirilen Bölgesel Yaklaşım'dan sonra 26 Mayıs 1999 tarihinde AB, Balkan ülkelerine yönelik olarak İstikrar ve Ortaklık Sürecini (*Stabilization and Association Process-SAP*) başlatmıştır. 26 Mayıs 1999'da başlayan bu süreç, 21-22 Haziran 1999 tarihinde resmi olarak kabul edilmiş, süreçte belirlenen reformlar ülkeler tarafından tamamlandığında İstikrar ve Ortaklık Süreci (*İOS*) anlaşmasının imzalanmasına karar verilmiştir.¹¹³

İstikrar ve Ortaklık Süreci'ne destek veren bir diğer mesele; 19 – 20 Haziran 2000 tarihlerinde yapılan Feria Zirvesi olmuştur. Bu Zirve'de Balkan ülkelerinin AB üyelikleri; istenilen reformlar yapıldığında, bölgesel işbirlikleri artırıldığında, demokrasi ve hukukun üstünlüğü prensipleri yerine getirildiğinde Balkan ülkelerinin potansiyel aday ülke olacakları belirtilmiştir.¹¹⁴ Feria Zirvesi'nde bir başka zirvenin yapılmasına karar verilmiş, 23 – 24 Kasım 2000 tarihinde Zagreb'te Balkan ülkeleri ve AB ülkeleri ilk kez AB – Batı Balkanlar Zirve'sinde bir araya gelmiştir. Zirve neticesinde Balkan ülkeleri; bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesine, serbest ticaret bölgesinin oluşturulmasına, adalet ve içişleri konularında işbirliğinin yapılmasına, siyasi diyalog mekanizmasının işlemesine katkıda bulunacaklarına söz vermişlerdir. Zirvede; Balkan ülkelerinin üyelik sürecini destekleyici bir program öne atılmıştır. CARDS (*Community Assistance for Reconstruction, Democratization and Stabilization*) adı verilen bu program; 2000 ve 2006 yılları arasında Batı Balkan ülkelerine, 4.65 milyar Euro'luk bir bütçenin ayrılmasını öngörmüştür.¹¹⁵ Bu bütçe ile ülkelerin dönüşümü için; Zirve'de alınan kararların uygulanması, desteklenmesi, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması, demokratik istikrarın oluşması, adalet ve içişlerinde adil yönetimin inşası, çevre ve doğal kaynakların idaresi, organize suçların azaltılması, güvenliğin sağlanması gibi alanlarda işbirliğinin artırılması hedeflenmiştir.

¹¹² age, 39.

¹¹³ age, 42.

¹¹⁴ age, 42.

¹¹⁵ age, 43.

Feria Zirvesi'nde potansiyel aday olacakları belirtilen Balkan ülkeleri, 12-13 Aralık 2002 yılında yapılan Kopenhag Zirvesi'nde potansiyel aday ülkeler olarak belirtilmiştir.

20 - 21 Mart 2003 tarihinde Brüksel Zirvesi yapılmıştır. Bu zirvede Batı Balkan ülkelerinin geleceklerinin AB içinde olduğu yinelenmiştir. Bu zirveden çıkan sonuç; Batı Balkanlarda demokrasi kültürünün gelişmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması şeklindedir. Brüksel Zirvesi'nde Batı Balkanların üyelik süreçleri ve Avrupa değerleri ile hangi ölçüde entegre oldukları konusunu gündeme almak için Selanik'te bir zirve yapılmasına karar verilmiştir.

19 – 20 Haziran 2003'te Selanik'te yapılan zirvede Balkanlı liderler ve AB üyesi ülkelerin liderleri ikinci kez bir araya gelmiştir. Selanik Zirvesi'nde Kopenhag ve Brüksel Zirveleri'nde alınan kararlar yinelenmiş, Balkanların gerekli koşulları yerine getirmesi gerekliliği vurgulanmıştır.¹¹⁶ Zirve'de; İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin güçlendirilmesine, Batı Balkanların üyelik için çabalaması gerektiği vurgulanmıştır. Böylelikle, AB ortak kanaat geliştirerek üyelik süreci için kendi üstündeki yükü hafifleterek, Balkanların AB'deki geleceğini, Balkanların sarf edeceği çabaya atfetmiştir. Ayrıca; Balkan ülkelerinin ihtiyacı olan önceliklerin belirlenmesi için Avrupa Ortaklığı (*European Partnership*) isimli belgenin Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu belge, Sırbistan ile AB arasındaki iletişimin kuvvetlenmesini sağlayabilir. 2008 yılında da imzalanmıştır. Bu belgeyle birlikte bir de üyelik sürecinin gerekliliklerini belirten Eylem Planı (*action plan*) adı altında yol haritası hazırlanmıştır. Hazırlanan Eylem Planı'nda; yolsuzlukla ve organize suçlarla mücadele, yasadışı göçle mücadelede sınır güvenliğinin tesisi, hukukun üstünlüğünün sağlanması gibi alanlarda bölgesel işbirliğine önem atfedilmiştir. Ayrıca, Kosova ile ilgili meselelerle Sırbistan'ın yapıcı bir tavır sergilemesi istenmiştir. Bu önceliklerde başarılı olan ülkeler için vize serbestliği uygulaması faaliyete geçecek ve ayrıca İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin tanımladığı reformları tamamlayan ülkeler İstikrar ve Ortaklık Anlaşması (*Stabilisation and Association Agreement - SAA*) imzalayabilecekti.¹¹⁷ Zirve'de bütçe görüşmeleri de

¹¹⁶ age, 44.

¹¹⁷ Yeliz Şahin, **Batı Balkanlar AB Yolunda**, (İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı, 2013), 14, <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=221> [28.12.2017].

yapılmıştır. 2004 ve 2006 yılları gereksinimlerini kapsayan ve harcanılması düşünülen CARDS bütçesinin artırılmasına karar verilmiştir.¹¹⁸

AB, kendi içindeki ekonomik ve siyasi sorunlar nedeniyle, Balkanların entegrasyonunda diğer ülkelere nazaran daha fazla zorlanmaya başlamıştır. AB'nin genişlemesi 2007'den itibaren oldukça yavaşlamıştır. 2007 ve 2013 yılları arasında üyelik süreçleri dondurulmuştur. Hırvatistan'ın 1 Temmuz 2013 tarihindeki üyeliği diğer Balkan ülkeleri için umut olsa da, üyelik süreci daha da belirsiz hale gelmiştir. Bir sonraki genişleme adımının ne zaman gerçekleşeceği halen tartışılmaktadır. Üyelik sürecindeki ülkelerin; iç sorunları ve bölgesel sorunları genişlemenin hızını olumsuz etkilerken AB'nin son yıllarda karşılaştığı Ukrayna Krizi, mülteci krizi ve Brexit gibi yeni durumlar da üye ülkelerdeki genişlemeye yönelik iradeyi zayıflatmıştır. Yine de Balkanların üyelik süreci resmi olarak devam etmektedir.

AB, bölge ülkelerinin üyelik hayalini canlı tutmak için yeni bazı girişimler başlatmıştır. 2014 yılında Berlin süreci başlatılarak bölgedeki üyelik umutları taze tutulmaya çalışılmış ve entegrasyon için yeni projeler üretilmeye başlanmıştır. Balkan liderleriyle her yıl bir araya gelerek, teknik konularda işbirliğini arttırmanın yolları aranmıştır. 2014 yılı itibariyle başlatılan bu toplantılara Berlin Süreci adı verilmiştir. Bu kapsamda ilk toplantı Berlin'de yapılmıştır. Almanya ve Britanya'nın inisiyatifiyle başlatılan bu süreçte; Batı Balkan ülkeleri dışişleri bakanları bir araya gelmiştir.¹¹⁹ Diğer toplantılar; 2015'te Viyana'da, 2016'da Paris'te, 2017'de Trieste'de, 2018'de Londra'da, 2019'da Poznan'da yapılmıştır. Bu toplantılara altı Batı Balkan ülkesi liderleri ve AB ülkeleri liderleri teşrif etmiştir. Toplantılarda; altyapı, ekonomi ve bölgesel entegrasyon konuları işlenmiştir. Bölge ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliğini teşvik etmek, toplumlar arasındaki etkileşimi artırmak, gençler arasındaki işbirliğini geliştirmek temel meselelerdendir. Örneğin; bu toplantıların bir sonucu olarak gençler için Tiran merkezli Bölgesel Gençlik İşbirliği Merkezi kurulmuştur. Ekonomi, altyapı, enerji, toplum arasındaki ilişkileri geliştirici bu girişimler bağlantısallık (*interconnectivity*) kavramı altında ifade edilmektedir.¹²⁰

¹¹⁸ **age**, 14.

¹¹⁹ Demirtaş, **age**, 196.

¹²⁰ "Final Declaration by the Chair of the Conference on the Western Balkans", Ağustos 2014, Bundesregierung, <https://archiv.bundesregierung.de/archiv-de/meta/startseite/final-declaration-by-the-chair-of-the-conference-on-the-western-balkans-754634> [16.10.2018].

AB'nin genişleme sürecine ilişkin gösterdiği tutum değişikliğini yayınlanan ilerleme raporlarından gözlemlemek mümkündür. AB'nin Balkan ülkelerine yönelik özellikle 2015'ten sonra yayınladığı raporlarında üyelik vurgusundan çok, müzakere vurgusu yapılmıştır. Örneğin 2015 yılı ilerleme raporlarında; genişlemenin AB için en öncelikli konu olmadığı açıkça belirtilmiştir. Raporda Balkan ülkelerinin genişleme süreci hakkında karamsar ve realist bir görünüm çizilmiştir. Ülkelerin, AB üyeliği hazırlık sürecinde reformların yapılmasında düşük bir performans sergiledikleri ortaya konmuştur. Komisyon, son yıllarda yayınladığı ilerleme raporlarında kullandığı bu dil ile aday ülkelere yönelik ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiştir.¹²¹

Bir yandan AB bölgenin üyelik umudunu en yüksek seviyede tutmaya çalışırken, diğer yandan AB Komisyoneri Junker'in pesimist açıklamaları kafaları karıştırmakta, şüpheleri artırmaktadır. Junker'in açıklamasına göre; önümüzdeki beş (5) yıl boyunca üyelik olmayacaktır.¹²² Söylemler ve uygulamalar arasındaki farklılıklar parlamento, komisyon ve konsey arasındaki fikir ayrılıklarının bir tezahürüdür. Bu durum genişleme sürecini sekteye uğratan temel meselelerdendir. Ayrıca AB üyesi ülkelerin vatandaşları da genişleme sürecine şüpheyle yaklaşmaktadır. Örneğin; AB vatandaşlarının %39'u genişleme politikasını desteklemektedir. %49'u ise bu fikre karşıdır. AB üyesi 28 ülkenin 19'unda vatandaşların çoğu genişlemeye karşı çıkmıştır.¹²³ Genişlemeye yönelik yaygınlaşan isteksizlik Avrupa'nın aday ülkelere uyguladığı koşulluluk ilkesini daha da zorlaştırmıştır.

AB, son yıllarda stratejisinde bazı değişiklikler yapmıştır. Bunun en somut örneği; 2017 yılında AB'nin yeni strateji belgesinin yayınlanmasıdır. AB öncelikle, Balkan ülkelerinin kendi aralarındaki sorunlarının giderilmesini ve entegrasyonun olmasını istemiştir. AB son yıllarda ülkelerin içyapılarını dönüştürmekten ziyade güçlendirmek hedefindedir.¹²⁴ AB'nin dönüştürücü gücü; zarar gören demokrasi anlayışı ve sınırlı devlet kapasitesi ile azalmaktadır.¹²⁵ Üyelik sürecinde geliştirilen koşulluluk politikasının AB tarafından tutarsız kullanılması, AB'nin dönüştürücü

¹²¹ Marko Stojic, "EU Enlargement to the Western Balkans: Out of Sight, out of Mind?", **Institute for European Policy**, (2016): 3, <http://www.europeum.org/data/articles/stojic-eu-enlargement.pdf> [15.02.2019].

¹²² "The Juncker Commission: A strong and experienced team standing for change", European Commission, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-984_en.htm [25.11.2018].

¹²³ "Global Britain and the Western Balkans", House of Commons Foreign Affairs Committee, <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmfaaff/1013/1013.pdf> [01.01.2019].

¹²⁴ Börzel, 2010, 210-215.

¹²⁵ **age**, 217.

gücünü azaltan bir diğer etken olmuştur. Ayrıca bu durum AB'nin normatif bir güç olarak uluslararası güveninirliğini de sarsmaktadır.¹²⁶ Aday ülkelerin iç dinamiklerinde de; üyelik sürecinde Balkan ülkelerinin ulusal parlamentoları, Avrupa entegrasyon sürecini sekteye uğratan en önemli mekanizmalardandır.¹²⁷ Entegrasyon süreci ülkelerdeki iç değişikliği yaratan ana aktörlükten ziyade katalizör görevi görerek, ülkelerdeki değişikliği yaratmaya çalışan, aktörleri kaynaştıran bir aracı rolü bulunmaktadır.¹²⁸

4.1. AB'nin Batı Balkanlar'daki Genişleme Stratejisi ve Amacı

AB'nin Balkanları bünyesine katma planları veyahut bünyesine dâhil etmeden Avrupalılaşmasını sağlama planlarının farklı nedenleri vardır. Birlik, 1999 yılından itibaren bölge ülkelere yönelik stratejiler geliştirmeye çalışmış olsa da, gerek AB'nin kendi iç sorunları gerekse Batı Balkan ülkelerinin kendi aralarındaki çatışmaları, Brüksel ve Batı Balkanlar ilişkilerini zorlaştırmaktadır. AB, Bulgaristan ve Yunanistan'ın Birlik'e üyeliğinden sonra Balkan coğrafyasını yeniden tanımlayarak üyelik sürecini başlatmıştır. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra bağımsız olan ülkelere ve Arnavutluk'a Batı Balkanlar ismini vermiştir. Bu ülkeler; Bosna Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk'tur. 1999 ve 2018 yılları arasında Arnavutluk ve Eski Yugoslavya ülkelerinden; sadece Slovenya ve Hırvatistan, bütünleşme sürecini başarıyla tamamlayabilmiş, AB'ye üye olmuştur. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin üye olduğu son genişleme dalgası, genişleme politikasının ve koşulluluk ilkesinin kurumsallaşmasını sağlamıştır.¹²⁹ Koşulluluk ilkesinin kurumsallaşması ve bütünleşme politikası ile paralel giden genişleme politikasının hazmedilememesi, Balkan ülkelerinin üyeliklerini uzun bir döneme yaymıştır.

Peşi sıra gelen; Bosna Savaşı, Kosova Savaşı ve Makedonya'daki iç savaş AB'yi Balkanlar konusunda strateji geliştirmeye, özellikle güvenlik ve dış politika konularında ortaklık geliştirmeye itmiştir. NATO, BM ve AB ortaklığındaki müdahaleler Balkanlarda istikrarı sağlayabilmiştir. Fakat Bosna ve Kosova

¹²⁶ age, 195-200.

¹²⁷ age, 196-197.

¹²⁸ age, 205-212.

Savaşları'ndaki geç müdahaleler AB'nin güvenlik ve dış politikadaki zayıflıklarını da ortaya çıkarmıştır. Bu zayıflıklar, AB'nin imajının zedelenmesine neden olduğundan o dönemlerde Balkan coğrafyası AB için hassasiyetle üzerinde durulması ve ilgilenilmesi gereken bir coğrafya idi. Savaş ve iç siyasi krizlerden sonra Balkanlar, demokratikleşme, insan hakları gibi değerler bakımından AB için bir test alanı olmuştur. Demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi değerlerin bölgede yayıldığını göstermeye çalışmıştır. Bölgede stratejik aktör olarak AB'nin gerekliliği arttı. Türkiye'de dahil, tüm adaylara gerekli koşullar yerine getirildiği takdirde üyelik yolunun açık olduğunun umudu verilmiştir.

AB, Balkanlara ilk önce ekonomik desteklerde bulunmuştur. Özellikle 2000'lerde kendini gösteren ekonomik kriz, Balkan ülkelerinin ekonomik yapılarının kaldırabileceği türden olmamıştır. Bu nedenle; AB 2007 yılında başlayan Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) aracılığıyla; Karadağ'a yıllık 40 milyon dolar, Sırbistan'a 200 milyon dolar seviyelerinde harcama yapmıştır. Bu harcamalar; ülkelerin gelişirken oluşturdukları yapısal açıkları gidermek amacıyla yapılmıştır.¹³⁰ Ekonomik entegrasyon için verilen bu çabaların sonucunda AB ve Balkanlar arasında büyük oranda bir bağımlılık inşa edilmiştir. Günümüzde Balkan ülkelerinin toplam ürün ticaretinin %73'ü AB ülkelere yapılmıştır.¹³¹ Balkan ülkelerinin bankacılık sektörünün %75-90'ı Almanya, İtalya, Fransa, Avusturya ve Yunanistan menşeli Avrupalı bankalara aittir.¹³² AB Batı Balkanların ekonomik dönüşümü için para birimlerine de el atmıştır. Hemen hemen her ülkenin para birimi karışıktır. Ülkelerin kendi para birimleri legal ya da de-facto olarak Euro'ya entegredir ya da iç piyasada Euro'nun kullanılmasında herhangi bir mahsur bulunmamaktadır. Örneğin; Kosova ve Karadağ'da Euro kullanılır. Fakat bu bağımlılık Balkan ülkelerinin ekonomik modernizasyonuna yardımcı olmamıştır.¹³³

Genişleme sürecinde kullanılan bazı unsurlar bulunmaktadır. Genişleme sürecindeki en önemli araçlardan biri ve yöntemin bir parçası Komisyon raporlarıdır. Ülkelerin AB üyelik sürecinde ilerledikleri noktalar ve zayıflıkları anlatılmaktadır. AB, 2002 yılından itibaren Balkan ülkelere dair yıllık ilerleme raporları yayınlamaktadır.

¹³⁰ Matteo Bonomi, Dušan Reljić, "The EU and the Western Balkans: So Near and Yet So Far" SWP, Aralık 2017, <https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-eu-and-the-western-balkans-so-near-and-yet-so-far/> [25.12.2018].

¹³¹ age, 15.

¹³² age, 17.

¹³³ age, 19.

Tez'in ilk bölümündeki AB'nin genişleme politikası kısmında da bahsedildiği gibi AB, Komisyon'dan tavsiyeler alır, bunlar dikkate değer eylemlerdir. Komisyon, Kopenhag kriterlerinin ne aşamada olduğunu gösteren ve kriterlerin tamamlanması gerektiğine vurgu yapan teknik bir rapor yazar. Ayrıca, müzakerelere başlayıp başlamayacağı konusunda tavsiye de verir. Genişleme sürecinde Komisyon, politik bir oyuncudan başkası değildir. Üye devletlerden etkilenmektedir.

AB, üyelik sürecinde ülkeleri dönüştürmek amacıyla üç ana yola başvurmaktadır. Bunlardan ilki, AB'nin havuçları (*carrots*) olarak kategorileştirebileceğimiz; üyelik umudu, yüksek düzeyli siyasi diyalog toplantıları, vize serbestliğidir. İkincisi, sopalar (*sticks*)¹³⁴ ve üçüncüsü, ilerleme raporlarını içeren vaazlardır (*sermons*).¹³⁵ Balkanlar'daki genişleme sürecinin belirleyici faktörlerinden bir diğeri de *istektir*. Bölge ülkelerinde siyasi iradenin bir kısmı genişlemeden sorumluyken, diğer kısmı çekinceli ve kararsızdır. Bazıları sıkı koşulluluktan şikâyet ederken bazıları koşulların üyelik sürecini engelleyeceğine inanmamaktadır.¹³⁶

Literatürde koşulluluk politikasındaki belirsizlik, genişleme sürecini etkileyen en önemli tartışma konularındandır. AB'nin koşulluluk (*koşulluluk*) ilkesi ülkelere dolaylı yoldan bazı kuralları aktarmaktadır. Bu kuralların uygulamaları yerel aktörlerin elindedir. Bu nedenle yerel aktörlerin değişmesini sağlamak, farklı tip aktörleri iş başına getirmek, kuralların uygulanması ve sistemin güçlenmesine yol açabilir.¹³⁷ Örneğin AB, Makedonya siyasetinde bunu denemektedir. Siyasetteki yenilik ve uygun ortamın, bölgedeki dönüşümü olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Bazen de yerel aktörlere müdahale edememektedir. Aktörlerin AB'ye olan tavrı genişleme sürecindeki önemli belirleyicilerdendir.

AB'nin son yıllarda Balkanlara yönelik genişleme politikasında çok fazla değişiklik göze çarpmaktadır. AB Balkanlarda otoriter ve popülist eğilimlerin artmasıyla 2012 yılında yeni bir yaklaşım geliştirerek, bazı fasılların ilk önce açılıp, en son kapatılmasını öngörmüştür. Yani, temel konular öncelikli olarak ele alınmaya başlanacaktır. Yargı ve Temel Haklar başlıklı 23.fasıl ve Adalet, Özgürlük ve Güvenlik başlıklı 24.fasıl öncelikli fasıllardır. Atılan bu adım *fundamentals first*

¹³⁵ Jessica Giandomenico, **Transformative Power Challenged EU Membership Conditionality in the Western Balkans Revisited**, (Isveç: Uppsala University Press, 2015), 68.

¹³⁶ *age*, 190.

¹³⁷ *age*, 73.

adını alarak AB'nin Balkanlara yönelik yeni yaklaşımı olmuştur.¹³⁸ Bu fasıllar reformların geri döndürülemezliği ilkesi (*irreversibility of reforms*) çerçevesinde ilk önce açılır ve en son kapanmaktadır.

23. ve 24. fasıllar AB'nin Batı Balkanlar'daki stratejisinin en önemli enstrümanlarıdır. Bu fasıllar, ülkelerin en zorlandığı fasıllardır. Bir ülke ancak belirli şartları yerine getirdiğinde açılmaktadır. Örneğin; Sırbistan AB ile müzakerelere başladıktan iki buçuk yıl sonra bu fasılları açabilmiştir. Çünkü Sırbistan'ın bu fasılları açma süreci Hırvatistan tarafından engellenmiştir.

AB, 2013 yılındaki raporunda da Balkan ülkelerinin üyelikleri için bazı temel esasları belirleyerek (*fundamentals first*) öncelikli olarak bu alanlara yoğunlaşılması gerektiğini açıklamıştır. Böylelikle hukukun üstünlüğü, ekonomi yönetimi ve denetimi, demokratik kurumların güçlendirilmesi, temel haklar vs. genişleme sürecinin ön koşulları haline gelmiştir.¹³⁹

AB'nin kriter mekanizmasının (*benchmarking mechanism*) farklı aşamaları mevcuttur.¹⁴⁰ Bu mekanizma Balkanların 2012 yılı sonrasında karşılaştığı yoğun ve katı sürecin aşamalarıdır. Bu mekanizma, aday ülkelerdeki ilerlemeyi görmeye ve değerlendirmeye yarar.

Açılış kriterleri (*opening benchmark*) 23 ve 24.fasılların açılması için ülkelerin başarması gereken kriterlerdir. Açılış kriterleri yerine getirildikten sonra ara kriterler (*interim benchmark*) gündeme alınır. Bu kriterler, bir aday ülkenin müzakere sürecinde ilerlemek için yerine getirmesi gereken şartlardır. Bunların hepsi tamamlandıktan sonra sıra; kapanış kriterlerindedir (*closing benchmark*). Bu kriterler; bir aday ülkenin fasılları kapatmak için yerine getirmesi gereken şartlardır. Eylem planı (*action plan*) ise; açılış kriterlerinin ülkeler tarafından başarılabilmesi için kapsamlı bir planlama sürecidir. AB, bu eylem planının planlayıcısı ve onaylayıcısıdır. Ara kriter aşamasında ise; bu eylem planının uygulanabilmesi için gerekli olan önlemler alınmakta ve faaliyetler teyit edilmektedir. Örneğin; AB,

¹³⁸“EU enlargement: priorities for 2014”, European Commission, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-930_en.htm [25.08.2018].

¹³⁹Velina Lilyanova, “The Western Balkans And The EU: Enlargement And Challenges”, European Parliamentary Research Service Blog, <https://epthinktank.eu/2016/09/27/the-western-balkans-and-the-eu-enlargement-and-challenges/> [26.09.2018].

¹⁴⁰Jovana Marović, Tena Prelec, Marko Kmezić, “Strengthening the Rule of Law in the Western Balkans: Call for a Revolution against Particularism”, **BiEPAG**, <https://biepag.eu/wp-content/uploads/2019/01/Strengthening-the-Rule-of-Law.pdf> [23.07.2018].

Sırbistan'ın 23 ve 24. fasılları için 2016 yılında bir eylem planını onaylamış fakat bu planının düzenli olarak uygulamaya koyulmadığını gözlemlemiştir. Nihayetinde, planların ve fasılların uygulayıcısı aday devletlerin kendileridir. Bu nedenle; AB'nin *fundamentals first* kararı, genişleme sürecini sıradan bir müzakere ve üyelik sürecinden (*pure enlargement*) karmaşık bir sürece (*complex enlargement*) dönüştürmüştür.¹⁴¹

4.2. Batı Balkan Ülkelerinin Benzer Sorunları

Yugoslavya dağıldıktan sonra Balkanlar, kendi içinde birçok problemle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Günümüzde halen daha bu meselelerin çözüme kavuştuğu söylenemez. Balkan ülkelerinin benzer problemlerinin başında yolsuzluk ve organize suçlar, hukuk devleti anlayışının gelişmemesi, kamu hizmetlerinin politikleşmesi ve liyakatten uzak olması gelmektedir. Bu problemlerin çözümü için AB çaba harcamaktadır. Örneğin; AB genişleme süreçlerinde, dönüştürücü gücünü kullanarak aday ülkelerin otoriter rejimlerden liberal rejimlere geçişini hedefler. Bu yolda koşulluluk (*conditionality*) politikasına başvurmaktadır.

Son yıllarda AB'nin dönüştürücü etkisinin Balkanlar üzerinde yeterli olmadığı görülmektedir. Bunu anlamak için her yıl yayınlanan genişleme raporlarını incelemek gerekmektedir. Yayınlanan raporlarda; Batı Balkanlarda, liberal demokrasinin güçlenmediği, aksine birçok bakımdan gerilediği görülmektedir.¹⁴² Demokratik gerilemenin yanı sıra; devlet kadrolarının kişilerin şahsi menfaatleri nedeniyle zapt edilmesi, devlet içindeki yetersiz yönetişimin organize suçlara alan açması, radikalizm, terörizm, yasadışı göç vs. gibi faaliyetlerin önlenememesi, Avrupa değerlerini tehdit eden diğer önemli meselelerdendir.¹⁴³

Bölgedeki en önemli ortak problemler:

Bölgedeki etnik milliyetçilik hala çözülememiş bir problemdir. Bu problem siyasi hayata da yansımaktadır. Özellikle Bosna Hersek ve Makedonya'da etnik kimlikler, siyasi tercihlerde belirleyici unsurlardır. Vatandaşların etnik kimliği, siyasi parti tercihinde ön plana çıkmaktadır. Tüm halkı temsil eden siyasi partilerin sayısı az

¹⁴² Giandomenico, *age*, 53.

¹⁴³“Global Britain and the Western Balkans”, House of Commons Foreign Affairs Committee, <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmfaaff/1013/1013.pdf> [01.01.2019].

olduğu gibi, bu ülkelerde vatandaşlık bilinci de azdır. Örneğin; Makedonya'daki Arnavutlar ve Türkler, Bosna Hersek'teki Hırvatlar ve Sırlar bu kapsam içine girmektedir.

Yugoslavya dağıldıktan sonra ülkelerin bağımsızlıklarını elde etmesi, sınır sorunlarını çözmemiştir. Toprak kavgası bölgede hala devam eden sorunlardandır. Örneğin; Sırbistan'ın Kosova'nın sınırlarını kabul etmemesi, Bosna Hersek'teki Sırp entitesinin (*Republika Srpska*) bağımsız olma isteği, bölgenin istikrarı açısından tehdit oluşturmaktadır.

Devlet inşa süreçleri halen devam etmektedir. Ülkelerin devlet kapasiteleri AB'nin isteklerini yeterince karşılayamamaktadır. Örneğin; Bosna Hersek'te Yüksek Temsilcilik Ofisi bulunmaktadır. Ofis; Üçlü Cumhurbaşkanlığı makamına müdahale edebilecek geniş yasal yetkilere sahiptir. Kosova'da; iş güvencesi, sağlık, güvenlik, yönetim gibi birçok alanda yetersizlik mevcuttur.

Ekonomik sorunlar en temel meselelerin başında gelmektedir. Ülkeler; sosyalizmden serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini tamamlamamıştır. Ülkelerin hemen hemen hepsi yüksek işsizlik oranlarıyla ve düşük büyüme grafikleriyle uğraşmaktadır. 2008 yılında Avrupa'nın geneline tesir eden küresel ekonomik kriz, durumu daha da ağırlaştırmaktadır.

Savaşlarda göç etmek durumunda kalan, yerinden edilen kişilerin malvarlıklarının durumu henüz çözilememiş sorunlardandır. Birçok insan evine geri dönememiş veyahut tazminatını alamamıştır. Bu mesele yıllık genişleme raporlarında sıkça eleştirilmektedir.

Bölge ülkelerinde geçmişle yüzleşememe sorunu devam etmektedir. Hemen hemen her ülke, kendisinin mağdur, diğerinin saldırgan olduğunu iddia etmektedir. Savaş suçluları konusundaki araştırmalar ve yargılamalar devam etmektedir.

AB yıllık genişleme raporlarında en çok eleştirilen bir diğer konu; yargı ve hukuk meselesidir. Bu konu sadece genişleme raporlarında da işlenmemiştir. 2009 yılından beri AGİT'in yayınladığı raporlarda, Balkanlarda anayasal bağımsızlığın (*judicial independence*) risk altında olduğu söylenebilir. Ülkelerde; yargı kurumlarının politik müdahaleye açık olduğu görülmektedir. Siyasi gelişmeler yargıyı baskı

altında tutabilmektedir.¹⁴⁴ Örneğin; 2014 yılında *Transparency International*'ın yayınladığı raporda; Balkan ülkelerinde siyasetin yargı bağımsızlığını etkilemesi en önemli problem olarak ele alınmıştır.

Hukuk alanındaki reform sürecinde AB'nin rolü yadsınmamalıdır. Fakat, yasaların uygulayıcısı yerel aktörlerdir. Bu nedenle politik elitin yasaları benimsemesi gerekmektedir. Politik elit tarafından desteklenmeyen yasalar veyahut bağlı kurumlar, doğar doğmaz zayıf doğmuş demektir. Bu durumu izah etmek için *institutional isomorphism* tabiri kullanılmaktadır.¹⁴⁵ Bu kavram *Genişleme Sürecinin Aşamaları* bölümünde ayrıntılı işlenmiştir.

Kamusal alandaki sorunlar, bir diğer önemli sorunlardır. Devlet inşa sürecinin henüz tamamlanmamış olmasından da kaynaklanan, zayıf devlet kapasitesi ve demokraside oluşan kusurlar sebebiyle AB'nin istediği değişim sürecinde sorunlar meydana gelmektedir. Kötü ve yetersiz yönetim anlayışı (*bad governance*); devlet organlarının elitlerce ele geçirilmesine (*state capture*) ve yolsuzlukların artmasına yol açmaktadır.¹⁴⁶ 2012 ve 2018 yılları arasında çıkan ilerleme raporlarında yolsuzluk probleminin en önemli problemlerden biri olduğu açıklanmıştır. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC)'nin 2011 yılında yayınladığı raporuna göre Balkanlarda organize suçlar açıkça bir problemdir.

¹⁴⁴“Edi Rama-Johannes Hahn Ortak Basın Toplantısı”, **Haberler.com**, 30 Mart 2016, <https://www.haberler.com/edi-rama-johannes-hahn-ortak-basin-toplantisi-8310075-haberi/> [01.01.2019].

¹⁴⁵Sandra F.Joireman, “External Conditionalities and Institutional Change: Constructing Constituencies for the Rule of Law in Kosovo, **East European Politics and Societies and Cultures**, c.20,s.10, (2015): 1-17.

¹⁴⁶ Börzel, 2010, 201.

5. SİRBİTAN'IN ÜYELİK SÜRECİNDE AB'NİN DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ

5.1. Sırbistan'ın AB Üyelik Süreci Tarihçesi

Sırbistan, AB üyelik sürecindeki en önemli ülkelerden biridir. Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Sırbistan çok partili sisteme geçerek, demokratik olgunluğa erişmek için çabalamıştır. Sırbistan'ın AB ile ilişkileri 2000'li yıllarda ancak başlamıştır. Ülkedeki yolsuzluk, hukuksal sorunlar, Bosna Savaşı müdahalesi ve 1999 Kosova müdahalesi nedeniyle Sırp halkının Batı'ya olan olumsuz tutumu Sırbistan'ın AB yolunu engelleyen en önemli meselelerdir. Bu nedenle Sırbistan'ın AB ile yakınlaşması uzun zaman almıştır. 2003 yılında ise Sırbistan – Karadağ devleti kurulmuştur.

24 Kasım 2000 tarihinde Zagreb'te yapılan zirvede AB ve Batı Balkanlar; İstikrar ve Ortaklık Süreci konusunda anlaşmışlardır. 21 Haziran 2003 tarihindeki Selanik Zirvesi'nde diğer Balkan ülkeleri gibi potansiyel aday ilan edilmiştir.

Selanik Zirvesi'nde alınan olumlu kararlarla birlikte Sırbistan, İstikrar ve Ortaklık Süreci müzakerelerine 10 Ekim 2005 tarihinde başlamıştır. Bu sürecin temel amacı ülkeleri Kopenhag süreciyle uyumlu hale getirerek, istikrarın ve ekonomik gelişimin sağlanmasıdır. İstikrar ve Ortaklık Süreci AB ve Sırbistan arasındaki işbirliğini artırmıştır. Ticari ilişkiler artmıştır. Sırbistan'da dahil Batı Balkan ülkelerinin ticari malları Avrupa ülkelerine serbestçe girebilmiştir. AB tarafından Sırbistan'ın kalkınması için finansal yardımlar yapılmıştır. 2001 ve 2006 yılları arasında CARDS (AB Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrara Yönelik Topluluk Yardımı) programı başlatılmıştır. Sırbistan, CARDS dışında da AB'den mali yardımlar almıştır. 2007 yılından itibaren bu görevi IPA üstlenmiştir. Ayrıca AB,

Sırbistan’a 2001 ve 2011 yıllarında 2 milyar Euro yardımda bulunmuştur. Ek olarak, 6 milyar Euro düşük faizli kredi vermiştir.¹⁴⁷

2000’li yıllarda Sırbistan siyaseti; Avrupa yanlısı ve Avrupa yanlısı olmayan şeklinde ayrılmıştır. Örneğin; Sırp Radikal Partisi Avrupa karşıtı eylemlerde bulunurken, Avrupa yanlısı en güçlü partiler; Demokratik Parti (DS) ve Sırbistan Demokratik Partisi (DSS) olmuştur. AB ile bütünleşme sürecinin en önemli isimlerinden Vojislav Koštunitsa, DS’nin kurucularındandır. Bazı anlaşmazlıklar nedeniyle partiden ayrılarak, Sırbistan Demokratik Partisi (DSS)’ni kurmuştur.

Yugoslavya dağıldıktan sonra Milošević yönetiminde Sırbistan devlet fonksiyonlarını yerine getirmiştir. Eylül 2000’de Slobodan Milošević başkanlık seçimlerini kaybetmiştir. Seçimleri Sırbistan Demokratik Muhalefeti (DOS) kazanmıştır. Koštunitsa, hem ulusalcılara hem de liberallere hitap eden bir siyasetçi olarak devlet başkanı olmuştur. Ekim ayında da hükümet düşmüştür. Yeni yönetimlerle AB’nin yıllardır izole ettiği Sırbistan yavaş yavaş Avrupa ile entegre olmak için çabalamaya başlamıştır. 2000 yılı itibarıyla demokratik, ilerlemeci ve Avrupa yanlısı liderlerin iktidara gelmesiyle AB’ne entegrasyon süreci başlamıştır. Uluslararası kamuoyundaki savaşçı algısını değiştirmek için hareket etmiştir.

Haziran 2006’da Sırbistan – Karadağ devleti güç paylaşımı ve ekonomik konularda yaşanan sorunlar nedeniyle ayrılmıştır. Karadağ tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. 2008 yılında da Sırbistan içinde özerk bir bölge olan Kosova, bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu yıllarda Avrupa ülkeleriyle diplomatik ilişkiler kurulurken yaşanan sorunların temel nedenleri; savaş suçlularının Lahey Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne teslimi ile Kosova meselesi olmuştur.

Bu dönemde Sırbistan birçok uluslararası toplantıda kendine yer bulabilmiştir. Vojislav Koštunitsa’nın diplomatik girişimlerdeki payı önemlidir. Örneğin; Yugoslavya, 25 Ekim 2000 tarihinde Üsküp’te yapılan Balkan Liderleri Toplantısı’na katılmıştır. Yugoslavya 26 Ekim 2000 tarihinde demokratik olmayan rejim dolayısıyla başlangıçta davet edilmediği Güney Doğu Avrupa için İstikrar Pakti’na dahil edilmiştir. Yugoslavya, 24 Kasım 2000 tarihinde Zagreb’de yapılan AB-Balkan Ülkeleri Zirvesi’ne davet edilmiştir. Yugoslavya, 1 Kasım 2000 tarihinde, Birleşmiş Milletlere tekrar kabul edilmiştir. Yugoslavya, 10 Kasım 2000 tarihinde Avrupa

¹⁴⁷Commission Staff Working Paper, European Commission, 20 Eylül 2011, http://ec.europa.eu/environment/resource_efficiency/pdf/working_paper_part2.pdf [05.02.2019].

Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) alınmıştır. Yugoslavya, Aralık 2000'de Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'na (EBRD) kabul edilmiştir. Yugoslavya, 2000 yılında Uluslararası Para Fonu'na (IMF) girmiştir. 24 Ocak 2001 tarihinde, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) üyeliği için resmen başvurmuştur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) 10 Eylül 2001'de 1367 sayılı kararla, Yugoslavya'ya uygulanan silah ambargosunu kaldırılmıştır. 24 Eylül 2001'de, 1993'te atıldığı Interpol'e geri dönmüştür. 3 Nisan 2003'de 45. üye olarak Avrupa Konseyi'ne kabul edilmiştir. 18 Nisan 2003'te; Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne davet edilmiştir.¹⁴⁸

Avrupalılaşıma süreci Sırbistan'da birçok altyapısal sorunu gün yüzüne çıkarmıştır. Savaştan yeni çıkan Sırbistan için bu sorunlarla birdenbire mücadele etmek kolay olmamıştır. Avrupa yanlısı hükümetlerle birlikte vergiler artırılmış, ülke özelleştirmelere açık hale gelmiştir. Sosyal güvenlik, sağlık, eğitim gibi alanlarda yeniden yapılandırma süreci halkı ekonomik ve psikolojik olarak zora sokmuştur. AB ve ABD tarafından maddi yardımlar yapılmış, ülkenin borçlarında indirimle gidilmiştir. Örneğin; 25 Kasım 2000'de AB ile Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'ne Yardım ve Destek Gözetimi için Çerçeve Anlaşması¹⁴⁹ imzalanmıştır. Anlaşma, Mart 2003'te onaylanmıştır. AB'nin verdiği fonlarla ülke kalkınmaya başlayınca, siyasette elit tabaka ortaya çıkmıştır. Zenginleşen bu kesimin organize suçlarla olan bağlantısı halen daha çözülememiştir. Bu sorunu gündeme getirmek için SNS hükümetinin ilk döneminde, 2012 yılında ülkenin en güçlü işadamlarında Miroslav Miskovic tutuklanmıştır.¹⁵⁰

2000'lerin başında; Djindjic'in suikaste uğraması ve Karadağ'ın Sırbistan'dan ayrılmak istemesi, entegrasyon sürecini kesintiye uğratan önemli olaylardır. Diplomatik hamleler yapılarak, Batı'nın Sırbistan'a yönelik izolasyon politikasının üstesinden gelinmiştir. 2003 yılında Djindjic'in suikastiyle kesintiye uğrayan entegrasyon süreci, tekrar toparlanmaya başlandığı anda 2006 yılında Karadağ Sırbistan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Karadağ; AB'nin değerlendirmesi ve istikrara kavuşturması gereken yeni bir ülke olmuştur. Karadağ'ın Sırbistan'dan ayrılması, Sırbistan'ı ekonomik olarak durgunluğa itmiştir.

¹⁴⁹Anlaşmanın orijinal ismi şu şekildedir: "FRY-EU Framework Agreement on the implementation of the programme for the provision of assistance and support by the EU to the FRY".

¹⁵⁰"Serbian Police Arrest Miroslav Miskovic", **Balkaninsight**, 12 Aralık 2012, <https://balkaninsight.com/2012/12/12/serbia-police-arrests-tycoon-miskovic/> [15.06.2018].

Sırbistan'ın AB ile bütünleşme sürecinde dört (4) önemli dönemden bahsedilebilir:

Birinci dönem; Cumhurbaşkanı Vojislav Koštunica ve Başbakan Zoran Djindjic dönemidir. Ekim 2000'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Koštunica seçimi kazanmış, başbakanlık koltuğunu da Djindjic elde etmiştir.

İki önemli politik figürün kurduğu Sırbistan Demokratik Muhalefeti (DOS) hükümeti arasında yaşanan güç mücadelesi zaman zaman AB sürecini de etkilemiştir. Özellikle savaş suçlularının yakalanıp Lahey'e teslim edilmesi konusunda ve ekonomik meselelerde fikir ayrılıkları yaşanmıştır.¹⁵¹ Djindjic'in liderliğindeki reformcu kanat, savaş suçlularının yakalanmasını istemiştir. Çünkü Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (YUCM) ile işbirliği yapılmasını ahlaki ve hayati bir mesele olarak görmüştür. Koštunica liderliğindeki gelenekselci kanat bu konuyu ahlaki sorumluluktan çok AB'ne katılmak için Sırbistan'ın yapması gereken bir ödev olarak görmüştür. Bu nedenle de Koštunica, Sırp karşıtı olarak gördüğü Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne Sırp vatandaşlarının teslim edilmesi konusuna sıcak bakmamaktadır. Hatta, Sırp vatandaşlarının teslim edilmemesini ahlaki olarak değerlendirmektedir. Neticede Slobodan Milošević, Mart 2001'de yakalanıp YUCM'e teslim edilmiştir. Bu gelişme AB nezdinde övgüyle karşılanmıştır.

Seçim kampanyaları sırasında Koštunica, kazandığı takdirde ülkesinin yönünü Avrupa'ya çevireceğinin sözünü vermiştir. Parti programında; AB ile entegrasyonun ve liberal ekonominin partisinin öncelikli konularından biri olduğu yazmaktadır. Koštunica; nihai hedefin AB üyeliği olmasına rağmen toprak bütünlüğünden vazgeçmeyeceğini ve Kosova konusu dayatıldığı müddetçe AB üyeliğinin öncelikli hedef olmayacağını belirtmektedir.¹⁵² Bunun yanı sıra; bağımsız yargı, organize suçlarla mücadele, yönetimde şeffaflık vs. gibi Avrupa müktesebatıyla uyumlu birçok konuda da girişimler yapılmıştır. Djindjic Sırbistan'ın Avrupa ile bütünleşmesi ve ekonomik gelişim için özelleştirme politikasını savunurken, Koštunica ulusal kimliği ön planda tutmuştur.¹⁵³

2003 yılı Mart ayında Zoran Djindjic'in suikast sonucu öldürülmesi, Sırbistan'daki dönüşüm sürecinin meşakkatli olduğunun ve olacağının kanıtıdır. Milošević'in

¹⁵¹"Serbia offers to arrest president", The Guardian, 1 Nisan 2002, <https://www.theguardian.com/world/2002/apr/01/balkans.warcrimes> [22.01.2018].

¹⁵²"Kostunica Warns EU over Kosovo", **Balkaninsight**, 4 Ocak 2008, <https://balkaninsight.com/2008/01/04/kostunica-warns-eu-over-kosovo/> [15.05.2018].

¹⁵³Jelena Subotic, "Explaining Difficult States: The Problems of Europeanization in Serbia", **East European Politics and Societies**, c.24, s.4, (2010) : 601-602.

tutuklanmasından sonra reform karşıtı bir suç örgütünün düzenlediği suikastta hayatını kaybetmiştir.

İkinci dönem; Kustonica ve Boris Tadic dönemidir. Djindjic'in suikaste uğramasından sonra Aralık 2003'te yapılan seçimlerde başbakanlık koltuğuna DSS Genel Başkanı ve adayı Koštunica, Cumhurbaşkanlığı koltuğuna ise DP adayı Boris Tadic seçilmiştir. Tadic; DP Genel Başkanı ve Başbakan Djindjic'in öldürülmesinden sonra 2004 yılında parti genel başkanlığına seçilmiştir. 2004 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini de kazanmıştır. AB'nin isteği Demokrat Parti ile bir hükümet kurulması olmasına rağmen Djindjic dönemindeki anlaşmazlıklardan dolayı DSS Genel Başkanı Koštunica bu dönemde küçük partilerle bir hükümet kurmuştur.

Sırbistan Cumhurbaşkanı Boris Tadic, Başbakan Vojislav Koštunica hükümeti sırasında AB entegrasyon sürecinde önemli bir ivme yakalanmıştır. Koštunica, Djindjic dönemindeki geleneksel perspektifini, Tadic döneminde de sürdürmüştür.

Koštunica, Sırp vatandaşlarının YUCM'e teslim edilmesini istememektedir. Koštunica, AB'nin savaş suçlularının yakalanması isteğini yerine getirmemek konusunda direnmiştir.¹⁵⁴ Kosova mevzusunun ise milli bir konu olduğunu hep tekrarlamıştır. Toprak bütünlüğünü bir örgüte üyelikten daha önemli görmüştür. Kosova meselesinin İstikrar ve Ortaklık Anlaşması (İOA) müzakereleri sırasında bile gündeme gelmesini istememiştir. Hangi vasıta ile ve ne amaçla olursa olsun Kosova'nın statüsünün tartışılmasının Kosova'yı dolaylı yoldan tanımak olduğuna inanmıştır. Bu iki mesele yüzünden, Sırbistan'ın önceliğinin AB olmadığını dahi söylemiştir. Tadic ise hızlı bir şekilde gerekli koşulları sağlayarak AB üyesi olmayı istemiştir.

2004 ve 2012 yıllarında Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenen Tadic, Sırbistan'ın AB üyesi olmasını istemiştir. Bu nedenle, Koštunica'nın aksine YUCM ile işbirliğini üyelik sürecinin en önemli meselesi olarak görmüştür. Fakat üyelik için Kosova'nın tanınması gerektiği düşüncesine mesafelidir. Sırbistan'ın uluslararası imajının düzeltilmesi için önemli adımlar atmıştır. Örneğin; 2004 yılında Bosna Savaşı için

¹⁵⁴“Western governments encouraging Belgrade to extradite Milosevic”, **Tahoe Daily Tribune**, 19 Aralık 2001, <https://www.tahoe-dailytribune.com/news/western-governments-encouraging-belgrade-to-extradite-milosevic/> [15.12.2018].

Boşnaklardan özür dilemiştir.¹⁵⁵ 2010 yılında Srebrenica anma törenine katılmıştır. ¹⁵⁶ Tadic ayrıca, 2007 yılında da Vukovar’da Sırlar tarafından işlenen suçlar için Hırvatlardan özür dilemiştir.¹⁵⁷

Üçüncü dönem, Başbakan Mirko Cvetkovic ve Cumhurbaşkanı Boris Tadic dönemidir. 2007 yılında ülkede seçimler yapılmıştır. 2004 seçimlerinde hükümette yer alamayan DS, 2007 yılında DSS ile koalisyon kurmuştur. DS ve DSS hükümeti Kosova konusunda anlaşmazlığa düşünce, Koštunitsa Genel Başkanlığındaki DSS hükümetten çekileceğini açıklamıştır. Böylece ülke 2008 yılında erken seçimlere gitmiştir. 2007 ve 2008 seçimlerine kadar olan dönemde, Başbakanlık koltuğunu Koštunitsa doldurmuştur. 2008 seçimlerinde DS, kurduğu ittifak ile bu seçimleri ilk sırada bitirmiştir. SPS ile koalisyona girerek DSS’yi muhalefete çeken parti, hükümet başkanlığına Mirko Cvetkovic’i getirmiştir. DS kökenli iki politikacının idare ettiği 2008 – 2012 yılları AB entegrasyon süreci için önemli yıllardır.

Boris Tadic, 2004’ten 2012 yılına kadar Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir. Pragmatik bir lider olan Tadic, Sırbistan’ın AB üyelik sürecini sağlamlaştıran önemli bir liderdir. Kosova ve savaş suçlularının yakalanması konusunda ılımlı bir politika yürütmüştür. Savaşlarda yaşananlardan dolayı Boşnaklardan ve Hırvatlardan özür dilemiştir.

DS; 2012 yılında yapılan seçimlerde iktidarı 2008 yılında kurulan yeni bir parti olan SNS’ye bırakmıştır. 2012 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Tadic, makamı SNS lideri Tomislav Nikolic’e bırakmıştır. Tadic, 2014 yılı erken seçimleri öncesi DS Genel Başkanlığı’ndan da istifa ederken, Yeni Demokrat Partisi’ni (NDS) kurmuştur. Fakat eski başarısını yakalayamamıştır.

Dördüncü dönem Sırbistan İlerlemeci Partisi (SNS) dönemidir. Aleksandar Vučić, Sırbistan siyasetindeki en önemli isimlerdendir. 2008 yılında SRS’den ayrılarak Sırbistan İlerlemeci Partisi’nin kurucularındandır. Parti; Kosova ile diyalog kurulmasını, AB ile müzakerelere başlanmasını ister. Parti, Sırbistan’ın ekonomik refaha kavuşacağını bu sayede istihdamın artacağını vaat etmektedir. Hızlı refah

¹⁵⁵“Serb leader apologises in Bosnia”, **BBC**, 6 Aralık 2004, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4072949.stm> [27.12.2018].

¹⁵⁶“Sırbistan Srebrenitsa için özür diledi”, **euractiv.com**, 01 Nisan 2010, <http://www.euractiv.com.tr/8/article/srbistan-srebrenitsa-icin-ozur-diledi-009575> [12.08.2010].

¹⁵⁷ “Serbian President Tadic apologizes for Vukovar massacre”, **DW**, 04 Kasım 2010, <https://www.dw.com/en/serbian-president-tadic-apologizes-for-vukovar-massacre/a-6188935> [15.11.2018].

artışını öngören politikalarıyla Sırp vatandaşlarının desteğini almayı başaran SNS, 10 yıllık kısa sürede oyların yarısını almayı başarmıştır. 2012 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, SNS lideri Tomislav Nikolic Sırbistan'ın dördüncü cumhurbaşkanı seçildi. Sırbistan Sosyalist Partisi (SPS) ile koalisyona giren SNS, Başbakanlık koltuğunu SPS lideri Ivica Daçiç'e bıraktı. Aleksandar Vuçiç'te SNS başkanlığına getirilmiştir. Aynı zamanda Başbakan Yardımcılığı ve Savunma Bakanlığı görevlerini üstlenmiştir. SNS iktidarı döneminde Sırbistan, ülkedeki yolsuzluklar üzerine giderek ve Kosova konusunun çözümü konusunda olumlu sinyaller vererek, AB'nin olumlu anlamda dikkatini çekmiştir. SNS döneminde Sırbistan, AB'nin desteğini maddi ve manevi olarak hissetmiştir. Parti kurduğu koalisyonla, 2014 yılı genel seçimlerinde %48'in üzerinde oy alarak, çok kısa bir sürede halkın yarısına nüfuz etmeyi başarabilmiştir. Başbakan yardımcılığı döneminde yolsuzlukla mücadelesinde halkın takdirini kazanan Vuçiç, seçim sonrasında Başbakanlık görevini devralmıştır. Parti, 2016 genel seçimlerini de %48 oyla seçimi birinci sırada tamamlamıştır.

SNS iktidarı döneminde Sırbistan, 1 Mart 2012 tarihinde aday ülke statüsü kazanmıştır. AB'nin Sırbistan için şartı; Kosova ile diyalog sürecinin başlatılması ve sorunun çözülmesidir. 19 Ekim 2012 tarihinde ilk kez Sırbistan Başbakanı Ivica Daçiç ve Kosova Başbakanı Hashim Thaçi, AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton'ın arabuluculuğunda bir araya gelmiştir. Görüşmede iki ülkenin ilişkilerinin normalleşmesi konusunda anlaşma imzalanmıştır. Nisan 2013'te Avrupa Parlamentosu Sırbistan'ın AB entegrasyon sürecini irdeleyen bir rapor hazırlamıştır. Rapordaki olumlu gelişmeler neticesinde Sırbistan, 21 Ocak 2014 tarihinde üyelik müzakerelerine başlamıştır. Rapora göre; Kosova ile diyalog süreci devam ettirilecek, ilişkiler normalleştirilecektir. Ayrıca, Aralık 2006'da yapılan Brüksel Zirvesi kararları ve Kopenhag kriterlerine uyum konusunun da altı çizilmiştir. Haziran 2013'te Müzakere Çerçevesi Belgesi hazırlanmıştır. Çerçeveye göre; müzakerelere 23. ve 24. fasıllar açılarak başlanmıştır.

Anlaşıldığı gibi Sırbistan'daki siyaset AB yönündeki dönüşümü gözler önüne serer. 2000'li yıllar itibariyle çok partili hayat ile tanışan Sırbistan'da radikal, Avrupalı ve merkezci eğilimde olan partiler mevcuttur. Sırbistan siyasetinde partilerin iç yapıları zayıf fakat liderlik güçlüdür. 2000'li yılların başında milliyetçilik ve sosyalizm söylemleri seçimlerde işe yararken, AB'nin 2008 ekonomik kriziyle birlikte ekonomi

ile ilgili söylemlere itibarı artmıştır. Halkın temel problemi işsizlik olduğundan, seçim dönemlerinde AB üyeliği ve istihdam sözü veren partilere ilgi artmıştır. AB halkın çoğunluğu için istihdam demektir. Sonraki yıllarda Radikal Parti'den (SRS) atılan politikacıların kurduğu Sırbistan İlerlemeci Partisi (SNS)'nin başarısı bu şekilde değerlendirilebilir. Parti, milliyetçi söylemleri bir kenara bırakarak Sırp vatandaşlarına istihdam, refah ve AB üyelik sözü vermiştir.

2000'li yılların başında ülkedeki en etkili partiler arasında Sırp Radikal Partisi (SRS), Sırp Sosyalist Partisi (SPS) ve Sırbistan Demokratik Partisi (DSS) sayılırken, 2010'larda bu partilerin eski şöhreti kalmamış, yeni partiler türemiştir. 2014 yılında yapılan seçimlerde ülkenin en köklü partisi SRS, %2 oy almıştır. DSS parlamentodaki milletvekillerini kaybetmiştir. Bu dönem AB yolunda Sırbistan'ın dönüşmeye başladığı dönemdir. Fakat Mart 2016'da savaş suçlusu olarak yargılanan ama beraat eden Vojislav Šešelj'in tekrar siyasete dönmesiyle dengeler değişmiştir. AB'ne olan güvenin azalmasıyla SRS, Šešelj liderliğinde girdiği 2016 seçimlerinde parlamentodaki yerini tekrar kazanmıştır.

5.2 AB'nin Sırbistan'daki Dönüştürücü Günün Sınırlı Etkisi

AB'nin dönüştürücü gücünü etkileyen önemli meseleler ayrıntılı bir şekilde, AB'nin ilerleme raporları da göz önüne alınarak aktarılmaya çalışılmaktadır. Bu kısımda, Sırbistan'daki temel sorunlarının AB'nin dönüştürücü gücünü nasıl sınırladığı ve böylelikle ülkenin üyelik sürecine etkisi irdelenmektedir.

AB, geçmiş genişleme dalgalarından birçok ders çıkarmıştır. Bu nedenle Batı Balkanların AB üyelik süreci üzerinde dikkatle durulmaktadır. Bu ülkelerin tam manasıyla AB müktesebatına uyumlu olmaları istenmektedir. AB, Batı Balkanları bir blok olarak ele almaz, her bir ülkeyi teker teker ele almaktadır. Sırbistan ve Karadağ kaydettikleri gelişmeler neticesinde AB üyelik sürecinde diğer Batı Balkan ülkelerine kıyasla öndedirler. Karadağ'ın üyelik sürecinde çok hayati bir sorununun olduğu söylenemez, fakat Sırbistan'ın AB üyelik süreci daha meşakkatli geçmektedir. Sırbistan, Yugoslavya dağıldıktan sonra bir devlet olarak kendini yeniden inşa etmek zorunda kalmıştır. Sırbistan'ın devlet olma kapasitesi ve etkili politika üretme kapasitesi halen zayıftır. Bu nedenle Sırbistan'ın üyelik süreci diğer ülkelerden farklı

olarak değerlendirilmelidir. Örneğin, Sırbistan'ın üyelik süreci Hırvatistan ile kıyaslanmamalıdır. Çünkü Hırvatistan, Sırbistan'a kıyasla daha uygun koşullar içindedir. Bu nedenle daha hızlı bir şekilde AB üyesi olabilmıştır. Sırbistan'ın ise AB ile entegrasyon süreci devlet kapasitesi nedeniyle daha yavaş ilerlemektedir.¹⁵⁸ Ayrıca devlet kapasitesinin zayıflığı, demokrasi kusurlarının ortaya çıkmasına, üyelik perspektifinin zayıflamasına sebep olmaktadır.¹⁵⁹ Kötü yönetişime, yolsuzluğa, organize suçlara ve siyasi elitlerin devleti ele geçirmesine yol açmaktadır.¹⁶⁰¹⁶¹ Diğer taraftan, 2001 yılından beri AB müktesebatı ile uyum içerisinde olmak için çalışan Sırbistan, Macaristan ile kıyaslandığında ise demokratikleşme aşamasında daha fazla gayret göstermiştir.¹⁶² AB ile entegrasyon sürecinin, Bulgaristan ve Romanya üyelik süreci gibi sığ ilerlemediği görülmektedir. AB sıkı bir koşulluluk politikası uygulamaktadır. Bu durum Sırbistan'ı zorlasa da bazı alanlarda ilerleme kaydetmektedir.

AB'nin Orta Avrupa ve Doğu Avrupa üyeliklerinden aldığı dersler üyelik sürecine katkı sunmuştur. Fakat AB'nin kendi iç sorunlarından dolayı uluslararası imajının zayıflamaya başlaması, Birlik içerisindeki birçok ülkenin ekonomik sebeplerle genişleme sürecinin devam etmesini istememesi, genişleme sürecinin ne zaman tamamlanacağı konusunda net bir tarih verilmemesi aday ülkelerde gelecekte üye olunacağı konusundaki şüpheleri artırmaktadır. Sırbistan'da dahil Batı Balkan ülkeleri üye olmayacaklarını, AB'nin kendilerini oyaladıklarını düşünmektedir.

2014-2015 yıllarından itibaren Sırp vatandaşlarının AB'ne olan güvenleri azalmaktadır. Örneğin; Sırbistan Avrupa Entegrasyon Ofisi'nin Aralık 2016'da yaptığı bir araştırmada vatandaşlara AB üyeliği konusunda bir referandum yapılırsa olumlu mu yoksa olumsuz mu oy verecekleri sorulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre; vatandaşların %47'si üyeliğe olumlu bakarken, %29'u üyeliğe karşı çıkmıştır. %15'i ise referanduma katılmayacağını, %9'u da tarafsız kalacağını bildirmiştir. Avrupa Entegrasyon Ofisi her yıl bu çalışmayı yapmaktadır. 2016 yılında yayınlanan bu sonuçlar son 5 yılın en düşük sonuçlarıdır. AB üyeliği konusundaki isteksizlik ve

¹⁵⁸Maurizio Massari, "Do All Roads Lead to Brussels? Analysis of the Different Trajectories of Croatia, Serbia-Montenegro and Bosnia-Herzegovina", **Cambridge Review of International Affairs**, c.18, s.2, (2005): 259-273.

¹⁵⁹ Börzel, 2010, 217.

¹⁶⁰ **age**, 196-212.

¹⁶¹"Global Britain and the Western Balkans", House of Commons Foreign Affairs Committee, <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmfaaff/1013/1013.pdf> [01.01.2019].

şüphenin %50 oranında arttığı görülmektedir.¹⁶³ AB ülkelerinde, sağ siyasetin yükselişe geçmesi ve ekonomik sorunların ayyuka çıkması nedeniyle genişlemeye olan isteksizlik, Sırbistan’da şartların yerine getirilmesi konusundaki bıkkınlık ve şüphecilik, AB üyelik sürecine zarar verip dönüştürücü etkisini sınırlandırmaktadır. Sırp halkının AB’ne üyelik isteği her geçen gün azalmaktadır.

Sırbistan 2001 ve 2018 yılları arasında AB ile entegre olabilmek için çok çabalamıştır. 17 yıllık bütünleşme sürecinde Sırbistan; birçok konuda ilerleme kaydetse de AB’nin esas önceliklerinde yeterli seviyeye erişememiştir. Sırbistan’ın ilerleme raporları ve ülke içindeki gelişmeler dikkate alındığında bölgesel meseleler, demokratik kurumların işleyişi ve hukukun üstünlüğü ve ekonomik kalkınma, rekabet edebilirlik konularında yeterli ilerleme sağlanamadığı görülür. İlerlemeler çok sınırlı kalmakta hatta son yıllarda geriye gidişler yaşanmaktadır. Ayrıca, tüm bu başlıklarda yeterli ilerleme kaydedilse dahi AB Sırbistan’a Kosova sorununun çözümü şartını koşmaktadır.

Kosova ile sorunlar çözülmeden Sırbistan’ın AB üyeliği pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle AB’nin dönüştürücü gücünü sınırlayan birinci mesele Kosova’dır. Sırbistan bu konuda ulusal çıkarlarını etkileyecek bir tavizden veya karardan çekinmektedir. Bu konunun çözümünde toplum desteği çok zayıftır. Örneğin; Sırbistan’da Mart 2018’de 1203 kişinin dahil olduğu bir anket çalışması yapılmıştır. Anket, Sırp’ların Kosova hakkında ne düşündüklerini anlamak amacıyla yapılmıştır. Ankette sorulan; ‘Sırbistan’ın AB’ye daha hızlı bir şekilde üye olabilmesi için Kosova’nın bağımsızlığına destek verir misiniz?’ sorusuna verilen cevap: %81 hayır, %11 evet, %8 kararsız olmuştur. Yapılan ankette erkeklerin ve 45 yaşından büyük olanların çoğunun *hayır* yanıtını verdiği görülmüştür. Ankete yanıtlayanların eğitim seviyesi yükseldikçe *evet* cevaplarında artış görülmüştür.¹⁶⁴

Kosova meselesinin AB’nin dönüştürücü gücünü sınırlamasının en önemli sebebi, sorunun dayatılmış olduğu düşüncesidir. Sırbistan, AB’nin Kosova sorununu kendisine dayattığını düşünmektedir. Kosova meselesine Sırbistan toplumu ve ulusal parlamentosu tepki göstermektedir. Örneğin; Avrupa Komisyonu’nda Dış İlişkiler ve

¹⁶³“Anti-EU Tide is Rising in Serbia, NGO Warns”, **Balkaninsight**, 9 Şubat 2017, <https://balkaninsight.com/2017/02/09/governments-anti-eu-rhetoric-affects-serbian-citizens-02-07-2017/> [03.04.2018].

¹⁶⁴“Stavovi Grağana Srbije Prema KOSOVU”, Institut za Evropske Poslove, Mart 2018, <http://iea.rs/wp-content/uploads/2018/03/9-Stav-gradjana-Srbije-prema-Kosovu-2018-web-1.pdf> [07.04.2018].

Güvenlik Politikası'ndan Sorumlu Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, Mart 2017'de Sırbistan parlamentosunu ziyaret etmiş fakat hoş karşılanmamıştır. Parlamentodaki radikal ve milliyetçi milletvekilleri tarafından ısıklanmış, konuşmasına izin verilmemiştir. Milletvekilleri hem Kosova konusunda hem de üyelik konusunda AB'ne güvenmediklerini beyan etmişlerdir.¹⁶⁵ Kosova hükümeti de AB'nin ve Sırbistan'ın samimi olmadığını düşünmektedir. Mogherini liderliğindeki Komisyon'un güvenilirliğini kaybettiği görüşleri mevcuttur.¹⁶⁶ Kosova hükümeti Mogherini'nin diyalog sürecinden uzaklaşması gerektiğini, Kosova ve Sırbistan arasındaki normalleşme sürecinde taraf tuttuğunu düşünmektedir.¹⁶⁷

AB ise en yakın zamanda Sırbistan ve Kosova arasında bir uzlaşma olmasını istemektedir. Fakat Sırbistan, normalleşme girişimlerinin ülkesine bir bedel ödettiği düşüncesiyle uzlaşma konusuna temkinli yaklaşmaktadır.¹⁶⁸ Sırbistan'da dahil Balkan ülkeleri AB'nin bölgesel sorunları çözmede zayıf kaldığını düşünmektedir. Sırbistan ve Kosova arasındaki normalleşme sürecine artık ABD'nin el atması gerektiği düşünülmektedir.¹⁶⁹ AB'nin zayıfladığı ve üye ülkelerin uzlaşısı ile karar almadığı ifade edilmektedir. AB'nin bir birlik olmaktan uzaklaştığı ifade edilmektedir.¹⁷⁰ Başka ülkelerin Kosova meselesini çözmesi için yapılan çağrı, AB'nin dönüştürücü gücünün sınırlı kaldığının kanıtıdır.

Demokrasi sorunu AB'nin dönüştürücü gücünü sınırlandıran bir diğer önemli meseledir. Sırbistan'da AB üyelik süreci boyunca demokrasi anlayışı konsolide olamamıştır (*Unconsolidated democracy*). Ayrıca, Rusya'nın Sırbistan'daki varlığı Batı'nın liberal demokrasi anlayışına bir tehdit oluşturmaktadır.¹⁷¹ Demokrasi'nin

¹⁶⁵"Serbian Nationalists Chant During EU Speech In Parliament", **RFERL**, 3 Mart 2017, <https://www.rferl.org/a/mogherini-belgrade/28346966.html> [07.12.2018].

¹⁶⁶"Bieber: Mogherini lost credibility, dialogue to wait for the new Commission", <https://europeanwesternbalkans.com/2019/05/02/bieber-mogherini-lost-credibility-dialogue-wait-new-commission/> [05.05.2019].

¹⁶⁷"Kosovo's Haradinaj wants Mogherini out of dialogue with Belgrade", <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/kosovos-haradinaj-wants-mogherini-out-of-dialogue-with-belgrade/> [25.04.2019].

¹⁶⁸"My Kosovo solution idea failed; that will cost us dearly", https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2019&mm=05&dd=03&nav_id=106757 [03.05.2019].

¹⁶⁹"U.S: Kosovo-Serbia Agreement to End in Mutual Recognition", <http://www.rtklive.com/en/news-single.php?ID=14037> [07.05.2019].

¹⁷⁰"Kosovo's President Says U.S. Help Needed To Normalize Relations With Serbia", <https://www.rferl.org/a/kosovo-s-president-says-u-s-help-needed-to-normalize-relations-with-serbia/29916803.html> [02.05.2019].

¹⁷¹Toby Vogel, "Beyond Enlargement - Why the EU's Western Balkans Policy Needs a Reset", Friedrich Ebert Stiftung, Nisan 2018 <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/14368.pdf> [15.05.2018].

konsolide olmamasındaki temel sorun; tarafların anayasal kurallara minimal şekilde riayet etmelerinden kaynaklanmaktadır. Güçlü olan siyasi taraf; anayasal boşluklardan yararlanarak veyahut görmezden gelerek eşit derecede olması gereken rekabet imkanını kısıtlayabilir ve zedeleyebilir.¹⁷² Kısacası, gücü elinde bulunduran parti; yasama, yürütme ve yargı organlarını etkilemektedir. Gücün tek bir insanda toplanması da karar alma ve yönetme erklerinin devlet birimlerinden tek bir kişiye yüklenmesini sağlamaktadır.¹⁷³ Bu da demokrasinin sürekli hale gelmemesi için uygun bir ortam hazırlamaktadır.¹⁷⁴ Sırbistan’da iç siyasi aktörlerin üyelik sürecinde kendi çıkarlarını korumak ve devam ettirmek için bazı reformları yavaşlattığı bazılarını ise hızlandırdıkları görülmektedir. Durumdaki keyfiyet, AB üyelik koşulluluğuna da zarar vermektedir. Ülke siyasetçilerinden sağduyu beklenmektedir. Şahsi menfaatler üyelik sürecindeki risk ve tehditleri artırmaktadır.¹⁷⁵

AB; demokratik gerilemeler yüzünden Sırbistan eski Başbakanı ve günümüzdeki Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić’i bu konuda eleştirmektedir. Vučić’in demokrasiye zarar verdiği ve yasama, yürütme ve yargı gücünü kendi elinde toplamaya çalıştığı düşünülmektedir.¹⁷⁶ Fakat AB, SNS hükümetine alternatif geliştiremediğinden Vučić yönetimindeki Sırbistan ile ilişkilerini devam ettirmektedir. Aşırı sağcı partilerin yükselişe geçmesi istenmemektedir. Sırbistan’da 2010 itibariyle düşüşe geçen ve parlamentodaki milletvekillerini kaybeden radikal ve milliyetçi partiler 2016 seçimlerinde parlamento’ya tekrar girmişlerdir. Seçimlerde, aşırı sağda yer alan SRS (Sırp Radikal Partisi) yüzde 8 (%8) oy oranıyla üçüncü parti olarak çıkmıştır. SRS’nin lideri Vojislav Šešelj, YUCM’deki davasından beraat edip, siyasete tekrar dönünce, 2014 yılında meclis dışında kalan SRS, yeniden canlanmıştır. Merkez sağda yer alan Sırbistan Demokrat Partisi (DSS), 2014’te ilk kez Meclis dışı kalmış fakat 2016 yılında milliyetçi – muhafazakar Dveri ile kurduğu seçim ittifakıyla tekrar meclise dönmüştür. Sırbistan’da 2014 yılında yapılan seçimlerde meclise giren tüm partiler AB yanlısıyken 2016 seçimlerinde parlamento aritmetiği değişmiştir. AB üyeliğine karşı çıkan partiler meclise girmiştir. Radikal, milliyetçi ve Batı karşıtı olan SRS, DSS-Dveri partilerinin aldıkları oy oranları,

¹⁷² age, 5-10.

¹⁷³ age, 8-15.

¹⁷⁴ age, 15-32.

¹⁷⁵ Börzel, 2010, 208.

¹⁷⁶ Serbia and the EU: Stability over democracy, EUobserver, 20 Eylül 2017, <https://euobserver.com/opinion/139081> [15.11.2018].

mecliste ikinci parti olan hükümet ortağı SPS'den fazladır. Bu durum halkın AB'ye olan tepkisini göstermektedir.¹⁷⁷

Ülkedeki sağcı ve milliyetçi tepkinin artmasından endişe duyan AB, Sırbistan'daki istikrarlı otokrasinin varlığını kabul ederek, mevcut iktidarın birçok konuda demokratik değerleri göz ardı ettiğini görmemektedir. Bu durum ülke yönetimindeki anti demokratik eğilimleri güçlendirmektedir. AB'nin ülke içi meselelere etkisini sınırlandırmaktadır.

Neticede AB, Balkanlar'daki ve Sırbistan'daki demokrasi mücadelesini sadece bu ülkeler AB üyesi olsun diye vermemektedir. Demokrasi konusu, ülkedeki birçok mekanizmayı etkileyen çok boyutlu ve dinamik bir meseledir. Güvenlik ve istikrar için elzemdir. Sırbistan AB üyesi olmasa bile demokrasi bilinciyle daha güvenli bir ülke haline gelecektir. AB, üye olmayan ülkeleri de kendi ortak değerleri ve normları ile uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır.¹⁷⁸

AB'nin etkisini sınırlayan bir diğer mesele de **ekonomik kalkınmadır**. Sırbistan'ın ekonomik dönüşümünü henüz tamamlayamaması AB'nin dönüştürücü etkisini sınırlandırmaktadır. Devlet işlerinde ve özelleştirmelerde komünist ahlak halen devam etmektedir. Ülkede, Rusya'nın etkisi de sürmektedir. Yine de Sırbistan, Sovyetler Birliği'nin varis ülkeleri olan Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik süreçleri performanslarından daha iyi bir performans sergilemektedir.¹⁷⁹ Dünya Bankası, IMF gibi ekonomi kuruluşları, *reform yorgunluğunun* ülkelerin ekonomik gelişimini etkilediğini vurgulamaktadır. Sırbistan'daki zayıf ekonomik performansın ve reform sürecindeki aksakların temel nedeninin reform yorgunluğu olduğuna vurgu yapılmaktadır. AB'nin sınırlı etkisi neticesinde üyelik sürecindeki gerileme ekonomik ilerlemeyi de etkilemektedir.¹⁸⁰

Hukukun üstünlüğü ve temel haklar sorunu AB'ni sınırlandıran bir diğer sebeptir. Sırbistan'da yargı, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlükler konusunda

¹⁷⁷Dilek Kütük, "Sırbistan'da Vučić'in Beklenen Zaferi", SETA Vakfı, http://file.setav.org/Files/Pdf/20160513193050_sirbistanda-Vucicin-beklenen-zaferi-pdf.pdf [12.10.2018].

¹⁷⁸ Maki, **age**, 60-61.

¹⁷⁹ Börzel, 2010, 208-217.

¹⁸⁰ Matteo Bonomi, Dušan Reljić, "The EU and the Western Balkans: So Near and Yet So Far" SWP, Aralık 2017, <https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-eu-and-the-western-balkans-so-near-and-yet-so-far/> [25.12.2018].

ilerlemeler halen yavaş ilerlemektedir.¹⁸¹ Örneğin; AB entegrasyon sürecinin en önemli ayağı olan sivil toplum baskı altındadır. Bu kurumların gelişmesi, istikrarı ve çalışma azmi demokratik toplum ve politik dönüşüm için önemlidir.¹⁸²

Sırbistan’da temel hakların işlenmesi konusundaki yetersizlik, AB’nin etkisini sınırlandırmaktadır. Mevcut kanun ve işlemlerin müktesebata uyumlu olup olmadığı konusundaki değerlendirmelerde insan kalitesi önemlidir. Siyasi iradenin dışında, görevini iyi yapan ve benimseyen eğitilmiş insanlara ihtiyaç vardır. Halkın da sürece dahil olması gerekmektedir. Kısıtlı halk desteği ve katkısı süreci yavaşlatmaktadır.

Aşağıda, bu bölümde bahsedilen konular ilerleme raporlarında yapılan yorumlar da göz önünde bulundurularak geliştirilmiş ve ayrıntılandırılmıştır.

5.2.1 AB’nin Dönüştürücü Gücünü Sınırlayan Temel Meseleler

Sırbistan, AB üyelik sürecinde en önde gelen ülkelerden biridir. Bu nedenle AB genişleme raporlarında “*front-runner*” olarak bahsedilir, yani üyelik konusunda şansı en yüksek olan adaylardan biridir. Diğerleri ise Karadağ’dır. AB’nin dönüştürücü gücü, bir önceki bölümlerde birçok kez ele alınmıştır. Dönüştürücülüğün en önemli ayaklarından biri; müzakerelerdir. Üyelik süreci boyunca, tarafların müzakerelerde anlaşabilmesi gerekmektedir. AB müzakere süreci boyunca aday ülkeden üyelik için gerekli koşulları yerine getirmesini beklemektedir.

Önceki bölümde bahsedilen bölgesel ortak problemlerin hepsi Sırbistan’da mevcuttur. Bu nedenle Sırbistan, AB entegrasyon sürecinin diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi yavaş ilerlediği bir ülkedir. Örneğin; yolsuzluk ülkedeki en önemli problemlerdendir. İfade özgürlüğü konusunda ülkede ilerleme mevcut değildir. Sırbistan, jeopolitik olarak önemli bir ülke olmasından dolayı Rusya ve AB arasında denge politikası uygulamaktadır. Bu politika, müzakere süreçlerine de yansımaktadır.

AB ile müzakere sürecinde AB ve aday ülkenin işbirliği yapması üyelik sürecini hızlandırmaktadır. İşbirliği politika yapım sürecine fayda sağlayacaktır. Dikkat çekilmesi gereken konu ise; aday ülkenin AB dışında daha iyi veyahut eşdeğer alternatifleri varsa, aday ülke koşulları istenilen şekilde yerine getirmek konusunda direnç gösterebilir. Bu da müzakere sürecinde devletlerin pazarlık gücünü

¹⁸¹Erwan Fouere, “Maintaining momentum in enlargement”, CEPS, 26 Nisan 2018, <https://www.ceps.eu/publications/maintaining-momentum-enlargement> [15.07.2018].

¹⁸² *age*, 12.

etkilemektedir. Ülkelerin (AB ülkeleri ve aday ülke) alternatifleri ne kadar fazla ve iyiye, pazarlık payı da o kadar artacaktır. İyi alternatifi olan taraf, müzakerelerde kendisine uygun olmayan anlaşmalara razı olmayacaktır. İyi bir alternatifi olmayan taraf ise belirli bir dereceye kadar feragatte bulunmak zorunda kalacaktır.¹⁸³ Belirli bir dereceden kastedilen; ülkelerin varoluşsal mekanizmalarını tehdit etmeyecek, tehlikeye atmayacak şekilde feragatte bulunabilme becerisidir. Ekonomisi, savunma ve güvenlik anlayışı, bölgesel ve küresel devlerle işbirliği kapasitesi diğer Balkan ülkelerine nazaran daha fazla gelişmiştir. Ekonomide karşılıklı bağımlılık ülkelerin pazarlık gücünü direkt olarak etkileyen bir faktördür. Sırbistan'ın AB ülkeleri ile ticaret alanındaki bağımlılığı %50'den fazladır. Bu durum Sırbistan'ın müzakere masasındaki pazarlık gücünü olumsuz etkilerken, Rusya ile yakın ilişkisi olumlu bir etki sağlamaktadır.¹⁸⁴

Müzakere süreci boyunca, Sırbistan ve Kosova ilişkilerinin normalleşmesi 35.*Diğer Konular* başlıklı fasılda ele alınmıştır. Bu faslın, müzakere süreci tamamlanana kadar açık kalacağı kararlaştırılmıştır.

Kosova meselesinin dışında Yargı ve Temel Haklar ile Adalet (23.fasıl), Adalet, Özgürlük ve Güvenlik (24.fasıl) fasılları, AB'nin önceliklerindendir. Bu konuların öncelikli olmasının sebebi; bir önceki üyelik süreçlerinden alınan dersler, genişlemeye olan şüphe ve nihayetinde koşulluluk politikasının daha da sıkı hale getirilmesidir. Sırbistan, Venice Komisyonu'nun tavsiyelerini ve Avrupa standartlarını yakalamak için 2016 yılında bir Eylem Planı oluşturmuştur. Bu eylem planı; 2013-2018 yılları arasında belirlenen ulusal yargı reform stratejisi ile paralellik gösterir. Bu eylem planına göre 2016'nın üçüncü çeyreğinde anayasanın ilk taslağının hazırlanması ve 2017 yılına kadar anayasal değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Fakat Sırbistan bu konudaki reform sürecinde gecikmeler yaşamıştır.

2014 yılı itibariyle müzakerelere başlayan Sırbistan, 35 faslın teknik incelemesini bitirmiştir. AB'nin en öncelikli konuları olan 23. ve 24. Fasılları açmak için eylem planı hazırlamıştır. 2016 yılında fasıllar açılabilmiştir.

Tüm fasıllar yıllara göre incelendiğinde Sırbistan'ın birçok konuda istikrarlı olarak iyi bir hazırlık dönemi geçirdiği ve olumlu ilerlemeler kaydettiği görülmektedir.

¹⁸³Altuğ Günal, "Sırbistan'ın Avrupa'ya Dönüşü: Nedenler, Engeller, Beklentiler ve AB Faktörü", (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2011), 66.

¹⁸⁴ Günal, *age*, 65.

Örneğin; 6.Fasıl (Şirket Hukuku), 7.Fasıl (Fikri mülkiyet hukuku), 14.Fasıl (Ulaşım), 25.Fasıl (Bilim ve araştırma) 26.Fasıl (Eğitim ve araştırma), 29.Fasıl (Gümrük Birliği) konularında ilerlemeler görülmektedir.

AB'nin Sırbistan'daki dönüştürücü gücünü etkileyen birçok dinamik mevcuttur. AB'nin Sırbistan'da sınırlı etkisi yaratan temel ve en önemli sorunları üç farklı boyutta inceleyebiliriz. Bu boyutlar; bölgesel konular boyutu, siyasi kriterler ve hukukun üstünlüğü boyutu, ekonomik kalkınma boyutu olarak incelenebilir.

5.2.1.1 Bölgesel Konular

5.2.1.1.1 Kosova ile İlişkiler

Yugoslavya dağıldıktan sonra Sırbistan uluslararası izolasyona maruz kalmıştır. 2000 yılının Ekim ayında Miloşević iktidardan devrildiğinde AB ve Sırbistan arasında kısıtlı bir yakınlık başlamıştır. İlişkilerin rayına girmeye başladığı bir dönemde, 2003 yılında Djindjic suikastı gerçeklemiştir ve Kosova savaşı ilişkileri yeniden eski seyrine çevirmiştir. Kosova Savaşı nedeniyle birçok devlet 1999'da NATO'nun Sırbistan'a yaptığı uluslararası müdahalesinde yer almıştır. Sırbistan'ın Kosova'nın statüsü hakkında geri adım atmaması, yani Kosova'yı tanımaması ve YUCM ile savaş suçluları konusunda işbirliği yapmaması bölgesel ilişkileri etkileyen en önemli meselelerdir.

Sırbistan, AB'nin Selanik Zirvesi'nden beri üzerinde hassasiyetle durduğu *ülkelerin kendi aralarındaki sorunları çözmeleri gerektiği* anlayışını ilerletmek için çabalamıştır. AB müktesebatının gereklerini yerine getirmek ve uyumlu bir süreç yaşamak için çabalamıştır. Komşularıyla olan sorunları çözmek için uğraşmıştır. Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna Hersek ve Kosova konusunda ilerleme kaydetmiştir. Kaydedilen ilerlemeler sınır sorunlarını çözmek konusunda yeterli gözükmemektedir. Sırbistan'ın Bosna Hersek, Karadağ, Hırvatistan ve Kosova ile sınır sorunları devam etmektedir. Son yıllardaki ilerleme raporlarında bu durum eleştirilmektedir.

Kosova, Tito yönetimindeki Yugoslavya'nın iki özerk bölgesinden biriydi. Tito'nun ölümüyle birlikte bağımsızlığını isteyen Kosova, Sırp'ların direnişiyle karşılaşmıştır. Bu direnişe 1999 yılında NATO müdahale etmiştir. Hem Kosova'daki Sırp ordusuna hem de Sırbistan'a operasyon düzenlemiştir. Böylelikle Sırp'lar Kosova'dan çekilmiş,

bölge BM kontrolüne geçmiştir. Bu süreçle birlikte Kosova bağımsız bir devlet olmak için çalışmıştır. 2000'lerin başında Sırlarla müzakere etmek isteyen Kosova, anlaşma için uygun ortamı bulamamıştır. Uluslararası toplumun desteğini alarak 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir.

2005 yılında başlayan İstikrar ve Ortak Süreci müzakereleri YUCM ile yetersiz işbirliğinden dolayı 2006 yılında durdurulmuştur. Sırbistan halkı tarafından Kosova'nın 2008 yılındaki bağımsızlığı Batı'nın suçu olarak görülmüştür. Aynı yıl hazırlanan yeni anayasada Kosova, Sırbistan'ın bir parçası olarak düzenlenmiştir. Bu durum Kosova konusunu çıkmaza sokmuştur. Günümüzde Sırbistan'ın Kosova'yı tanıması anayasa tarafından engellenerek yeniden düzenleme yapılması gerekir. YUCM ile yetersiz işbirliği, Sırbistan'ın üyelik sürecinde ekonomik ve teknik konulardaki işbirliğinin yavaşlamasına sebep olmuştur. Çünkü AB'nin birinci önceliği Sırbistan'daki savaş suçlularının yakalanması idi.

Yeni anayasa, Kosova konusunda sıkıntılar yaratırken Sırbistan Parlamentosu'nda önemli yeniliklere imza atılmıştır. Parlamentodaki milletvekili sayısı 250'ye indirilmiştir. Parlamento'nun şeffaf çalışması ve etkinliği konusunda maddeler eklenmiştir. Acil konularda parlamentonun hızlı çalışması hedeflenmiştir.¹⁸⁵

Kosova'nın bağımsızlığından sonra AB ile bir süre ilişkiler donmuştur. Sırbistan'daki halkın Batı'ya olan tepkisinin yanı sıra, AB içindeki ülkeler de Sırbistan konusunda fikir ayrılığına düşmüştür. 2008 yılında Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık koltuğunun Avrupa yanlısı Demokrat Parti (DS) tarafından doldurulmasıyla birlikte ilişkilerde karşılıklı uyumun arttığı görülmektedir.

AB, DS hükümetine olan güveni neticesinde koşulları tam karşılamasa da Sırbistan ile 29 Nisan 2008 tarihinde İstikrar ve Ortaklık Anlaşmasını (İOA) imzalamıştır. Çünkü AB; Sırbistan'ın YUCM ile tam işbirliği yapmasını koşulluluk ilkesi çerçevesinde istemiştir. Hollanda ve Belçika ise anlaşmanın uygulanmasına karşı çıkmıştır. Hollanda, Bosna Savaşı'ndaki suçlamalar ve genişleme sürecine olan şüphesi nedeniyle Sırbistan'ın İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nı onaylamak istememiştir. Ayrıca, AB Bakanlar Konsey'i SAA'nın onaylanması için Sırbistan'ın Lahey'deki Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile tam işbirliği

¹⁸⁵National Assembly of the Republic of Serbia, European Integrations Committee, <http://www.parlament.gov.rs/activities/european-integration/european-integration-committee.608.html> [29.04.2019].

yapmasını istemiştir. Bu nedenle Sırbistan, anlaşmayı tek taraflı olarak kabul etmiştir. Anlaşma; Cumhurbaşkanı Tadic tarafından zafer olarak nitelenirken, Başbakan Kustonica tarafından ise Sırbistan'ın çıkarlarına aykırı bulunmuştur.¹⁸⁶ Kosova konusu hem SAA'yı hem de üyelik başvurusunu engellemiştir. Diplomatik girişimlerle problem çözülmüş, böylelikle Sırbistan, AB üyelik başvurusunu 22 Aralık 2009 tarihinde yapmıştır. SAA ise ancak 1 Eylül 2013 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir. AB, 2009 yılında da Sırbistan Cumhuriyeti vatandaşlarına Şengen bölgesine vizesiz giriş hakkı tanımıştır.

Sırbistan 22 Aralık 2009'da üyelik başvurusu yaptığında Yugoslavya'nın dağılma sürecinde işlenen suçlar nedeniyle Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği yapmamıştır. Bu durum AB'nin en çok eleştirdiği konu olmuştur. AB YUCM ile işbirliğini müzakere sürecinin ön koşulu olarak sunmuştur. Müzakere sürecine başlanması için savaş suçlularının yakalanması konusunda hükümetin işbirliği yapmasını istemiştir.¹⁸⁷

Kosova'nın bağımsızlığından sonra Kosova'nın kuzeyinde yaşayan Sırlar, yeni devlet ile bütünleşmeyi reddederek Sırbistan hükümetlerine sadık kalmayı tercih etmişlerdir. Bu durum AB nezdinde hem devlet içinde hem de bölgesel bir sorun olarak değerlendirilmiştir. 2008 yılında Avrupa Ortaklığı (*European Partnership*) imzalanmış, Kosova ile yapıcı bir diyalog içinde olunması istenmiştir. Sırbistan 2010 yılında Uluslararası Adalet Divanı'na başvurarak, Kosova'nın bağımsızlığının uluslararası hukuka aykırı olduğunu kabul ettirmeye çalışmıştır. Uluslararası hukuku da ikna edemeyen Sırbistan, AB'nin teşvikiyle Kosova ile normalleşme sürecine gitmeyi tercih etmiştir.

Artık AB süreci Sırbistan için geri dönülmez bir süreçtir. Ayrıca Sırbistan Kosova konusunda da itibarını kaybetmek istememiştir. Ekonomik olarak zor durumda olan Sırbistan YUCM ile işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. Neticede, baskılara dayanamayan Sırbistan, 21 Ağustos 2008'de Radovan Karadžić'i, 26 Mayıs 2011'de Srebrenica katliamı sorumlusu Ratko Mladić'i, 5 Temmuz 2011'de Krajina katliamı

¹⁸⁶President: Signing SAA is state interest, **B92**, 16 Ocak 2008, https://www.b92.net/eng/comments.php?nav_id=46976 [23.12.2018], "DSS: EU deal signature, seal of Judas", **B92**, 29 Nisan 2008, https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2008&mm=04&dd=29&nav_id=49830 [23.12.2008].

¹⁸⁷Johannes Mikael Maki, "EU Enlargement Politics: Explaining the Development of Political Conditionality of 'Full Cooperation with the ICTY' towards Western Balkans", **Politicka Misao**, c.45, s.5, (2008): 49-52.

sorumlusu Goran Hadzić'i Lahey Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne teslim etmiştir.¹⁸⁸ Böylelikle YUCM ile işbirliği tamamlanmış ve AB üyelik süreci müzakereleri devam etmiştir. AB Komisyonu, 12 Ekim 2011 tarihinde Sırbistan'a aday ülke statüsü verilmesi için öneride bulunmuştur. Bu gelişmeler AB Komisyonu tarafından 2012 yılında yayınlan genişleme raporunda (*ilerleme raporunda*) olumlu karşılanmış, övgüyle bahsedilmiştir. Sırbistan, 1 Mart 2012 tarihinde aday ülke statüsü kazanmıştır. AB'nin Sırbistan için şartı; Kosova ile diyalog sürecinin başlatılması ve sorunun çözülmesidir.

Böylelikle, Belgrad-Priştine görüşmeleri 2011 yılında başlamıştır. 19 Nisan 2013 tarihinde de iki devlet arasında temel bir anlaşma (*Brüksel Anlaşması*) imzalanmıştır. 14 maddelik bu anlaşmaya göre; Kosova'nın kuzeyinde Sırların yoğun yaşadığı belediyelere geniş yetkiler tanınmış, Sırp Belediyeler Birliği'nin kurulmasına izin verilmiştir. Kosova'daki Sırların Kosova anayasası ve devlet kurumlarıyla uyumlu olması istenmiştir. İki ülke, birbirlerinin AB üyelik süreçlerini etkilemeyecekleri konusunda taahhütte bulunmuş, sürece zarar vermeyeceklerini kabul etmişlerdir.¹⁸⁹ Anlaşma AB tarafından övgüyle karşılanmış ve Sırbistan, 21 Ocak 2014 tarihinde AB ile müzakerelere başlayabilmiştir.

Brüksel Anlaşması iki ülkenin normalleşeceği ve sorunun çözüleceği yönündeki umutları artırmıştır. Brüksel Anlaşması kapsamında bazı ilerlemeler mevcuttur. Enerji ve telekomünikasyon konularında uzlaşma sağlanmıştır. Kosova'nın kendi araba plakasının olması ve ülkenin telefon kodu kullanması gibi teknik konularda ilerlemeler kaydedilmiştir. Sırp mahkemeleri ve polis teşkilatları konusunda ilerlemeler kaydedilmiş, Sırların Kosova devlet mekanizmalarına adapte olmaları sağlanmıştır.

Belgrad ve Priştine diyalog süreci; tapu ve kadastro kayıtlarının değiş tokuşu, üniversite diplomalarının karşılıklı tanınması, sınır yönetimi için işbirliği yapılması, Kosova'nın bölgesel kurum ve kuruluşlara dahil edilmesi gibi konularda anlaşma sağlanmasına yardımcı olmuştur. Sırbistan diyalog sürecine destek verdiğini kanıtlamak için; 3 Kasım 2013'te Kosova'da yapılan belediye seçimlerinde kuzeyde

¹⁸⁸ "Serbia arrests Goran Hadzic, the last Yugoslav war fugitive", **The Guardian**, 20 Temmuz 2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/jul/20/goran-hadzic-arrest-serbia-war> [11.04.2019].

¹⁸⁹ "Serbia and Kosovo sign historic agreement", **The Guardian**, 30 Nisan 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/apr/30/serbia-kosovo-historic-agreement-brussels> [15.07.2018].

yaşayan Sırp vatandaşların oy kullanmasını istemiştir. Buna rağmen Sırpların seçimlere katılım oranı (%22) düşüktür. Ayrıca, Sırp nüfusunun yoğun olduğu Mitrovica’da şiddet gösterileri olmuş, seçilmiş belediye başkanı yemin etmeyi reddetmiştir. Seçimler tekrarlanarak 23 Şubat’ta yeniden yapılmıştır. Bu olumsuzluklara rağmen Belgrad yönetiminin Kosovalı Sırpıların seçimlere katılım göstermeye teşvik etmesi önemli bir adımdır. Orta derecede başarılı bir süreç yönetimi gerçekleşmiştir.¹⁹⁰ Diyalog süreci, AB’nin çekici gücü (*pulling power*) bağlamında değerlendirilebilir. AB’nin üyelik havucu (*carrot*), Sırbistan’ın Kosova konusundaki yaklaşımını ılımlı hale getirmiş, güçlü bir teşvik olmuştur.¹⁹¹ Nihayetinde, AB sayesinde Kosova ile normalleşme sürecine girildiği ve YUCM ile işbirliği yapılarak birçok Sırp askerinin yargılanmasına vesile olunduğu görülmektedir. Bu gelişmeler bölgesel ilişkileri olumlu etkilemektedir.

Olumlu gelişmelerin yanı sıra Sırbistan, Kosova’nın bağımsızlığını halen kabul etmemektedir. Kosova, Sırbistan anayasasında özerk bir eyalet statüsündedir. Sorunların dondurularak ilerlenmesi bir süre sonra iki tarafı da germeye başlamıştır. 2016 yılı itibarıyla ilişkilerde gerileme başlamıştır. Kosova ile başlatılan normalleşme süreci yeterli görülmemektedir.

Bu süreç hassas dengeler üzerinden ilerlemektedir. En son 2018’de yayınlanan ilerleme raporlarında Sırbistan’ın AB üye devletleri ve bölge ülkeleriyle aktif bir işbirliği içinde olduğuna değinilmiştir. Yıllardır, Kosova ile diyalog sürecinin bölgesel ilişkilerin merkezinde olduğuna değinen komisyon, mevcut anlaşmaların uygulanması konusunda Sırbistan’ın daha fazla çaba sarfetmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kosova ile ilişkilerin normalleştiğine dair yasal bağlayıcılığı olan bir anlaşmanın imzalanması gerektiği önerilmektedir. Sürecin sadece diyalog vasıtasıyla yürütülemeyeceği AB ilerleme raporlarında da değinilmektedir.

Müzakereci iki taraf da birbirine güvenmemektedir. İki taraf da istemedikleri mevzularda taviz vermemektedir. Örneğin; Kosova ordusunu Sırbistan istememektedir, fakat Kosova, ordu kurma girişimlerine başlamıştır.¹⁹² Sırbistan,

¹⁹⁰Pavlos Koktsidis ve diğ., “The Western Balkan EU Accession Process and the Greek Presidency 2014”, 2014, <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/07/The-Western-Balkan-EU-accession-process-and-the-Greek-Presidency-2014-FINAL-29-July-2014-PDF.pdf> [03.02.2018], 23.

¹⁹¹ Economides, Ker-Lindsay, *age*, 1028.

¹⁹²“Serbia warns of military intervention as Kosovo votes to create army”, **TRT World**, 15 Aralık 2018, <https://www.trtworld.com/europe/serbia-warns-of-military-intervention-as-kosovo-votes-to-create-army-22498> [17.12.2018].

Kosova’da Sırp Belediyeler Birliği’nin kurulmasını istemektedir fakat Kosova bu girişimi özerklik doğuracağı düşüncesiyle istememektedir.¹⁹³ Trepça madenlerinin kullanım hakkı iki ülke arasındaki en önemli diğer problemlerdendir. Bu sorun nedeniyle defalarca meclis protesto edilmiştir. Örneğin; 2016 yılında Kosova’nın Trepça madenlerini kamulaştırma girişimi iki ülkenin diyalog sürecini etkilemiştir. Sırbistan, Kosova’daki Sırp milletvekillerinin meclisi boykot etmelerini desteklemiştir.¹⁹⁴ 2018 Ocak ayında Sırbistan ve Kosova arasında Brüksel’de diyalog görüşmeleri yapılırken Kosova’nın kuzeyinde Sırp politikacı Oliver Ivanoviç’in öldürülmesi iki ülkeyi masadan kaldırmıştır.¹⁹⁵ Peşi sıra gelen vergi sorunu, iki ülke arasındaki krizi körüklemiştir. Sırbistan Kosova’nın Sırp ürünlerine uygulamaya başladığı %100 vergi kotasını kaldırmasını istemektedir, fakat Kosova geri adım atmamaktadır.¹⁹⁶

Kosova’da 11 Haziran 2017 yılında kurulan hükümet Sırbistan’a güven vermemekte, Arnavutların çözümden yana olduğu konusunda şüpheleri artırmaktadır. Seçimlerden sonra ülkenin Başbakanı olan Ramush Haradinaj Sırbistan’ın savaş suçlusu olarak nitelendirdiği eski UÇK (Kosova Kurtuluş Ordusu) komutanlarından biridir. Haradinaj, Sırpların hoşuna gitmeyen milliyetçi söylemleriyle bilinen bir liderdir.

Bunların yanı sıra AB’nin üyelik sözleri inandırıcı gelmemektedir. Bu tür nedenlerle diyalog süreci sürekli kesintiye uğramaktadır. Sırbistan, Kosova sorununun çözümü konusunda AB dışında Rusya, Çin, ABD gibi diğer ülkelerin de yardımının gerekli olduğunu düşünmektedir.¹⁹⁷

5.2.1.1.2 Arnavutluk ile İlişkiler

Sırbistan ile Arnavutluk arasındaki ilişkiler Kosova meselesiyle paralel ilerlemektedir. 2014 yılında Arnavutluk Başbakanı Edi Rama, 68 yıl sonra Sırbistan’ı

¹⁹³“Normalising Ties Essential, EU Tells Serbia, Kosovo”, **Balkaninsight**, 27 Haziran 2018, <https://balkaninsight.com/2018/06/27/normalisation-between-serbia-and-kosovo-essential-eu-warns-06-27-2018/> [12.09.2018].

¹⁹⁴ “Kosova’da Trepça Madeni Kamulaştırıldı”, <https://www.haberler.com/kosova-da-trepca-madeni-kamulastirildi-8839549-haberi/> [15.02.2019].

¹⁹⁵“Kosovalı Sırp politikacı Ivanoviç öldürüldü”, **DW**, 16 Ocak 2018, <https://www.dw.com/tr/kosoval%C4%B1-s%C4%B1rp-politikac%C4%B1-ivanovi%C3%A7-%C3%B6ld%C3%BCr%C3%BCld%C3%BC/a-42167742> [15.12.2018].

¹⁹⁶“Serbia warns Kosovo against escalation in tariff row”, **DW**, 22 Kasım 2018, <https://www.dw.com/en/serbia-warns-kosovo-against-escalation-in-tariff-row/a-46413744> [12.01.2019].

¹⁹⁷“Serbia’s Vučić Says No Recognition Of Kosovo Unless Belgrade Gets Something Too”, [https://www.rferl.org/a/serbia-s-Vučić-says-no-recognition-of-kosovo-unless-belgrade-gets-something-too/29803920.html](https://www.rferl.org/a/serbia-s-Vu%C4%B1%C4%B7-says-no-recognition-of-kosovo-unless-belgrade-gets-something-too/29803920.html) [14.03.2019].

ziyaret eden ilk Başbakan olmuştur. Bu ziyarette Edi Rama; Uluslararası Adalet Divanı'nın onayladığı bağımsızlığın Sırbistan tarafından reddedilmesinin ahlaki olmadığını, bu nedenle Kosova'nın Sırbistan tarafından tanınmasını ifade etmiştir.¹⁹⁸

Kosova ile müzakerelerin kolaylaştırılması için başlatılan Sırbistan-Arnavutluk görüşmeleri, ilerleme raporlarında övgüyle bahsedilen konular arasındadır. Kosova sayesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştiği ve altyapı projelerinde işbirliği yapıldığına dikkat çekilmiştir.

AB, iki ülke ilişkilerinin Kosova sorununun çözümüne yardımcı olacağını düşünmektedir. Fakat Kosovalı Arnavutlar, Arnavutluk'taki Edi Rama yönetiminin Sırbistan ile görüşmelerinde, Kosova konusunu gündeme getirmediğini düşünmektedir. İki ülke ilişkilerinin gelişmesinin sebebi, her iki ülkenin Kosova konusunda birbirlerinin görüşlerine saygı duyup, ilişkilere ekonomik ve bölgesel kalkınma çerçevesinde bakmalarıdır. Fakat iş ilişkisini aşan etnik konularda iki ülke de AB'ni tedirgin etmektedir.

Etnik konularda iki ülkedeki hassasiyetler bölgesel istikrarı bozma tehlikesi yaratmaktadır. 2014 yılında Avrupa futbol şampiyonası elemelerinde karşı karşıya gelen Arnavutluk ve Sırbistan maçında sahanın ortasında uzaktan kumandalı uçan bir araçla dolaşan Büyük Arnavutluk bayrağı, iki ülkeyi krize sokmuştur. Sırbistan medyası zaman zaman bu olayı hatırlatarak Arnavutlara güvenilmeyeceğini ve Sırbistan'ın savaşa hazır olması gerektiğini yazmaktadır.¹⁹⁹ Çoğu zaman Sırp siyasetçiler Arnavutlara güvenilmemesi gerektiğini tekrarlar. Arnavut siyasetçilerinin genişleme amacı güttüğü bu nedenle Avrupa için bir tehdit oldukları ifade edilir.²⁰⁰ Örneğin; Arnavutluk'un Kosova ile ilişkileri geliştirici bazı hamleleri Sırbistan tarafından "Büyük Arnavutluk" projesinin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Örneğin; Arnavutluk ve Kosova arasında sınır geçişlerinde çifte kontrollerin kaldırılmasına karar verildi. Uygulamaya göre; iki ülkenin sınır polisleri tek kontrol noktasıyla ortaklaşa kontrol gerçekleştirecektir. Böylelikle iki ülke arasındaki serbest

¹⁹⁸"Serbia-Albania row over Kosovo mars historic Rama visit", **BBC**, 10 Kasım 2014, <https://www.bbc.com/news/world-europe-29985048> [13.12.2018].

¹⁹⁹"War Threats' Dominate Serbian Front Pages", **Balkaninsight**, 27 Nisan 2017, <https://balkaninsight.com/2017/04/27/media-war-mongering-useful-only-for-internal-usage-in-balkans-04-26-2017/> [12.05.2018].

²⁰⁰"Serbian FM: Albanian politicians are the main threat to Europe and the Balkans", **Euractiv**, 10 Mayıs 2017, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/serbian-fm-albanian-politicians-are-the-main-threat-to-europe-and-the-balkans/> [13.02.2019].

dolaşımın artırılması sağlanacaktır. Bu uygulama Sırbistan tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş, Sırp medyası Arnavutluk ve Kosova'nın birleştiğini yazmıştır.²⁰¹

5.2.1.1.3 Hırvatistan ile İlişkiler

Sırbistan 2014 yılında AB üyelik müzakerelerine başlamıştır. Müzakerelerde, bölgesel sorunlar Sırbistan'ın temel meselelerinden biri olmuştur. Hırvatistan ve Sırbistan'ın ilişkileri Kosovo konusu kadar karmaşık gözükmemektedir. İki ülke tarihsel olarak birçok defa kriz yaşamıştır. Sırbistan ve Hırvatistan ilişkilerinin istikrarlı olması AB tarafından önemlidir. Çünkü bu iki ülke arasındaki herhangi bir sorun bölgedeki dengeleri değiştirebilir.²⁰²

Hırvatistan, 2013 yılında AB üyesi olmasının verdiği imkan ile Sırbistan'ın üyelik sürecini yavaşlatmaktadır. Örneğin; 2013 yılında AB'ye üye olan Hırvatistan, Sırbistan'ın 23. ve 24.fasıllarını açmasını veto etmiştir. Veto etmesindeki temel gerekçeler; Sırbistan'daki Hırvatların haklarının suiistimal edilmesi, Lahey'deki Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile yeterli işbirliğinin yapılmamasıdır. Diplomatik girişimler sonucunda ikili ilişkiler yumuşatılmış, böylece Sırbistan 18 Temmuz 2016 tarihinde 23 ve 24.fasılları açabilmiştir.²⁰³

İki ülke arasında 1991 ve 1995 yılları arasında yaşanan savaşın ürettiği sorunlar henüz çözülmüş değildir. İki ülke de savaş sırasında kendi milletlerine soykırım yapıldığını iddia etmektedir. İki ülke de kendilerine maddi tazminatın ödenmesini ve savaş zayıatlarının giderilmesini istemektedir. Çözülememiş sorunlar Sırbistan'ın AB üyeliğini engellediği gibi Hırvatistan'ın da birlik içindeki ülkeler tarafından uyarılmasına sebep olmaktadır. Örneğin; Sırbistan Savunma Bakanı Alexander Vulin'in Hırvatistan'a girişleri yasaklanmıştır. Bunun nedeni Vulin'in İkinci Dünya Savaşı'nda ölen Sırp'ları anmak için Jasenovac'a gidecek olmasıdır.²⁰⁴ Sırbistan'da

²⁰¹ "Serbia unnerved by Albanian talk of union with Kosovo", Euractiv, 20 Nisan 2017, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/serbia-unnerved-by-albanian-threat-of-union-with-kosovo/> [20.04.2019].

²⁰² "Sırbistan ve Hırvatistan liderleri anlaşmazlıkları gidermeye çalışıyor", Euronews, 12 Şubat 2018, <https://tr.euronews.com/2018/02/12/s-rbistan-ve-h-rvatistan-liderleri-anlasmazl-klar-gidermeye-cal-s-yor> [10.02.2019].

²⁰³ "What awaits us in Chapters 23 and 24?", European Western Balkans, 13 Ağustos 2016, <https://trackingenlargement.wordpress.com/2016/08/13/what-awaits-us-in-chapters-23-and-24/> [22.01.2019].

²⁰⁴ "Serbia Bans Croatian Minister Over Vulin Veto", Balkaninsight, 26 Nisan 2018, <https://balkaninsight.com/2018/04/26/serbia-bans-croatian-minister-in-retaliation-for-vulin-04-26-2018/> [17.01.2019].

siyaset yapmaya devam eden Vojislav Šešelji'nin aşırı milliyetçi söylemleri ve tavırları da iki ülke arasında zaman zaman sıkıntılara sebep olmaktadır.²⁰⁵

Balkanlarda 2014 yılı itibariyle hissedile mülteci krizi de Hırvatistan ve Sırbistan ilişkilerini olumsuz etkileyen gelişmelerdir. Hırvatistan, Sırbistan'dan gelen sığınmacı akışını önleyebilmek için sınır kapılarını kapatmıştı. Sırbistan'dan da buna misilleme olarak nakliyat ürünlerinin geçişine yasaklar getirilmiştir.²⁰⁶

Görüldüğü gibi Hırvatistan, Kosova, Arnavutluk gibi bölgesel ilişkiler Sırbistan'ın müzakere sürecindeki ilerlemelerini zaman zaman sekteye uğratmıştır. Hırvatistan dahil bölge ülkeleriyle ufak çaplı problemlerin dikkatle takip edildiğini bildiren AB Komisyonu, 2016 yılı ilerleme raporlarında yine de Sırbistan'ın bölgedeki yapıcı rolünden övgüyle bahsedilmiştir.²⁰⁷ 2018 yılındaki ilerleme raporlarında Kosova ile yaşanan krizler dolayısıyla Sırbistan'ın bölgedeki rolünden daha temkinli bahsedilmiştir.²⁰⁸

5.2.1.2 Siyasi Kriterler ve Hukukun Üstünlüğü

5.2.1.2.1. Demokratik Kurumların İşleyişi ve Kamu Yönetimi

5.2.1.2.1.1. Kamu Yönetimi

2000'li yıllarda Sırbistan'da en önemli sorunlardan biri devlet kadrolarındaki kişilerin tasfiyesi olmuştur. Yugoslavya'da hükümetin merkezi Sırbistan olduğundan bu dönemden kalan ve ayrıca Yugoslavya dağıldıktan sonra Sırbistan'daki Milošević hükümetinin yerleştirdiği kamu görevlileri Avrupa yanlısı hükümetlerce zaman zaman tasfiye edilmiş, bazen de edilmemiştir. Bazı önemli görevlerdeki isimler, kamudaki görevlerine devam etmişlerdir. Örneğin; Koštunica döneminde, Milošević'e sadakatleriyle bilinen Genel Kurmay Başkanı ve Gizli Servis Başkanı görevlerinden atılmamıştır. Bu durum, kurulan ilk Avrupa yanlısı hükümet olan Koštunica ve Djindjić birlikteliğini (DOS müttefikliğini) sıkıntıya sokan

²⁰⁵“Hırvatistan ile Sırbistan arasında "Seselj" gerilimi”, Güneş, 18 Nisan 2018, <http://www.gunes.com/dunya/hirvatistan-ile-sirbistan-arasinda-seselj-gerilimi-867899> [12.08.2018].

²⁰⁶ “Slovenia, Croatia close borders to migrants”, Politico, 3 Eylül 2016, <https://www.politico.eu/article/slovenia-croatia-close-borders-to-migrants-refugees-serbia-macedonia-eu-deal-turkey/> [07.05.2019].

²⁰⁷“What awaits us in Chapters 23 and 24?” European Western Balkans, <https://trackingenlargement.wordpress.com/2016/08/13/what-awaits-us-in-chapters-23-and-24/> [22.01.2019].

²⁰⁸ “Serbia 2018 Report”, European Commission, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-serbia-report.pdf> [01.05.2019].

sebeplerdendir. Koştunitsa'ya göre; Milošević taraftarlarının işlerinden atılması, toplum tabanında iktidara yönelik endişeli girişimlere neden olabilir, iç çatışmaya mahal verebilirdi. Djindjić'e göre ise; Sırbistan eski kodlarından bir an önce kurtulmalıydı.

İlerleme raporlarında kamu hukuku konusunda da ilerlemenin sağlanması istenmiştir. Ocak 2014'te mecliste Kamu Yönetimi Reformu Stratejisinin (Strategy for Public Administration Reform) kabul edilmesi övgüyle bahsedilen konular arasındadır.²⁰⁹ Fakat yıllardır, bunun dışında bir ilerlemenin sağlanamadığına dikkat çekilmektedir. Bu stratejinin temel esasları şu şekildedir: 1) Kamu yönetimi altyapısı örgütsel ve işlevsel olarak geliştirilmelidir. 2) İnsan kaynakları yönetimi geliştirilmelidir. Liyakate dayalı memur sisteminin geliştirilmesi gereklidir. 3) İş ortamının iyileştirilmesi, kamu hizmetinin kalitesi açısından önemlidir. 4) Kamu maliyesi yönetiminin iyileştirilmesi, profesyonelleştirilmesi gereklidir. 5) Kamu yönetiminde şeffaflık, dürüstlük ve hesap verilebilirliğin güçlendirilmesi gereklidir. Bu esasların yerine getirilmesi için 2014 – 2016 yılları için Eylem Planı yürürlüğe girmiş, uygulamada pek ilerleme kat edilememiştir.

Sırbistan'da, belirli bir topluluğa bağlılık (particularism) henüz çözülememiştir. Bu sorunun yansımaları kamusal alanlarda görülmektedir. Ülkede hemşericilik (*nepotism*), kayırmacılık (*clientelism*), korumacılık (*protectionism*) gibi meseleler en çok eleştirilen konulardır. Siyasi partiler, ülkedeki birçok sektöre nüfuz ettiğinden, günümüzde hala iş sahibi olmak için parti üyeliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Seçmenlere ve parti çevrelerine, iş imkanları oluşturmak konusunda sözler verilmektedir. Bu sorun kamu sektörüyle sınırlı kalmamış, özel sektöre de sıçramıştır.

Bir diğer önemli sorun; kamu görevinin kötüye kullanılmasıdır (*misuse of public office*). Seçim zamanlarında bu soruna sıkça rastlanmaktadır. Çünkü seçim kampanyaları sırasında kamu görevlilerinin veyahut siyaset çevrelerinin politik görünürlük ve takdir kazanmak için kamu hizmetini kötüye kullandıklarına sıkça rastlanmaktadır.

²⁰⁹ "Coalition prEUgovor Report on Progress of Serbia in Chapters 23 and 24" PrEUgovor, Mayıs 2014, <http://preugovor.org/Alarm-Reports/1196/Coalition-prEUgovor-Report-on-Progress-of-Serbia.shtml> [11.02.2019], 12.

Kamu kaynaklarının kötüye kullanılmasına genelde şu alanlarda rastlanmaktadır:²¹⁰

- istihdam vaadi,
- istihdam kaybetme tehdidi,
- yöneticilerin listeler oluşturarak, çalışanların oy kullanma niyetlerini ölçmesi,
- ihalelerin siyasi müttefiklere dağıtılması,
- kamu kurumunun seçim kampanyası sırasında tanıtım amaçlı olarak kullanılması,
- belirli gruplar için sosyal yardım ya da refah vaadi,
- medya sektörünün kontrol altına alınması, özellikle devlet kanallarındaki reklam yayın sürelerinde adil paylaşımın yapılmaması,
- seçim dönemi kamu personel alımlarının pazarlama ve anketler konusunda kullanılması,
- seçim kampanyaları sırasında devlet kurumlarında halka açık etkinliklerin yapılması.

Sırbistan’da devlet kurumlarının politik elitler tarafından ele geçirilmesi en önemli kamusal sorunlardandır. Politik elitlerin en fazla müdahalede bulunduğu alanlar; kanun yaptırımı (*law enforcement*), hukuk sistemi (*judicial system*), medya ve kamu ihaleleri ve alımlarıdır (*public procurement*).

2000’li yıllardan beri; kamu kaynaklarının çalışanlar ve siyasi elit tarafından kötüye kullanılması önemli bir sorundur. Bu konu; yolsuzluk başlığı altında irdelenmektedir. Seçimlerde, siyasi örgütler seçim kampanyalarının maliyetlerini gerekli kurumlara iletmemektedir. Kamu ihalelerinin ve özel ihalelerin ayrıntıları paylaşılmamaktadır. Mali yönetimde kurumsallaşma yeterli değildir. Bu sorunlarla mücadele edebilmek için AB 2013 yılında Yolsuzlukla Mücadele Ajansı kurmuştur. Bu ajansa, siyasi partilerin ve kişilerin yanlış bilgiler ve rakamlar verdiğinden bahsedilmektedir. İlerleme raporlarında yolsuzlukla mücadele konusunda kurumlar arası işbirliklerin olması gerektiğinden bahsedilmektedir. 2015, 2016, 2018 yıllarındaki İlerleme

²¹⁰Jovana Marović, Tena Prelec, Marko Kmezić, “Strengthening the Rule of Law in the Western Balkans: Call for a Revolution against Particularism”, BiEPAG, <https://biepag.eu/wp-content/uploads/2019/01/Strengthening-the-Rule-of-Law.pdf> [23.07.2018], 32.

Raporlarında; kamu yönetimi reformlarında yolsuzlukla mücadele konusu işlenmiş, adımlar atılması istenmiştir.²¹¹

Sırbistan’da hükümetlerinde anlaşılamadığı konulardan biri olan özelleştirmeler, kamusal bir problem olmaya devam etmektedir. Birçok devlet şirketi şeffaf olmayan süreçler sonucunda satılmıştır. 2018 ilerleme raporlarında özelleştirmeler konusunda devletin net bir tavrının olmadığına dikkat çekilmektedir. Yabancı yatırımcılarla yapılan anlaşmalar ve kontratlar kamuoyu ile açıkça paylaşılmaktadır. Örneğin; Air Serbia’nın satışı hala tartışılmaktadır. Air Serbia’nın satış süreci hakkında şaibeler olduğu gibi, devlet memurluğu kanununa aykırı olarak işten çıkarmalar yapılmıştır.²¹²

Sırbistan, AB nezdindeki yetersizliklere rağmen kamu yönetimi alanında diğer Batı Balkan ülkelerinden öndedir. Kamu yönetimi alanındaki reformlar incelendiğinde Sırbistan birinci sırada yer almaktadır. Bu konuda yıllardır aynı seviyede kaldığı Karadağ’ı da geçmiştir.

AB, Sırbistan’da kamu görevlilerinin malvarlıklarının beyanı konusuna hassasiyetle yaklaşmaktadır. Bu konuda yargının verimli çalıştığını düşünmemektedir. Örneğin; 2013 yılında, kamu görevlilerinin mal varlıklarının beyan edilmesi ve gelirlerinin kontrolü için 450’nin üzerinde dava açılmıştır. Ancak davaların çoğunda kamu görevlilerinin yetersiz bilgi paylaşımı dikkat çekmiştir.

2012 yılı itibariyle, sivil toplumun etkinliği, yasama organının faaliyetlerinin gözden geçirilmesi, vergilendirme, seçim sistemi ve siyasi partiler kanunu, ifade özgürlüğü gibi konularda ilerleme kaydedilmemiştir. Fakat ilerleme raporlarında siyasi iradenin istekli olduğu alanlarda halkın sürece dahil olması kısıtlı görülmüş ve eleştirilmiştir.

5.2.1.2.1.2 Demokrasi

Demokrasi, genel ve basit ifadeyle halkın kendi kendini yönetebilme becerisidir. Demokrasilerde seçimler aracılığıyla siyasi partilerin, devlet erkleri tarafından adil paylaştırılan imkanlarla birlikte rekabet edebilmesi gerekmektedir. Ayrıca yönetici elitin toplumun istek ve ihtiyaçlarına cevap vermesi esastır. Ayrıca toplumun

²¹¹ “Coalition prEUgovor Report on Progress of Serbia in Chapters 23 and 24” PrEUgovor, Mayıs 2014, <http://preugovor.org/Alarm-Reports/1196/Coalition-prEUgovor-Report-on-Progress-of-Serbia.shtml> [11.02.2019], 11.

²¹² “Coalition prEUgovor Report on Progress of Serbia in Chapters 23 and 24” PrEUgovor, Mayıs 2014, <http://preugovor.org/Alarm-Reports/1196/Coalition-prEUgovor-Report-on-Progress-of-Serbia.shtml> [11.02.2019], 12.

çıkarlarını ve temel haklarını koruması beklenmektedir. Son yıllarda dünya siyasetinde otoriter rejimlerin yükselişe geçtiği demokratik sistemler ayyuka çıkmaktadır. Sırbistan’da bunlardan biridir. Bu tarz ülkeler liberal olmayan demokrasiler olarak adlandırılmaktadır.²¹³ Sırbistan, otoriter bir yönetim anlayışıyla liberal demokrasi anlayışından uzaklaşan fakat demokratik sisteme sahip bir ülkedir. AB tarafından hem eleştirilmekte hem de desteklenmektedir. Bu nedenle Sırbistan son yıllarda istikrarlı-otokrasi (*stabilocracy*) olarak açıklanmaktadır. Yani, AB gibi dış ülkeler tarafından ülkedeki istikrarın devam etmesi için desteklenen fakat iç meselelerde müdahale edilemeyen, esnek bırakılan ve neticede otoriterleşmeye başlayan eğilimlerdir.²¹⁴

Belgrad yönetimlerinin en fazla zorlandığı konular; demokratik konsolidasyonun sağlanamaması ve müzakere süreci boyunca temel özgürlükler alanında geriye gidişlerin yaşanmasıdır. Sırbistan için son yıllarda yayınlanan ilerleme raporlarında ifade özgürlüğü konusunda siyasi müdahalenin olması, yasaların eşitsiz uygulanması eleştirilmektedir.

Demokrasi sorunu ve bu sorunun yönetim kanallarını etkilemesi en önemli sorunlardandır. Sırbistan’da dahil Batı Balkan ülkeleri demokratik değerlerde yavaş yavaş geriye gitmektedir. Freedom House’ın 2016 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, demokrasi Batı Balkanlarda 6 yıl gerilemiştir. Araştırmaya göre 2016’nın yılında verilen demokrasi puanı 2004 yılında verilen demokrasi puanı ile eşitlenmiştir. Batı Balkanların geneli 2008 yılında en iyi demokrasi puanını alırken, 2016 yılında en kötü demokrasi puanını almıştır.²¹⁵

5.2.1.2.2. Hukukun Üstünlüğü ve Temel Haklar

5.2.1.2.2.1. Yargı ve Temel Haklar

Slobodan Milošević iktidarının yarattığı yıkımlar dolayısıyla uzun süre AB tarafından izole edilen Sırbistan, ancak ilerlemeci hükümetlerle kendini toparlayabilmiştir. Milošević iktidarı döneminde Sırbistan, YUCM’i tanımamıştır. Milošević sonrası dönemde de uluslararası baskılara dayanamamıştır, gerekli yasal

²¹³ Fareed Zakaria, “The Rise of Illiberal Democracy”, **Foreign Affairs**, c.76, s.6, (1997): 22-43.

²¹⁴ “How Aleksandar Vučić Became Europe’s Favorite Autocrat”, Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2018/03/09/how-aleksandar-vucic-became-europes-favorite-autocrat/> [02.01.2019].

²¹⁵ “Nations in Transit 2016”, Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2016> [23.12.2018].

düzenlemeleri yapmıştır. YUCM, Slobodan Milošević ve Ratko Mladić gibi savaş suçlusu olduğu düşünülen üst düzey askerlerin mahkemeye teslimini istemiştir. Bu teslim süreci kamuoyu korkusu ve milli mitler nedeniyle yeni hükümetleri de zorlamıştır. Halk, Batı'nın Sırbistan'a olan müdahalelerinden dolayı YUCM'e güvenmemektedir.²¹⁶

Neticede, AB üyelik sürecinin geri dönülmezliği, ekonomik sıkıntılar ve Kosova konusunda Batı dünyası ikna etme çabaları, Sırbistan'ı YUCM ile işbirliğine zorlamıştır. Sırbistan, YUCM ile işbirliği yaparak uluslararası imajını düzeltmek istemiştir. 2008'de Radovan Karadžić, 2011'de Ratko Mladić, 2011'de Goran Hadzić Lahey Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne teslim edilmiştir.²¹⁷ Böylelikle AB üyelik süreci hukuk konusundaki reformlar, savaş suçlularının teker teker YUCM'ne teslimi ile gelişme göstermiştir.

Sırbistan'ın yargı konusundaki reformları ara ara kesintiye uğrasa da 2001 yılında başlamıştır. Sırbistan Avrupa Entegrasyon Ofisi'nin yargı konusundaki reform sürecine desteği önemlidir. Sırbistan, 2006 yılında Ulusal Yargı Reformu Stratejisi belirlemiştir. Bu stratejiye göre yargının bağımsızlığı, şeffaf olması, hesap verilebilirliğinin yüksek olması ve etkili olması amaçlanmıştır. Mevcut hukuk sisteminin AB ile uyumlu hale getirilmesi için çabalanmıştır.²¹⁸ Sırbistan'ın AB ile hukuki uyum süreci 2006 yılında düzenlenen yeni anayasa ile hızlanmıştır. Böylelikle Sırbistan Milošević'in izlerinden kurtulmaya başlamıştır.

2012'de SNS iktidarının göreve gelmesiyle yargı reformları hızla ilerlemiştir. 2012 yılı itibariyle Sırbistan'da bağımsız yargı konusunda önemli adımlar atılmıştır. Fakat halen daha istenilen seviyede ilerleme kaydedilmemiştir.²¹⁹ AB, Sırbistan'ın açılan fasılları için gözlem raporları yayınlamaktadır. Yargı bağımsızlığı konusunda olumsuz görüşler mevcuttur.²²⁰

²¹⁶Marko Stojic, "Between Europhobia and Europhilia: Party and popular attitudes towards membership of the European union in Serbia and Croatia", **Perspectives on European Politics and Society**, c.7, s.3, (2006): 312-335.

²¹⁷"Serbia arrests Goran Hadzic, the last Yugoslav war fugitive", **The Guardian**, <https://www.theguardian.com/world/2011/jul/20/goran-hadzic-arrest-serbia-war> [15.08.2018].

²¹⁸ National Program for Integration of the Republic of Serbia into the European Union (NPI), <http://www.mei.gov.rs/eng/information/questions-and-answers/national-program-for-integration-of-the-republic-of-serbia-into-the-european-union-npi/> [12.07.2018].

²¹⁹ Jasmina Guberinic, "Batı Balkanların Entegrasyonunun Karşılaştırmalı Analizi: Karadağ Ve Sırbistan Örnekleri", (Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2015), 98.

²²⁰ Marina Matic Boskovic, "The Constitutional Reform of Serbian Judiciary" Belgrade Centre for Security Policy,

2012 yılı itibariyle hakimler ve savcıların seçim süreci, yargı sisteminin etkililiği, Yargıtay ve savcıların yetkilerinin sınırları, mahkeme sayılarının düşürülmesi gibi konularda kanunlarda değişiklikler yapılmıştır.

2014 yılında AB'nin hakimler ve savcılar için oluşturduğu değerlendirme kurallarını kabul etmiştir. Hakim ve savcılarının eğitimi için girişimlere başlanmıştır. Hakim ve yargıçların iş ahlaklarını profesyonelleştirmesi istenmiştir. 2018 yılında yayınlanan raporda hala bu konu tartışılmış, Hakim ve savcılarının mesleki performansını değerlendirmek için bazı mekanizmaların kabul edildiğine dikkat çekilmiştir. Siyasetteki değişimlere göre görevden alınan mahkeme başkanları, kalıcı olarak atanmaya başlamıştır.²²¹ Böylelikle iç siyasetteki değişimlerin yargılama sürecini etkilemesi engellenmek istenmiştir.

Hakim ve yargıçlara yönelik suçlamaların nedenlerinin araştırılması ve azaltılması istenmiştir. Örneğin; 2013 yılında Hakimlere yönelik disiplin suçlamalarının sayısı 540'tır. 2014 yılında 24 savcıya disiplin suçu verilmiştir. AB, hakim ve savcılarının tam hesap verilebilirliğini sağlamak, şeffaflığı artırmak istenmiştir. Bunu disipline etmek için bazı düzenlemeler yapılmasını ve kurallar koyulmasını öngörmüştür. 2013, 2015, 2016, 2017 ve 2018 yılları ilerleme raporlarında; hakimler ve savcılarının siyasetten etkilenmemesi, şeffaf bir şekilde işlerini yapabilmeleri için anayasal güvencenin gerekli olduğu söylenmiştir. Ocak 2018'de nu konuda gelişmeler olmuştur. Ocak 2018'de Anayasa'nın yargı kısmında değişiklikler için taslak hazırlanmış ve Venedik komisyonuna gönderilmeden önce kamuoyunun tartışmasına açılmıştır. Sırbistan, 2017 yılından beri AB'ne anayasal değişikliklerin yapılacağına dair sözler vermektedir. Fakat değişiklikler yapılmamıştır. Sırbistan eski başbakanı ve günümüzdeki Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić, anayasal değişiklik için toplumun genelinde uzlaşma sağlanması gerektiğini söylemektedir.²²² Sırbistan anayasal değişikliğin Kosova'nın statüsü konusunda şaibeler yaratacağını düşünmektedir. AB ise Venedik Komisyonu'na uygun bir yargı anlayışıyla Sırbistan'ın anayasasının düzenlenmesini AB üyelik sürecinin temel şartlarından biri

http://www.bezbednost.org/upload/document/constitutional_reform_of_serbian_judiciary.pdf [01.05.2019].

²²¹“Serbia Progress Report”, European Commission, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20140108-serbia-progress-report_en.pdf [15.12.2018], 2.

²²² “Serbia’s Vučić Sparks Intrigue over Constitution Changes”, Balkaninsight, 11 Ağustos 2017, <https://balkaninsight.com/2017/08/11/Vucic-raises-questions-on-serbian-constitutional-amendments-08-10-2017/> [14.08.2018].

olarak görmektedir. Sırbistan'ın anayasal değişiklikle diğer ülkelere örnek teşkil edeceği umulmaktadır. Ayrıca AB, yıllardır, yargı ve adalet konusunda bölgesel işbirliğinin gelişmesi istenmiştir.

Sırbistan, yargının verimliliği konusunda çokça eleştirilmiştir. Örneğin; 2014 yılı ilerleme raporlarında, yargı bütçesinin 269 milyon Euro olduğu fakat verimli kullanılmadığı ifade edilmiştir.²²³ Yargının yavaş işlemesi de bir diğer eleştiri konusudur. Birikmiş davalar çok fazladır. Mahkemelerdeki davaların sayısı hala endişe vermektedir. Örneğin; 2013 yılı sonunda mahkemelerde bulunan dava sayısı 3 milyona yakındır. 2014 yılı ilerleme raporunda; Aralık 2013'te Yüksek Temyiz Mahkemesi'nin birikmiş davaları azaltmak için bir program hazırlamasından övgüyle bahsedilmiştir.

Yargı ve hukuk alanındaki en önemli problemlerden bir diğeri de insan kaynağındaki yetersizliklerdir. Reformlarla yargı ve hukuk alanına politik ve ekonomik destekler sağlansa da iş yükü henüz azaltılamamıştır. Yargı ve hukuk kapasite yetersizliğinden dolayı gerekli aşamaları geçememiştir. 2018 yılında yayınlanan ilerleme raporunda ancak "bir miktar hazırlığın" (some level of preperation) olduğundan bahsedilmiştir.

Uyuşmazlık ve arabuluculuk konusundaki ilk gelişmeler 2014 yılında yaşanmıştır. Bu alanda kanun çıkarılmıştır fakat yürürlüğe girmemiştir.

5.2.1.2.2.2 Yolsuzluk ve Organize Suçlarla Mücadele

2016 yılı itibariyle yolsuzlukla mücadele alanında cezai yaptırımlar konusunda adımlar atılmıştır. Örneğin; ceza kanununda ekonomik suçlar bölümünde yapılan değişiklikle; yolsuzluk, organize suç ve terörle mücadele konularındaki yaptırımlar sağlamlaştırılmış, suç gelirlerinin ele geçirilmesi ve müsadere edilmesi konusunda ilerlemeler kaydedilmiştir. Yolsuzlukla Mücadele Dairesi'nin daha etkin ve işlevsel olması istenmiştir. AB ilerleme raporlarına göre yolsuzluk ülkede ciddi problem olmaya devam etmektedir. 2013 ve 2018 yıllarını kapsayan Yolsuzlukla Mücadele Stratejisi ve Eylem Planı oluşturulmuş fakat hükümetin yeterli iradesiyle karşılaşılmamıştır. ²²⁴ İlerleme raporlarında bahsedilen diğer bir mesele; yargı

²²³“Serbia Progress Report”, European Commission, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20140108-serbia-progress-report_en.pdf [15.12.2018], 70.

²²⁴ “Coalition prEUgovor Report on Progress of Serbia in Chapters 23 and 24” PrEUgovor, Mayıs 2014, <http://preugovor.org/Alarm-Reports/1196/Coalition-prEUgovor-Report-on-Progress-of-Serbia.shtml> [11.02.2019], 11.

makamlarının yolsuzluk davalarını tarafsız ve bağımsız bir şekilde araştırabileceklerini ve yargılayabileceklerini kanıtlamak zorunda olmasıdır.

Transparency International Sırbistan yetkilisinin 2018 yılında yaptığı bir çalışmada yolsuzluk meselesi Sırbistan'ı boğmaktadır. Politik çıkarların yolsuzlukla mücadeleyi olumsuz etkilediğini dile getirmiştir.²²⁵

Organize suçlarla mücadele konusunda Sırbistan'ın yargı ve hukuk sistemine görevler düşmektedir. Son yayınlanan ilerleme raporunda organize suçlarla mücadele alanında bir miktar hazırlığın olduğu belirtilse de, hala çözülememiş konular arasındadır. Organize suçlarla mücadele alanında son yıllarda; İçişleri Bakanlığı ve polis teşkilatlarının insan kaynaklarında iyileştirmeler yapılmıştır. Ayrıca, Savcılık Organize Suç Ofisi ve Savcılık Siber Suç Ofisi'nde operasyonel kapasite geliştirilmiştir. 2018 yılında; insan ticaretinin önlenmesi ve mücadele edilmesi alanında yeni bir strateji ve eylem planı benimsenmiştir. Bu plana göre; İnsan Ticareti ile Mücadele Ulusal Koordinatörü görevlendirilmiştir. Organize suçlar kapsamına giren kara para aklamanın önlenmesi konusunda da yeni bir kanun kabul edilmiştir. Yasal düzenlemeleri içeren FAFT (The Financial Action Task Force) Eylem Planının uygulanması gerekmektedir. FAFT, yasa ve düzenleyici reformları hayata geçirmek için gerekli siyasi iradeyi üretmeye çalışan bir politika yapım organıdır.²²⁶ Bu nedenle; eylem planının işleyebilmesi için; Sırbistan'ın bu zamana kadar yapılan tüm finansal soruşturmaların ilk kayıtlarının hazırlanması gerekmektedir. Ayrıca, kara para aklama davalarındaki soruşturma, kovuşturma ve mahkumiyetlerin kayıtlarının da hazırlanması ve bu süreçte politik ve hukuksal bir iradenin gösterilmesi gerekmektedir. Son yıllardaki rakamlar incelendiğinde; organize suçların oranı fazla fakat mahkumiyetlerin sayısının düşük olduğu görülmektedir. Bu da hükümetin bu konuya hassasiyetle eğilmediği konusundaki şüpheleri artırmaktadır.

5.2.1.3 Ekonomik Kalkınma

Sırbistan, AB ülkelerinin önemli pazarlarından biridir. Ekonomide yabancı sermayenin desteği çok fazladır. Sırbistan diğer Balkan ülkeleri ile kıyaslandığında, AB'nin en önemli ve en büyük ticaret partneridir. Sırbistan, 2000 yılından beri

²²⁵ "Transparency Serbia: Corruption is suffocating Serbia!", Serbian Monitor, 24 Nisan 2018, <https://www.serbianmonitor.com/en/transparency-serbia-corruption-is-suffocating-serbia/> [15.02.2019].

²²⁶ "Who we are", The Financial Action Task Force, <https://www.fatf-gafi.org/about/> [17.10.2018].

Avrupa içinde gümrük vergisi ödemeksizin ihracat yapabilmektedir. 2016 yılında Sırbistan'ın doğrudan yatırımına Avrupa'nın katkısı %65'tir. Sırbistan'ın ihracatının %66'sı AB'ye, ithalatının %63'ü AB'ye yapılmıştır.

Sırbistan'da 2000'li yıllardan itibaren AB ile uyum yakalamaya çalışmıştır. Uyum sağlarken ekonomik olarak yetersiz olan Sırbistan, AB'nden ekonomik kalkınmaya yarayacak birçok alanda fon almıştır. Örneğin; 2015 ve 2016 yıllarında ERASMUS programı kapsamında 9000'in üzerinde öğrenci ve akademisyen Avrupa'nın çeşitli okullarında eğitim görmüştür. AB; Sırbistan'daki üniversitelerin modern bir hale getirilmesi için 2012 – 2014 yılları arasında 30 milyon Euro katkıda bulunmuştur. AB 2014 ve 2020 yılları arasında; hukuk, adalet, kamu yönetimi, ulaşım, sosyal gelişme, tarım ve kırsal alanların gelişimi, çevre ve iklim değişikliği, özel sektör ve çeşitli diğer alanlarda kalkınmanın sağlanması için 1.5 milyar Euro harcamıştır. Bunun yanı sıra; 2007 ve 2020 yılları için 2.2 Milyar Euro üyelik öncesi fon sağlamıştır. 2009'dan beri EIB (European Investment Bank), Sırbistan'a 4 milyar Euro değerinde kredi sağlamıştır. 2017 yılına kadar “*Western Balkans Investment Framework*” hibesi olarak 116.4 milyon Euro harcanmıştır. Bu yardımların sonucunda da 2.25 milyar Euroluk yatırım oranına erişilmiştir. ²²⁷ AB Sırbistan'ın en büyük mali yardım sağlayıcısı olmuştur. AB tarafından yapılan yardımlar, Sırbistan'da istenilen ilerlemeyi sağlamak konusunda yetersiz kalmıştır. Bunun en önemli sebebi; komünist dönem ekonomi anlayışının kalıntılarıdır. Serbest ve rekabetçi piyasa henüz olgunlaşmamıştır. Bu nedenle, ekonomik problemleri aşmak ve büyüme sağlam için Sırbistan Çin, Birleşik Arap Emirlikleri, Rusya gibi ülkelerden katkı almaktadır. ²²⁸

Güneydoğu Avrupa ülkeleri arasında pazar büyüklüğü bakımından Bulgaristan ve Romanya'dan sonra gelmektedir. Yugoslavya'nın piyasa düzenine etkisi halen daha devam etmektedir. Devlet sektörü geniş bir alana yayılmıştır, serbest piyasa ekonomisine geçiş ve özelleştirmeler yavaş ilerlemektedir. Ekonomide kurumların güçlendirilmesine ve insan potansiyelinin geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

²²⁷“Serbia on its European Path”, European Commission, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/near_factograph_serbia.pdf [15.11.2018].

²²⁸ “Arab investments important for Serbia's economic growth”, B92, 9 Nisan 2019, https://www.b92.net/eng/news/business.php?yyyy=2019&mm=04&dd=09&nav_id=106584 [18.04.2019].

2018 yılında işsizlik oranı yaklaşık olarak %15'tir.²²⁹ Ekonomi ve istihdam alanlarında reformlara halen daha ihtiyaç duyulmaktadır. Reformlar yavaş ilerlediğinden ekonomik büyüme de yavaş ilerlemektedir. Ayrıca, bölge ülkelerinin ekonomik olarak zayıf olmaları, Sırbistan'ın ekonomik gelişimini engellemektedir.

Sırbistan'ın AB ülkelerine bağımlılığı toplumu rahatsız etmektedir. Eurobarometer'in 2002'den beri yaptığı çalışmalar gösteriyor ki Sırp toplumu başlarda AB'ne optimist bir şekilde yaklaşırken şimdilerde Avrupa şüpheciligi artmıştır.²³⁰ Sırbistan, AB üyelik sürecini ekonomik gelişmeler açısından değerlendirdiğinde sadece toplumun %14'ü ekonomik gelişmelerden memnundur. Toplumun %33'ü ekonomik gelişmelerden memnun olup olmamak konusunda kararsızdır. Toplumun %31'i ekonomik gelişmelerden çoğunlukla memnun değildir. %22'si ekonomik gelişmelerden kesinlikle memnun değildir. Yapılan araştırmaya göre toplumun %50'sinden fazlası ekonomik gelişmelerden memnun değildir.²³¹ Toplumun %60'ından fazlası işsizlik, ekonomik durum ve yolsuzluktan şikayetçidir. AB bu konularda Sırbistan'da hızlı bir ilerleme süreci yönetememiştir.

Son yıllarda yayınlanan ilerleme raporları, Sırbistan'daki kamu borçlarının halen yüksek seviyede olduğundan bahsetmektedir. Ticaret dengesizliği ve kara borsa faaliyetlerine bir çözüm üretilmemiştir. Ülkedeki yatırım seviyesi ekonomik ihtiyaçların altındadır. İş geliştirme imkanları yeterli seviyede gözükmemektedir. KOBİ'lerin gelişmesin sağlayacak uygulamalar ve reformlar mevcut değildir. Rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle başa çıkma konusunda da yetersizdir.²³²

²²⁹“Sırbistan - İşsizlik Oranı”, Trading Economics, <https://tr.tradingeconomics.com/serbia/unemployment-rate> [01.05.2019].

²³⁰ Tibor Moldvai, “Economic Crisis and its impact on Public Opinion in the European Union and Serbia”, The International Security Sector Advisory Team, <https://issat.dcaf.ch/download/37153/547715/Tibor%20Moldvai%20-%20Economic%20crisis%20and%20its%20impact%20on%20public%20opinion%20in%20the%20European%20Union%20and%20Serbia.pdf> [10.03.2019].

²³¹“Eurobarometer Public Opinion”, European Commission, <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/flashes/surveyky/2219> [02.04.2019].

²³²“Strategy and Reports”, European Commission, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/package_en [01.04.2019].

6. SONUÇ

Avrupalılaşma kavramı 1990'lı yıllardan sonra ilgi çekici hale gelmiştir. AB'nin Doğu'ya genişlemesi, bu kavramı daha da popöler hale getirmiştir. Bu tezde Avrupalılaşma kavramı çeşitli boyutlarıyla araştırılmıştır. Genel olarak Avrupalılaşma kavramı; AB'nin Kopenhag'da belirlediği norm ve değerlerinin devletlerin ulusal politikalarına ve ulusal yönetim şekillerine etki edebilme becerisi olarak tanımlanabilir. Avrupalılaşma ölkelerdeki siyasi kriterler temelindeki biçimsel ve yapısal değişikliklerin yanı sıra kimlik ve söylemlerdeki değişimleri sağlayan sosyal bir boyuttaki değişimleri de içermektedir. Ulus-ötesi norm ve değerlerin ölkelerin iç politikalarını nasıl etkilediği anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Avrupalılaşma kavramının içeriği ve kapsamı tezin ilk bölümde aktarılmıştır. Radaelli ve Schimmelfennig'in Avrupalılaşma tanımları ön plana çıkmıştır. Bazı yazarlar Avrupalılaşmayı süreç olarak değerlendirip, sürecin yarattığı sonuçlara odaklanırken, bazıları için Avrupalılaşma bir amaçtır. Tüm yazarlar Avrupalılaşma sürecinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra barış ve istikrar sağladığı konusunda hemfikirdir. Avrupalılaşma Batı Balkan ölkeleri için demokratikleşme ve liberalleşme bağlamında bir süreç olarak değerlendirilebilir. Ayrıca sonucunda AB üyeliği olduğu için amaçtır. Son yıllardaki değişim göz önüne alındığında ölkelerdeki siyasi elitlerin reform sürecini samimi ilerletmediği görölmektedir. Bunun sebebi AB üyelik sürecinin tamamlanmayacağı düşüncesidir. Bu nedenle Avrupalılaşma son yıllarda Balkan ölkeleri için bir süreç haline gelmiştir.

Tezin ilk bölümünde Avrupalılaşma kavramını etkileyen AB genişleme sürecinin, Kopenhag'da belirlenen norm ve kurallara uygun şekilde tamamlanmasını sağlayan koşulluluk ve dönüştürücü güç kavramları da incelenmiştir. Bu başlıkta Avrupalılaşma kavramı 1990'larda Orta ve Doğu Avrupa ölkelerinde kapsamlı bir dönüşüm sağladığı için dönüştürücü bir etki olarak anlatılmıştır. Dönüştürücü güç etkisi tek yönlü olarak değerlendirilmez, aday ölkeler ve kural koyucu üye ölkeler arasındaki iki yönlü bir etkileşimden bahsedilebilir. Birçok yazar tarafından ele alınan koşulluluk ilkesi de aday ölkelerdeki reformlar sayesinde iç değişimin

sağlanabilmesi için gerekli görülmektedir. İki kavram birbirini beslemektedir. AB üyelik reformları belirlenen koşullar ekseninde devam ettiği sürece dönüştürücü güçten bahsedilebilir. AB'nin dönüştürücü gücünü artıran koşullar; ekonomik dayanaklar, hukukun üstünlüğü, insan hakları, sosyal dayanışma, ayrımcılık karşıtlığı, sürdürülebilir kalkınma, iyi yönetim, barış ve özgürlük gibi AB'nin temsil ettiği kilit normlar ve kavramlar olarak sıralanabilir. Avrupalılaşma yazarlarının önemli bir kısmı AB'nin dönüştürücü etkisini ödül ve ceza kavramları üzerinden değerlendirmektedir. Aday ülkeler belirlenen normlarda istenilen standartları yakaladıklarında Avrupalılaşma süreci ödül yoluyla güçlenmektedir. İstenilen uyum gerçekleşmediğinde ise aday ülke ödülünden mahrum bırakılmaktadır. Örneğin; Kosova meselesi çözülmediği müddetçe Sırbistan, AB üyelik ödülünden mahrum kalmaktadır. Bu AB Komisyonu tarafından teyit edilmiştir. Kosova meselesi çözülsün bile, üyelik için uzun yıllar bekleme ihtimali söz konusudur. Çünkü birçok AB üyesi ülke genişlemek istememektedir. Sırbistan örneğinden yola çıkarak bu durum Batı Balkanlarda üyelik isteksizliğine ve reform yorgunluğuna yol açmaktadır. Demokratikleşme sürecinde geriye gidişler yaşanmaktadır. AB'nin dönüştürücü etkisi azalmaktadır. AB'nin en önemli kavramsallaştırmaları, koşulluluk ilkesi ve dönüştürücü güç kavramları bu bölümde incelenmiştir. AB'nin koşulluluk politikasına yüklediği sorumluluk irdelenerek, Sırbistan'daki ve genel olarak Batı Balkanlar'daki tesirinin olumlu ve olumsuz tarafları anlaşılmıştır. Yugoslavya dağıldıktan sonra, AB'nin koşulluluk ilkesinin yardımıyla Batı Balkan ülkeleri üstündeki tesiri etkisini göstermeye başlamıştır. Sırbistan'ın başlangıçta AB üyeliğinden başka alternatifini bulunmamaktadır. Ülkedeki milliyetçi siyasi partiler dahi yönünü AB'ye çevirmiş, reform sürecini hızlandırmıştır. Radaelli, birbiri içinde geçişkenliği olan bu süreçleri; hazmetme ve dönüşüm dönemi olarak tanımlamaktadır. Gerekli koşullar yerine getirilmediği takdirde gerileme başlamaktadır. Sırbistan'da da bu şekilde olmuştur. Koşulluluk ilkesinin sıkılaştırılmasıyla kendini gösteren reform yorgunluğu ve AB içindeki sıkıntılar Sırbistan'ı ve diğer Batı Balkan ülkelerini olumsuz etkilemiştir. Radaelli'ye göre bu süreç; geriye Avrupalılaşma süreci olarak tanımlanmaktadır.

Tezin ikinci bölümünde genişleme politikasına genişçe yer verilmiştir. Batı Balkan ülkelerinin üyelik süreçlerine giden yol araştırılmıştır. Genişleme politikasının amacı ekonomik, toplumsal, siyasi ve güvenlik boyutlarıyla ele alınarak, AB'nin norm ve

değerlerinin evrenselliği anlatılmıştır. Genişleme politikasındaki değişimin Batı Balkan ülkelerindeki etkisi ve üyelik dışında farklı çözümler arayan AB'nin tartıştığı bütünleşme modelleri anlatılmıştır. AB'nin genişleme sürecini yavaşlatmasının nedenleri araştırılmıştır. Tarihsel olarak AB, altıncı genişleme dalgasına kadar olan süreçte aday ülkelerdeki sorunları tamamen ortadan kaldırmadan, bu ülkelerin üyeliklerini hazmetmeye çalışmıştır. AB, Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin yönelik genişlemesinden çıkardığı dersler sonraki süreçleri etkilemiştir. Birliğin hazmedememe sorunu Batı Balkan ülkelerinin üyelik süreçlerini derinden etkilemiştir. Genişleme sürecinin en sıkı ve yoğun değişimi Batı Balkan ülkelerinin üyelik sürecinde görülmüştür.

Tezin üçüncü bölümünde Batı Balkan ülkelerinin AB üyelik süreci irdelenmiştir. Böylelikle Sırbistan vakasına geçiş yapmak istenmiştir. AB'nin Balkanlar'daki amacı ve stratejisi değerlendirilerek, ülkelerin benzer problemleri anlatılmıştır. Bu problemlerin AB'nin dönüştürücü gücünü kısıtladığı ortaya koyulmuştur. AB, 2012 yılında kendi içindeki sorunları da göz önünde bulundurarak, Balkanlar'daki otoriter ve popülist eğilimlerin artmasıyla yeni bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu yaklaşım koşulluluk ilkesi bağlamında gelişmiştir. AB'nin aldığı karara göre; Batı Balkan ülkelerinin AB üyeliklerinde 23. ve 24. Fasıllar ilk önce açılacak ve en son kapatılacaktır. Sırasıyla Yargı ve Temel Haklar ve Adalet, Özgürlük ve Güvenlik olan bu fasıllar temel öncelikler olarak belirlenmiştir. Alınan bu kararın Sırbistan'ın müzakere ve üyelik sürecini sıradan olmaktan çıkarıp, karmaşık hale dönüştürdüğü gözlemlenmiştir. Bu karmaşıklığın incelemesi ülkelerin benzer problemleri başlığı altında irdelenmiştir. Batı Balkan ülkelerinde sınır sorunları devam etmektedir. Kosova meselesi, Bosna Hersek'teki Republika Srpska meselesi en önemli örneklerdendir. Etnik milliyetçilik sorunu çözülmemiştir. Devlet inşa süreçleri tamamlanmamıştır. Ekonomik kalkınma halen daha bir sorundur. Ülkeler geçmişleriyle yüzleşmemektedir. Savaş dönemlerinde yerinden edilen kişilerin malvarlıkları sorunu devam eder. Hukukun üstünlüğü, organize suçlar ve yolsuzluk, kamu yönetimi, demokratikleşme konularında hızlı ilerlemeler sağlanamamaktadır. AB bu sorunları çözmekte zorlanmaktadır.

Tezin dördüncü ve son bölümünde Sırbistan'ın AB üyelik süreci ayrıntılı bir şekilde anlatılarak, Sırbistan'da AB'nin sınırlı dönüştürücü etkisi AB İlerleme Raporlarında bahsedilen en önemli vakalarla ortaya koyulmuştur. Bu vakalar; Sırbistan'ın Kosova,

Arnavutluk ve Hırvatistan ile ilişkilerinin ele alındığı bölgesel konular, kamu yönetimi ve demokrasi meselesi, yargı ve temel haklar, yolsuzluk ve organize suçlarla mücadele alanlarındaki meseleler ve ekonomik kalkınma sorunu başlıklarında incelenmiştir.

Sırbistan son yıllarda AB ile entegrasyon sürecinde ilerlemeler kaydetmiştir. 35 fasıldan 16'sını açabilmiştir.²³³ 2007 yılında AB ile Geri Kabul Anlaşması ve Vize Serbestliği anlaşması imzalamıştır. Hemen akabinde 2008 yılında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalamıştır. 2009 yılında Sırbistan, AB'ne vizesiz seyahat etmeye başlamıştır. Aynı yıl, AB'ne adaylık başvurusunda bulunmuş, adaylık statüsünü ancak 1 Mart 2012 tarihinde alabilmiştir. 2011 yılı itibariyle Kosova ile ilişkilerin normalleşmesine yönelik adımlar atılmış, 2013 yılında iki devlet arasında Brüksel Anlaşması imzalanmıştır. AB tarafından övgüyle bahsedilen bu gelişmeler sonrasında Ocak 2014'te Sırbistan ile üyelik müzakerelerine başlanmıştır.

Sırbistan'ın bölgesel ilişkileri ilerleme raporlarında genel olarak olumlu değerlendirilmiştir. Ülkelerin tarihsel problemlerinin komşuluk ilişkilerinde sorunlara yol açtığı fakat çok boyutlu bir krize evrilmediğine değinilmektedir. İlişkiler olumlu değerlendirilmesine rağmen, ikili ilişkilerde zaman zaman artan tansiyon nedeniyle tedirgin olduğu açıkça belli edilmektedir. Hırvatistan ve Arnavutluk ile ilişkiler son yıllarda gelişirken, Kosova ile ilişkilerde kriz olasılığı ihtimali sürmektedir. Kosova ile ilişkiler hassas bir dengede yürütülmektedir. Sırbistan'daki demokratikleşme hareketleriyle yükselen Avrupalılaşma trendi Kosova meselesine de yansımıştır. İlişkiler Avrupa yanlısı partilerin parlamentoda çoğunluğu elde etmesiyle gelişmeye başlamıştır. Sırbistan'ın YUCM ile ortak çalışmaya başlaması ve savaş suçlularının yakalanması ilişkilerin gelişmesindeki yapı taşlarından biridir. Fakat 2016 yılı itibariyle ilişkilerde gerileme yaşanmaya başlamaktadır. Sırbistan ve Kosova arasında imzalanan anlaşmanın gerekliliklerinin yerine getirilmemesi iki tarafın normalleşme sürecine olan inancının zayıflamasına sebep olmaktadır. Ayrıca; 2008 yılı itibariyle AB ekonomik krizle birlikte kendi içindeki sorunları tartışmaya başlamıştır. Genişleme politikasının devam edip etmeyeceği yönündeki tartışmalar Batı Balkanlarda üyeliğin olmayacağı yönündeki

²³³“AB üyeliği yolunda Sırbistan ile 2 fasıl açıldı” Yeni Asya, 10 Aralık 2018, https://www.yeniasya.com.tr/dunya/ab-uyeligi-yolunda-sirbistan-ile-2-fasil-acildi_480630 [03.04.2019].

izlenimleri artırmıştır. Bu nedenle Sırbistan; Kosova ile diyalog sürecinin üyelik getireceğine güvenmemeye başlamıştır.

Kamu yönetimi ve demokrasi alanında da gerilemeler mevcuttur. Sırbistan, Yugoslavya sonrasında demokratik yönetim anlayışına adapte olmakta zorlanmıştır. Kamu yönetimi ve insan istihdamı konusunda Avrupa kriterlerini hala yakalayamamıştır. Kamu yönetimi alanında altyapı eksiklikleri mevcuttur, insan kaynakları yönetimi gelişmemiştir, halen daha devlet dairelerinde liyakatten daha çok partililik ön plandadır. Kamu hizmet kalitesi ve profesyonelleşme çabası düşük olduğu gibi kamu yönetiminde şeffaflık, dürüstlük ve hesap verilebilirlik yeterli seviyeye erişememiştir.

Sırbistan'da demokrasi anlayışı gerilemektedir. 2000'lerin başında demokratik yönetim anlayışıyla buluşan Sırbistan'da istenilen seviyede ilerleme sağlanamamıştır. Son yıllarda SNS iktidarının üst üste seçim zaferi elde etmesi ve iç siyasetin alternatif üretmekte zorlanması neticesinde ülkede istikrarlı – otokrasi (stabilocracy) durumu mevcuttur. AB bu durumu eleştirse de, alternatif eksikliği ve Sırbistan Cumhurbaşkanı Alexander Vučić'in Avrupalı liderle samimi ilişki içinde olması otoriterleşmenin görmezden gelinmesine sebep olmaktadır.

Ülkede yargı ve temel haklar ve yolsuzluk ve organize suçlarla mücadele konusunda da eksiklikler mevcuttur. Yargı ve temel haklar AB raporlarında en çok eleştirilen konulardandır. Sırbistan'ın YUCM ile işbirliği bu zamana kadar en çok takdir gören konu olmuştur. 2012 yılında SNS iktidarının görevi devralmasıyla yargı alanında hızlı reformlara imza atılmıştır. Fakat sonraki yıllarda yapılan reformlarda yavaşlama görülmüştür. Anayasal değişiklik halen daha gerçekleşmemiştir. Yargının verimliliği konusu çokça eleştirilmiştir. Yolsuzluk ve organize suçlarla mücadeledeki yetersizlikler eleştirilmektedir. AB ilerleme raporlarında; politik çıkarların yolsuzlukla mücadeleyi olumsuz etkilediğinden, Yolsuzlukla ve Organize Suçla Mücadele Stratejisi ve Eylem Planlarına uyulmadığından bahsedilmektedir.

Ekonomik kalkınma konusunda önemli adımlar atılmış fakat sistemsal ve altyapısal problemlerin çözülmemesi dolayısıyla istenilen gelişme sağlanamamıştır. Sırbistan'ın ihracatının %66'sı AB'ye, ithalatının %63'ü yine AB'ye yapılmaktadır. AB ülkelerine bağımlılığı çokça eleştirilmiştir. Ayrıca herhangi bir AB ülkesiyle rekabet edilebilirlik oranı düşüktür. AB Sırbistan'ın en büyük mali yardım

sağlayıcısıdır. Bu konuda da alternatif üretmekte zorlanmaktadır. Son yıllarda Çin ve Birleşik Arap Emirlikleri ile kurulan ticari ilişkiler, bu bağımlılığı azaltmaya yöneliktir. Sırbistan'ın Ortadoğu ve Asya merkezli alternatif üretme çabaları AB ülkelerini rahatsız etse de, AB'nin ekonomik kalkınmada tek başına yeterli olmadığı görülmektedir. Ülkede özelleştirme yaygın değildir, kamu borçları halen yüksektir.

Görüldüğü gibi son yıllarda ülke içindeki reformlar yavaşlamıştır. SNS iktidarının otoriterleşmeye başlamasıyla demokrasi sorunu ayyuka çıkmıştır. Kamu yönetimi, yargı ve temel haklar, yolsuzluk ve organize suçlarla mücadele, ekonomik kalkınma konusundaki problemlerin çözümü ötelenmeye başlamıştır.

Sonuç olarak, 2013 yılında Hırvatistan'ın AB üyeliği Sırbistan'a umut olmuştur. Fakat bu umut kısa sürmüş, ekonomik kriz ve Suriyeli mülteciler sorunu Avrupa'daki yabancı düşmanlığını artırmıştır. AB üyesi ülkelere sağ kanat hükümetlerin seçilmesi ya da siyasetteki popülerliklerini artırmasıyla genişleme süreci daha da yavaşlamıştır. Sağ kanat hükümetler AB'nin daha fazla genişlemesini istememiştir. Böylece AB'nin etkisi azalmış, Sırbistan'ın alternatif arayışları artmıştır. Mart 2017'de Sırbistan'da yapılan bir anket çalışmasında katılımcılara; *Sırbistan'ın AB üyeliğinin alternatifi nedir?* sorusu sorulmuştur. Katılımcıların; %46,8'i Rusya, %30,9'u ülkenin kimseye ihtiyacı olmadığını düşünmektedir.²³⁴

Börzel'in kendi çalışmalarında bahsettiği gibi AB'nin dönüştürücü gücü; ülkelere güvenilir bir üyelik süreci temin edilmesi, aday ülkedeki ve AB'deki siyasi elitlerin bu sürece saygı duyarak, destekleyerek iç reformların teşvik edilmesi, aday ülkelerin Avrupa entegrasyon sürecini engelleyici girişimlerde bulunabilecek dış aktörlerin müdahalelerine karşı koyulabilmesi gibi birçok mesele ile iç içe geçmektedir. Sırbistan ve AB arasındaki ilişki bu nedenle son yıllarda sınırlı kalmış, Radaelli'nin bahsettiği tersine Avrupalılaşma süreci ayyuka çıkmaktadır.

²³⁴ “Stav Grağana Srbije Prema Evropskoj Uniji”, Institut za Evropske Poslove, 01 Mart 2017, <http://iea.rs/wp-content/uploads/2017/07/Stav-gradjana-Srbije-prema-Evropskoj-uniji-2017.pdf> [15.12.2018].

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

- Fabbrini, Sergio. **Which European Union? Europe after the Euro Crisis.** Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Featherstone, Kevin. "Introduction: In the Name of 'Europe'", **The Politics of Europeanization.** ed. Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli. Newyork: Oxford University Press, 2003: 10-35.
- Giandomenico, Jessica. **Transformative Power Challenged EU Membership Conditionality in the Western Balkans Revisited.** İsveç: Uppsala University Press, 2015.
- Grabbe, Heather. **The EU's Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe.** Londra: Palgrave Macmillan, 2006.
- _____. "Europeanisation Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process". **The Politics of Europeanization.** ed. Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli. Newyork: Oxford University Press, 2003: 303-320.
- Hix, Simon. **The Political System of the European Union.** Newyork: Palgrave Macmillan, 2005.
- Hoffmann, Stanley. **The European Sisyphus: Essays on Europe, 1964-1994.** Boulder: Westview Press, 1995.
- Jonasson, Ann-Kristin. **The EU's Democracy Promotion and the Mediterranean Neighbours: Orientation, Ownership and Dialogue in Jordan and Turkey.** Londra: Routledge, 2013.
- Magnette, Paul. **What is the European Union: Nature and Prospects.** Palgrave, 2005.
- Radaelli, Claudio M. "Europeanisation of Public Policy". **The Politics of Europeanization.** ed. Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli. Newyork: Oxford University Press, 2003: 30-35.
- Schmitter, Philippe C. "The Influence of the International Context Upon the Choice of National Institutions and Policies in Neo-Democracies". **The International Dimensions of Democratization: Europe and the Americas.** ed. Laurence Whitehead. Newyork: Oxford University Press, 2001: 29.
- Schimmelfennig, Frank, Engert, Stefan, Knob, Heikin. "The Impact of EU Political Conditionality". **Europeanization of Central and Eastern Europe.** ed. Frank

- Schimmelfennig, Ulrich sedelmeier. Ithaca: Cornell University Press, 2005: 30-49.
- Schimmelfennig, Frank. "The Double Puzzle of EU Enlargement, Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Decision to Expand to the East". **Haziran 1999 ECSA Sixth Biennial International Conference Book**. Pittsburgh: Darmstadt University of Technology, 1999: 20-25.
- _____. **The EU, NATO and the Integration of Europe: Rules and Rhetoric**. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Vachudova, Milada Anna. **Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism**. Newyork: Oxford University Press, 2005.
- _____. Milada Anna. "Historical Institutionalism and the EU's Eastward Enlargement". **Making History European Integration and Institutional Change at Fifty**. ed. Sophie Meunier, Kathleen R. McNamara. Newyork: Oxford University Press, 2007: 92.
- Whitehead, Laurence. "Three International Dimensions of Democratization". **The International Dimensions of Democratization: Europe and Americas**. ed. Laurence Whitehead. Newyork: Oxford University Press, 2002: 3-25.

DERGİ MAKALELERİ:

- Babuna, Aydın. "European Integration, Bosnia-Herzegovina and Stability in the Western Balkans: A New Strategy". **Perceptions**. c.19, s.2 (2014): 1-32.
- Börzel, Tanja A. "Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanisation in Germany and Spain". **Journal of Common Market Studies**. c. 37, s. 4 (1999): 573-596.
- _____. "European Governance: Negotiation and Competition in the Shadow of Hierarchy". **Journal of Common Market Studies**. c.48, s.2 (2010): 191-219.
- _____. "Member State Responses to Europeanization". **Journal of Common Market Studies**. c.40, s.2 (2002): 193-214.
- Börzel, Tanja A., Pamuk, Yasemin. "Pathologies of Europeanisation: Fighting Corruption in the Southern Caucasus". **West European Politics**. c.35, s.1 (2012): 1-11.
- Dağdemir, Elif U. "AB'nin Bütünleşme Sürecinde Esneklik Kavramı: Amsterdam Antlaşması Çerçevesinde Bir Değerlendirme". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c.56, s.2 (2001).
- Economides, Spyros, Ker-Lindsay, James. "Pre-Accession Europeanization: The Case of Serbia and Kosovo". **Journal of Common Market Studies**. c.53, s.5 (2015): 1027-1030.
- Elster, Jon. "Social Norms and Economic Theory". **The Journal of Economic Perspectives**. c.3, s.4 (1989): 100-107.

- Fırat, Melek M. "Helsinki Zirvesinden Günümüze AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Gelişmeleri". **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**. c.4, s.1 (2004): 47-79.
- Fierke, K.M., Wiener, Antje. "Constructing Institutional Interests: EU and NATO Enlargement". **Journal of European Public Policy**. c.6, s.5 (1999): 725-729.
- Grabbe, Heather. "Six Lessons of Enlargement Ten Years On: The EU's Transformative Power in Retrospect and Prospect". **Journal of Common Market Studies**. c.52, s.1 (2014): 40-56.
- Güneş, Ahmet M. "AB'nin Temel Değerleri Üzerine". **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**. c.29, s.125 (2016): 309-315.
- Jordan, Andrew. "The European Union: An Evolving System of Multi-Level Governance..or Government?". **Policy&Politics**. c.29, s.2 (2001): 194 -198.
- Joireman, Sandra F. "External Conditionalities and Institutional Change: Constructing Constituencies for the Rule of Law in Kosovo". **East European Politics and Societies and Cultures**. c.20,s.10 (2015): 1-17.
- Knill, Christoph, Lehmkuhl, Dirk. "The National Impact of EU Regulatory Policy: Three Europeanization Mechanisms". **European Journal of Political Research**. c.41, s.2 (2002): 255-280.
- Ladrech, Robert. "Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France". **Journal of Common Market Studies**. c.32, s.1 (1994): 69-88.
- Maki, Johannes Mikael. "EU Enlargement Politics: Explaining the Development of Political Conditionality of 'Full Cooperation with the ICTY' towards Western Balkans". **Politicka Misao**. c.45, s.5 (2008): 49-52.
- March, James G., Olsen, Johan P. "The Institutional Dynamics of International Political Orders". **International Organization**. c.52, s.4 (1998): 943-969.
- Massari, Maurizio. "Do All Roads Lead to Brussels? Analysis of the Different Trajectories of Croatia, Serbia-Montenegro and Bosnia-Herzegovina". **Cambridge Review of International Affairs**. c.18, s.2 (2005): 259-273.
- Mayda, Oğuz. "Uluslararası İlişkiler Kuramlarında Sentez Metodu: AB'nin Doğu Genişlemesi ve Türkiye". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c.68, s.4 (2013): 204-205.
- Moravcsik, Andrew. "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach". **Journal of Common Market Studies**. c.31, s.4 (1993): 480-489.
- Olsen, Johan P. "The Many Faces of Europeanization". **Journal of Common Market Studies**. c.40, s.5 (2002): 921-952.
- Prange-Gstöhl, Heiko. "Eroding societal trust: a game-changer for EU policies and institutions?". **Innovation: The European Journal of Social Science Research**. c.29, s.4 (2016): 376 – 385.
- Radaelli, Claudio M. "Europeanization: Solution or problem?". **European Integration Online Papers (EIoP)**. c.8, s.16, (2004): 1-3.
- Sandholtz, Wayne, Zysman, John. "Recasting the European Bargain". **World Politics**. c.42, s.1. (1989): 95-128.

- Schimmelfennig, Frank. "The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union". **International Organizaton**. c.55, s.1 (2001): 55-67.
- Schimmelfennig, Frank, Leuffen, Dirk, Rittberger, Berthold. "The European Union as a system of differentiated integration: interdependence, politicization and differentiation". **Journal of European Public Policy**. c.22, s.6 (2015): 765 – 769.
- Schimmelfennig, Frank, Sedelmeier, Ulrich. "Theorizing EU enlargement: research focus, hypotheses, and the state of research". **Journal of European Public Policy**. c. 9, s. 4 (2002): 500-506.
- Schmidt, Vivien A. "The European Union: Democratic Legitimacy in a Regional State?". **Journal of Common Market Studies**. c.42, s.5 (2004): 976-977.
- Stojic, Marko. "Between Europhobia and Europhilia: Party and popular attitudes towards membership of the European union in Serbia and Croatia". **Perspectives on European Politics and Society**. c.7, s.3 (2006): 312-335.
- Subotic, Jelena, "Explaining Difficult States: The Problems of Europeanization in Serbia". **East European Politics and Societies**. c.24, s.4 (2010): 601-602.
- Turhan, Ebru. "AB'nin Üçüncü Ülkelerle Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon Modelleri ve Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği: Neoliberal Bir Yaklaşım". **Siyasal: Journal of Political Sciences**. c.27, s.1 (2018): 95–120.
- Zakaria, Fareed. "The Rise of Illiberal Democracy". **Foreign Affairs**. c.76, s.6 (1997): 22-43.

YAYINLANMAMIŞ TEZLER:

- Civcık, Başak. "AB'nin Genişleme Stratejisinin Üç Ülke (Romanya, Bulgaristan, Türkiye) Açısından Analizi". Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, 2004.
- Guberinic, Jasmina. "Batı Balkanların Entegrasyonunun Karşılaştırmalı Analizi: Karadağ Ve Sırbistan Örnekleri". Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi, 2015.
- Güllü, Coşkun. "Soğuk Savaş Sonrası AB'nde Genişleme-Derinleşme İkilemi". Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2010.
- Günel, Altuğ. "Sırbistan'ın Avrupa'ya Dönüşü: Nedenler, Engeller, Beklentiler ve AB Faktörü". Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, 2011.

İNTERNET ALINTILARI:

- Birgöl Demirtaş. “AB’nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlar’da Demokratikleşme Süreci: Başarılanlar ve Başarısızlar”. <http://ataum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/360/2018/12/Demirtas-30.-Yil-Armagani.pdf> [15.01.2019].
- Blockmans, Steven. “How the EU's 'big bang' enlargement changed foreign policy”. <https://euobserver.com/opinion/123983> [23.07.2018].
- Bonomi, Matteo, Reljić, Dušan. “The EU and the Western Balkans: So Near and Yet So Far”. <https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-eu-and-the-western-balkans-so-near-and-yet-so-far/> [25.12.2018].
- Bonomi, Matteo, Reljić, Dušan. “The EU and the Western Balkans: So Near and Yet So Far”. <https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-eu-and-the-western-balkans-so-near-and-yet-so-far/> [25.12.2018].
- Boskovic, Marina Matic. “The Constitutional Reform of Serbian Judiciary”. http://www.bezbednost.org/upload/document/constitutional_reform_of_serbian_judiciary.pdf [01.05.2019].
- Bojicic-Dzelilovic, Vesna, Kostovicova, Denisa, Randazzo, Elisa. “EU in the Western Balkans: Hybrid Development, Hybrid Security and Hybrid Justice”. https://www.fes-london.org/fileadmin/user_upload/publications/files/FES_LSE_EU-in-the-Western-Balkans_Dzelilovic_160223.pdf [12.04.2018].
- Börzel, Tanja A. “The Transformative Power of Europe Reloaded The Limits of External Europeanization”. http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_11.pdf [27.11.2018].
- Börzel, Tanja A., Risse, Thomas. “When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change”. <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2000-015.pdf> [09.05.2019].
- Dimitrova, Antoaneta. “Soft, Normative or Transformative Power: What Do the EU’s Communications with Eastern Partners Reveal About its Influence?”. <http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2017/04/EU-STRAT-Working-Paper-No.-1-1.pdf> [02.03.2019].
- Fouere, Erwan. “Maintaining momentum in enlargement”. <https://www.ceps.eu/publications/maintaining-momentum-enlargement> [15.07.2018].
- Kavalalı, Murat. “AB’nin Genişleme Süreci: AB’nin Merkez Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri”. <http://www.sbb.gov.tr/> [20.07.2018].
- Koktsidis, Pavlos. “The Western Balkan EU Accession Process and the Greek Presidency 2014”. <https://www.eliamap.gr/wp-content/uploads/2014/07/The-Western-Balkan-EU-accession-process-and-the-Greek-Presidency-2014-FINAL-29-July-2014-PDF.pdf> [03.02.2018].
- Kütük, Dilek. “Sırbistan’da Vučić’in Beklenen Zaferi”. http://file.setav.org/Files/Pdf/20160513193050_sirbistanda-Vuçiçin-beklenen-zaferi-pdf.pdf [22.10.2018].
- Lilyanova, Velina. “The Western Balkans And The EU: Enlargement And Challenges”. European Parliamentary Research Service Blog,

- <https://epthinktank.eu/2016/09/27/the-western-balkans-and-the-eu-enlargement-and-challenges/> [26.09.2018].
- Marović, Jovana, Prelec, Tena, Kmezić, Marko, “Strengthening the Rule of Law in the Western Balkans: Call for a Revolution against Particularism”. <https://biepag.eu/wp-content/uploads/2019/01/Strengthening-the-Rule-of-Law.pdf> [23.07.2018].
- Mendelski, Martin. “The Limits of the European Union's Transformative Power: Pathologies of Europeanization and Rule of Law Reform in Central and Eastern Europe”. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2728226 [15.02.2019].
- Moldvai, Tibor. “Economic Crisis and its impact on Public Opinion in the European Union and Serbia”. <https://issat.dcaf.ch/download/37153/547715/Tibor%20Moldvai%20-%20Economic%20crisis%20and%20its%20impact%20on%20public%20opinion%20in%20the%20European%20Union%20and%20Serbia.pdf> [10.03.2019].
- Stojic, Marko. “EU Enlargement to the Western Balkans: Out of Sight, out of Mind?”. <http://www.europeum.org/data/articles/stojic-eu-enlargement.pdf> [15.02.2019].
- Şahin, Yeliz Batı Balkanlar AB Yolunda, <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=221> [28.12.2017].
- Vogel, Toby. “Beyond Enlargement - Why the EU's Western Balkans Policy Needs a Reset”. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/14368.pdf> [15.05.2018].
- Vogel, Toby. “Beyond Enlargement - Why the EU's Western Balkans Policy Needs a Reset”. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/14368.pdf> [15.05.2018].
- “AB Genişlemesi”. İktisadi Kalkınma Vakfı. <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281> [17.05.2018].
- “Treaty on European Union”. Council of the European Communities Commission of the European Communities. https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf [24.04.2019].
- “Enlargement”. European Commission. <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5c93a9e3-f5b7-4567-88aa-eea55451a0a1> [10.08.2018].
- “Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community”. European Commission. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT> [05.07.2018].
- “How does the EU Accession Process Work?”. European Commission. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/publication/factsheet_en.pdf [15.04.2019].
- “Steps towards joining”. European Commission. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/steps-towards-joining_en [07.01.2019].

- “Conditions for membership”. European Commission. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership/chapters-of-the-acquis_en [08.01.2019].
- “Q&A: A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans”. European Commission. http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-18-562_en.htm [15 Şubat 2018].
- “The Juncker Commission: A strong and experienced team standing for change”. European Commission. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-984_en.htm [25.11.2018].
- “EU enlargement: priorities for 2014”. European Commission. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-930_en.htm [25.08.2018].
- “Edi Rama-Johannes Hahn Ortak Basın Toplantısı”. Haberler.com. <https://www.haberler.com/edi-rama-johannes-hahn-ortak-basin-toplantisi-8310075-haberi/> [01.01.2019].
- “Commission Staff Working Paper”. European Commission. http://ec.europa.eu/environment/resource_efficiency/pdf/working_paper_part2.pdf [05.02.2019].
- “Bieber: Mogherini lost credibility, dialogue to wait for the new Commission”. <https://europeanwesternbalkans.com/2019/05/02/bieber-mogherini-lost-credibility-dialogue-wait-new-commission/> [05.05.2019].
- “Serbia Progress Report”. European Commission. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20140108-serbia-progress-report_en.pdf [15.12.2018].
- “Serbia on its European Path”. European Commission. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/near_factograph_serbia.pdf [15.11.2018].
- “Eurobarometer Public Opinion”. European Commission. <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/flash/surveyky/2219> [02.04.2019].
- “Strategy and Reports”. European Commission. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/package_en [01.04.2019].
- “Serbia 2018 Report”. European Commission. <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-serbia-report.pdf> [01.05.2019].
- “A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans”. European Union External Action. https://eeas.europa.eu/regions/western-balkans/39711/credible-enlargement-perspective-and-enhanced-eu-engagement-western-balkans_en [17.03.2018].
- “Final Declaration by the Chair of the Conference on the Western Balkans”. Ağustos 2014, Bundesregierung. <https://archiv.bundesregierung.de/archiv-de/meta/startseite/final-declaration-by-the-chair-of-the-conference-on-the-western-balkans-754634> [16.10.2018].
- “Global Britain and the Western Balkans”. House of Commons Foreign Affairs Committee.

- <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmfa/1013/1013.pdf> [01.01.2019].
- “Serbia offers to arrest president”. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2002/apr/01/balkans.warcrimes> [22.01.2018].
- “Serbian Police Arrest Miroslav Miskovic”. Balkaninsight. <https://balkaninsight.com/2012/12/12/serbia-police-arrests-tycoon-miskovic/> [15.06.2018].
- “Koštunica Warns EU over Kosovo”. Balkaninsight. <https://balkaninsight.com/2008/01/04/Koštunica-warns-eu-over-kosovo/> [15.05.2018].
- “Anti-EU Tide is Rising in Serbia, NGO Warns”. Balkaninsight. <https://balkaninsight.com/2017/02/09/governments-anti-eu-rhetoric-affects-serbian-citizens-02-07-2017/> [03.04.2018].
- “Normalising Ties Essential, EU Tells Serbia, Kosovo”. Balkaninsight. <https://balkaninsight.com/2018/06/27/normalisation-between-serbia-and-kosovo-essential-eu-warns-06-27-2018/> [12.09.2018].
- “‘War Threats’ Dominate Serbian Front Pages”. Balkaninsight. <https://balkaninsight.com/2017/04/27/media-war-mongering-useful-only-for-internal-usage-in-balkans-04-26-2017/> [12.05.2018].
- “Serbia Bans Croatian Minister Over Vulin Veto”. Balkaninsight. <https://balkaninsight.com/2018/04/26/serbia-bans-croatian-minister-in-retaliation-for-vulin-04-26-2018/> [17.01.2019].
- “Serbia’s Vučić Sparks Intrigue over Constitution Changes”. Balkaninsight. <https://balkaninsight.com/2017/08/11/Vučić-raises-questions-on-serbian-constitutional-amendments-08-10-2017/> [14.08.2018].
- “Western governments encouraging Belgrade to extradite Milošević”. Tahoe Daily. <https://www.tahodailytribune.com/news/western-governments-encouraging-belgrade-to-extradite-Milošević/> [15.12.2018].
- “Serb leader apologises in Bosnia”. BBC. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4072949.stm> [27.12.2018].
- “Sırbistan Srebrenitsa için özür diledi”. euractiv.com. <http://www.euractiv.com.tr/8/article/srbistan-srebrenitsa-icin-ozur-diledi-009575> [12.08.2010].
- “Serbian President Tadic apologizes for Vukovar massacre”. DW. <https://www.dw.com/en/serbian-president-tadic-apologizes-for-vukovar-massacre/a-6188935> [15.11.2018].
- “Serbian Citizens’ Attitude Towards EU”. Ministry of European Integration Government of the Republic of Serbia. http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istrazivanja_javnog_mnjenja/opinion_poll_december_15.pdf, [03.05.2018].
- “Stav Grağana Srbije Prema Evropskoj Uniji”. Institut za Evropske Poslove. <http://iea.rs/wp-content/uploads/2017/07/Stav-gradjana-Srbije-prema-Evropskoj-uniji-2017.pdf> [15.12.2018].

- “Stavovi Grağana Srbije Prema KOSOVU”. Institut za Evropske Poslove.
<http://iea.rs/wp-content/uploads/2018/03/9-Stav-gradjana-Srbije-prema-Kosovu-2018-web-1.pdf> [07.04.2018].
- “Serbian Nationalists Chant During EU Speech In Parliament”. RFERL.
<https://www.rferl.org/a/mogherini-belgrade/28346966.html> [07.12.2018].
- “Kosovo’s Haradinaj wants Mogherini out of dialogue with Belgrade”.
<https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/kosovos-haradinaj-wants-mogherini-out-of-dialogue-with-belgrade/> [25.04.2019].
- “My Kosovo solution idea failed; that will cost us dearly”.
https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2019&mm=05&dd=03&nav_id=106757 [03.05.2019].
- “U.S.:Kosovo-Serbia Agreement to End in Mutual Recognition”.
<http://www.rtklive.com/en/news-single.php?ID=14037> [07.05.2019].
- “Kosovo's President Says U.S. Help Needed To Normalize Relations With Serbia”.
<https://www.rferl.org/a/kosovo-s-president-says-u-s-help-needed-to-normalize-relations-with-serbia/29916803.html> [02.05.2019].
- “Serbia and the EU: Stability over democracy”. EUobserver.
<https://euobserver.com/opinion/139081> [15.11.2018].
- “National Assembly of the Republic of Serbia”. European Integrations Committee.
<http://www.parlament.gov.rs/activities/european-integration/european-integration-committee.608.html> [29.04.2019].
- “President: Signing SAA is state interest”. B92.
https://www.b92.net/eng/comments.php?nav_id=46976 [23.12.2018].
- “DSS: EU deal signature, seal of Judas”. B92.
https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2008&mm=04&dd=29&nav_id=49830 [23.12.2008].
- “Serbia arrests Goran Hadzić, the last Yugoslav war fugitive”. The Guardian.
<https://www.theguardian.com/world/2011/jul/20/goran-Hadzić-arrest-serbia-war> [11.04.2019].
- “Serbia and Kosovo sign historic agreement”. The Guardian.
<https://www.theguardian.com/world/2013/apr/30/serbia-kosovo-historic-agreement-brussels> [15.07.2018].
- “Serbia warns of military intervention as Kosovo votes to create army”. TRT World.
 15 Aralık 2018, <https://www.trtworld.com/europe/serbia-warns-of-military-intervention-as-kosovo-votes-to-create-army-22498> [17.12.2018].
- “Kosova'da Trepça Madeni Kamulaştırıldı”. <https://www.haberler.com/kosova-da-trepca-madeni-kamulastirildi-8839549-haberi/> [15.02.2019].
- “Kosovalı Sırp politikacı Ivanović öldürüldü”. DW.
<https://www.dw.com/tr/kosoval%C4%B1-s%C4%B1rp-politikac%C4%B1-ivanovi%C3%A7-%C3%B6ld%C3%BCr%C3%BCld%C3%BC/a-42167742> [15.12.2018].
- “Serbia warns Kosovo against escalation in tariff row”. DW.
<https://www.dw.com/en/serbia-warns-kosovo-against-escalation-in-tariff-row/a-46413744> [12.01.2019].

- “Serbia's Vučić Says No Recognition Of Kosovo Unless Belgrade Gets Something Too”. <https://www.rferl.org/a/serbia-s-Vučić-says-no-recognition-of-kosovo-unless-belgrade-gets-something-too/29803920.html> [14.03.2019].
- “Serbia-Albania row over Kosovo mars historic Rama visit”. BBC. <https://www.bbc.com/news/world-europe-29985048> [13.12.2018].
- “Serbian FM: Albanian politicians are the main threat to Europe and the Balkans”. Euractiv. <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/serbian-fm-albanian-politicians-are-the-main-threat-to-europe-and-the-balkans/> [13.02.2019].
- “Serbia unnerved by Albanian talk of union with Kosovo”. Euractiv. <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/serbia-unnerved-by-albanian-threat-of-union-with-kosovo/> [20.04.2019].
- “Sırbistan ve Hırvatistan liderleri anlaşmazlıkları gidermeye çalışıyor”. Euronews. <https://tr.euronews.com/2018/02/12/s-rbistan-ve-h-rvatistan-liderleri-anlasmazl-klar-gidermeye-cal-s-yor> [10.02.2019].
- “What awaits us in Chapters 23 and 24?”. European Western Balkans. <https://trackingenlargement.wordpress.com/2016/08/13/what-awaits-us-in-chapters-23-and-24/> [22.01.2019].
- “Hırvatistan ile Sırbistan arasında "Şeşelj" gerilimi”. Güneş. <http://www.gunes.com/dunya/hrvatistan-ile-sirbistan-arasinda-Seselj-gerilimi-867899> [12.08.2018].
- “Slovenia, Croatia close borders to migrants”. Politico. <https://www.politico.eu/article/slovenia-croatia-close-borders-to-migrants-refugees-serbia-macedonia-eu-deal-turkey/> [07.05.2019].
- “What awaits us in Chapters 23 and 24?”. European Western Balkans. <https://trackingenlargement.wordpress.com/2016/08/13/what-awaits-us-in-chapters-23-and-24/> [22.01.2019].
- “Coalition prEUgovor Report on Progress of Serbia in Chapters 23 and 24”. PrEUgovor. Mayıs 2014. <http://preugovor.org/Alarm-Reports/1196/Coalition-prEUgovor-Report-on-Progress-of-Serbia.shtml> [11.02.2019].
- “Nations in Transit 2016”. Freedom House. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2016> [23.12.2018].
- “How Aleksandar Vučić Became Europe’s Favorite Autocrat”. Foreign Policy. <https://foreignpolicy.com/2018/03/09/how-aleksandar-Vučić-became-europes-favorite-autocrat/> [02.01.2019].
- “Serbia arrests Goran Hadžić, the last Yugoslav war fugitive”. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2011/jul/20/goran-Hadžić-arrest-serbia-war> [15.08.2018].
- “National Program for Integration of the Republic of Serbia into the European Union (NPI)”. <http://www.mei.gov.rs/eng/information/questions-and-answers/national-program-for-integration-of-the-republic-of-serbia-into-the-european-union-npi/> [12.07.2018].

- “Transparency Serbia: Corruption is suffocating Serbia!”. Serbian Monitor.
<https://www.serbianmonitor.com/en/transparency-serbia-corruption-is-suffocating-serbia/> [15.02.2019].
- “Arab investments important for Serbia's economic growth". B92.
https://www.b92.net/eng/news/business.php?yyyy=2019&mm=04&dd=09&nav_id=106584 [18.04.2019].
- “Sırbistan - İşsizlik Oranı”. Trading Economics.
<https://tr.tradingeconomics.com/serbia/unemployment-rate> [01.05.2019].
- “AB üyeliği yolunda Sırbistan ile 2 fasıl açıldı”. Yeni Asya.
https://www.yeniasya.com.tr/dunya/ab-uyeligi-yolunda-sirbistan-ile-2-fasil-acildi_480630 [03.04.2019].
- “Stav Grağana Srbije Prema Evropskoj Uniji”. Institut za Evropske Poslove.
<http://iea.rs/wp-content/uploads/2017/07/Stav-gradjana-Srbije-prema-Evropskoj-uniji-2017.pdf> [15.12.2018].

ÖZ GEÇMİŞ

Dilek Kütük 24 Haziran 1991 yılında İstanbul’da doğmuştur. 2014 yılında Trakya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünü bitirmiştir. 2013 yılında Erasmus değişim proramı vesilesiyle Szczecin Üniversitesi’nde bir yıl eğitim görmüştür. 2015 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans programına kayıt olmuştur. Çeşitli düşünce kuruluşlarında çalışan Kütük, İngilizce bilmektedir.